

BEKNOPT OVERZICHT
VAN DE
GESCHIEDENIS DER NEDERLANDERS
IN
INSULINDE

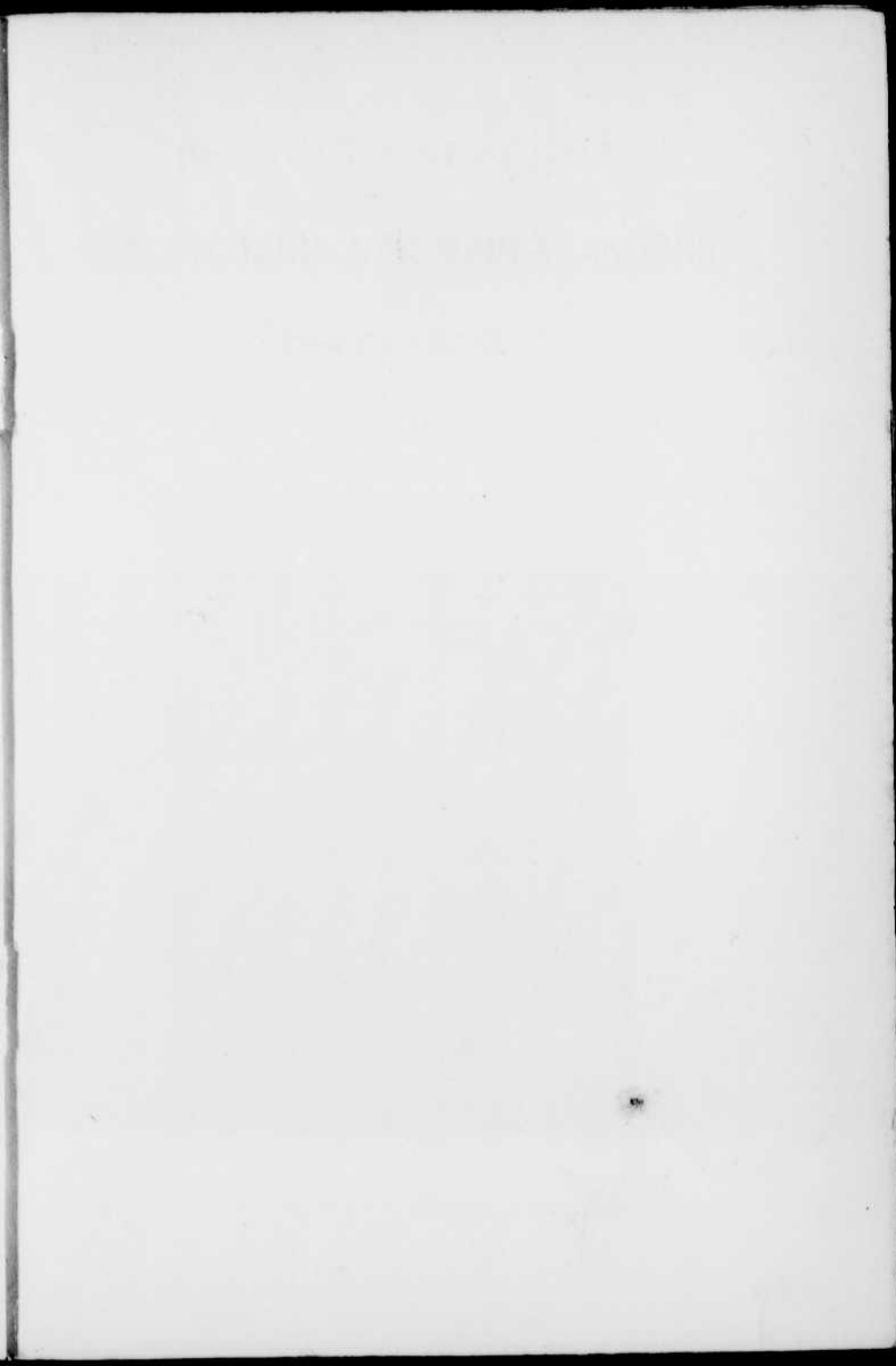
DOOR
W. F. H. WUNDERLICH,
Leeraar a/d. Koninklijke H. B. S. te Apeldoorn.

UITGAVE VAN M. DE WEKKER, APELDOORN.

S. oct.
5718

BEKNOPT OVERZICHT
VAN DE
GESCHIEDENIS DER NEDERLANDERS
IN
INSULINDE

DOOR

W. F. H. WUNDERLICH,

Leeraar a/d. Koninklijke H. B. S. te Apeldoorn.

UITGAVE VAN M. DE WEKKER, APELDOORN.

VOORBERICHT.

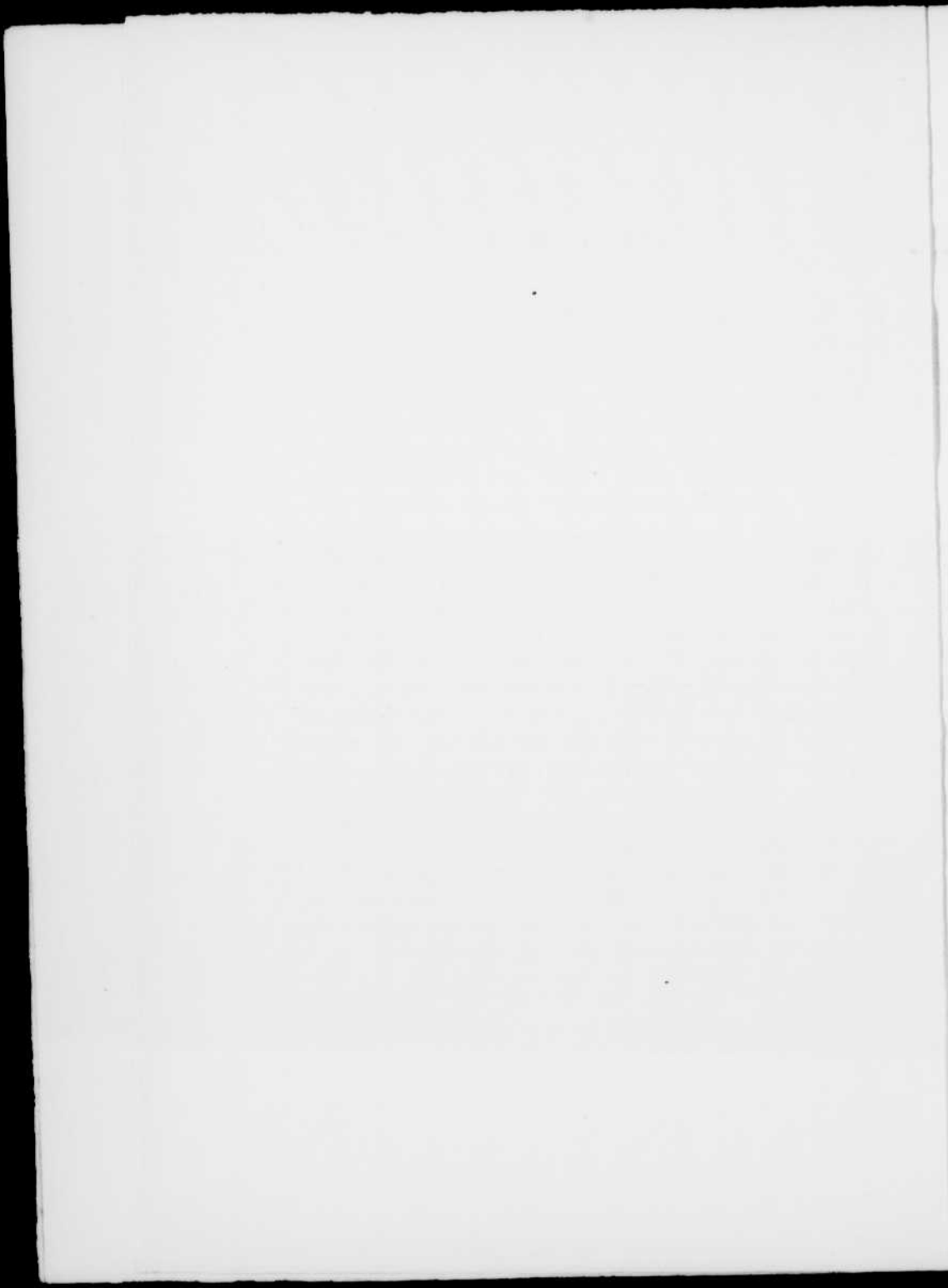
Het is dit jaar juist drie eeuwen geleden, dat de Oost-Indische Compagnie, wier bestaan zoo nauw samenhangt met onze gouden eeuw, werd opgericht. Dit was de aanleiding tot mijn besluit om eene beknopte schets te maken van hetgeen onze voorouders in den Indischen archipel verricht hebben. De oorzaak is echter dieper te zoeken. Het komt mij namelijk voor, dat het zeer te bejammeren valt, dat de jongelui van onze Hoogere Burgerscholen en andere inrichtingen van onderwijs zoo weinig bekend zijn met mannen als Koen, Van Diemen, Abel Tasman, Maetsuycker, Rijklof van Goens, Speelman, Van Imhoff enz. De vraag hoe we aan het rijke en schoone Java zijn gekomen (om van de overige Groote Soenda-eilanden en de Molukken niet te spreken) zullen de meesten wel onbeantwoord laten.

Het was mijn streven de voornaamste schrijvers, die de geschiedenis van onze voorouders in Insulinde onderzocht hebben, telkens over belangrijke gebeurtenissen zelf te laten spreken. Misschien wekt dit den lust op hunne werken zelf ter hand te nemen. Ik heb daarom aan deze schets eene lijst van de voornaamste der gebruikte geschiedwerken over onzen archipel toegevoegd.

Dat het maken van fouten in een werkje als het hier aangeboden onvermijdelijk is, zal ieder toestemmen, die weet welk een berg van geschriften en tijdschriftartikelen men soms voor een enkel feit moet doorworstelen.

APELDOORN.

W. F. H. WUNDERLICH.

INLEIDING.

Bevolking van den Indischen Archipel.

De eilandenwereld tusschen Zuidoost-Azië en Amerika wordt door een menschenras bewoond, waaraan men gewoonlijk den naam van *Maleisch-Polynesisch* ras geeft. In den laatsten tijd onderscheidt men daarin vier verschillende takken:

1. de *Maleiers*,
2. de *Polynesiërs*,
3. de *Micronesiërs*,
4. de *Papoea's* of *Melanesiërs*.

Vroeger meende men dat de Papoea's een geheel op zichzelf staand ras vormden en zij dus niets te maken hadden met de Maleiers, maar de jongste onderzoekingen omtrent beider talen wijzen op zulk eene taalverwantschap, dat men ze als takken van denzelfden stam mag beschouwen.

De Maleiers — met hen hebben we in deze schets alleen te maken — hebben een plat en breed voorhoofd, uitstekende jukbeenderen, dikke lippen en grof, zwart haar (sluikharig). De huidskleur verschilt van licht- tot donkerbruin. Omtrent de oorspronkelijke woonplaats der Maleiers valt niet veel met zekerheid te zeggen. Volgens sommigen is zij te zoeken op Malakka of op Sumatra. Van hier uit verbreiden zij zich oostwaarts over den Indischen archipel, noordwaarts tot Formosa en andere Japansche eilanden, westwaarts tot Madagaskar.

De Hova's — zoo heet de Maleische bevolking van

Madagaskar — hebben vele eigenaardigheden met de bewoners van Insulinde gemeen. Zij gebruiken vaartuigen, zooals die alleen bij de Polynesiërs in gebruik zijn, gereedschappen, die men uitsluitend bij de volken van de Soenda-eilanden aantreft, terwijl ook de taal op nauwe verwantschap wijst. Voegen we hier nu nog bij, dat het zuidelijk deel van Ceilon en de Maladiven eene Maleisch sprekende bevolking hebben, dan kan men daaruit eenigszins nagaan, welken weg de voorouders der Hova's hebben gevolgd. Het voorkomen van deze van de overige Maleiers zoover verwijderde volkplanting wordt echter ook op andere wijze verklaard (Lemuria). Men vat de ten westen van Insulinde wonende Maleische stammen wel eens te zamen onder den naam van *West-Maleiers*.

Enkele Maleische stammen, o. a. de Javanen en Soendanezen, hebben het door den invloed der Hindoe's tot eene betrekkelijk hooge beschaving gebracht, zooals de Brahmaansche en Boedhistische tempelruïnen, benevens de oud-Javaansche letterkunde (kawi-literatuur) kunnen bewijzen. In de tweede helft van de middeleeuwen begon het Mohammedanisme zich van Java meester te maken en sedert breidde het zich ook over de naburige eilanden uit. In de binnenlanden bleef het oude heidendom echter gewoonlijk bestaan, bijv. bij de Bataks op Sumatra, bij de Dajaks op Borneo en bij de Alfoeren op Celebes. Onder deze stammen werkt de zending met meer resultaat dan onder de Mohammedanen, zooals uit de vele bekeerlingen blijkt onder de Bataks op het plateau van Toba en onder de Alfoeren in de Minahassa. Van dit laatste gewest kan men zeggen, dat het, dank zij den ijver van zendelingen als Schwarz, Hellendoorn en Riedel, bijna geheel gechristianiseerd is. Ook onder de tot den Islam bekeerde stammen bleef echter veel van het oude heidendom bestaan. Wanneer men nagaat, dat op het eiland Java eerst het heidendom heerschende was, daarna eeuwen lang de invloed van den Brahmaanschen en Boedhistischen

godsdienst werd ondervonden, later het Mohammedanisme heerschende werd en nu de christenen er het bewind in handen hebben, dan kan men daaruit eenigszins afleiden welke eigenaardige godsdienstige voorstellingen een volk als de Javanen moet hebben en hoe moeilijk het is zich daarvan een juist denkbeeld te vormen.

De eigenlijke Maleiers, naar wie allen genoemd worden, wonen op Malakka en in het midden van het Sumatraansche bergland; ook vestigden zij zich in de kuststreken en havens van de overige groote Soenda-eilanden. Uit hun taal ontstond de gewone omgangstaal der havens van Insulinde (laag-Maleisch). Eene eigenaardige instelling bij de Maleiers van de Padangsche bovenlanden is de *exogamie*, d. w. z. het huwelijk buiten den stam. Een Maleisch jongeling of meisje moet gewoonlijk buiten den stam trouwen, waartoe zij behooren. In den regel blijven zij na het huwelijk van hun eigen stam een lid uitmaken, waaruit dadelijk de vraag voortvloeit waartoe de kinderen dan gerekend worden: tot den stam des vaders of tot dien der moeder. Volgen zij den vader dan spreekt men van *patriarchaat*; volgen zij de moeder — en dit heeft gewoonlijk bij de Maleiers plaats — dan noemt men dit *matriarchaat*. Van een samenwonen van man en vrouw is dan ook bij hen geen sprake; het gezin bestaat uit de moeder en de kinderen. Sterft de moeder, dan erven de kinderen, of, zoo deze er niet zijn, de broeders en zusters, zusterskinderen enz. Sterft de vader, dan erven zijne broeders en zusters of zusterskinderen. De leden van den stam zijn dus zij die hunne afkomst in de vrouwelijke lijn van dezelfde stammoeder afleiden.

De Madoereezen wonen niet alleen op Madoera maar ook op de tegenover liggende kust van Java; zij zijn verwant aan de Javanen. De Boegineezen en de Makassaren zijn de belangrijkste Mohammedaansche volken op Celebes; als klooke visschers en ondernemende handelaars zijn ze in den geheelen archipel bekend. Met hunne lichte vlerkprauwen

wagen zij zich dikwijls tot de kusten van Nieuw-Holland, vooral van de Carpentaria-golf. Op de Filippijnen zijn de Tagalen en de Bissaya's de bekendste stammen. In de donkere oerwouden van Zuid-Sumatra wonen de nog op zeer lagen trap van beschaving staande Koeboe's (stomme handel). Zij vormen eene verbazende tegenstelling met het hoogst beschaafde Maleische volk, de Javanen, met hunne welgeordende maatschappij, hun rijstbouw en hunne industrie (weefsels, wapenen enz.).

I.

Java vóór de komst der Hindoe's.

Van de oudste bewoners van Java valt weinig met zekerheid te zeggen. Volgens de Javaansche overlevering, waaraan echter weinig waarde is te hechten, leidden zij een zwervend leven, waren zij zonder eenige regeering en overgegeven aan het grofste bijgeloof. Iets verder komen we door vergelijking met andere volken van denzelfden stam, die geen of ten minste weinig vreemden invloed hebben ondervonden (methode der vergelijkende volkenkunde). Daaruit leeren we dat de oudste bevolking misschien gehuisvest was in groote woningen, waarin ieder gezin eene afdeeling had, zooals dit nu nog voorkomt bij de Tengereezen (in Oost-Java) en bij de Dajaks. Natuurlijk bouwden ze deze huizen van bamboe, rotan, alang-alang, boomschors, bladeren enz., grondstoffen, die overal in overvloed te vinden waren. Van kleeding behoefden ze niet veel werk te maken. De mannen droegen een lap van geklopte boomschors of pisangbladeren, zooals dit nu nog in de oostelijke deelen van den archipel gezien wordt. Zij sloegen dien om de lendenen en haalden hem onder het lijf door. De vrouwen droegen een kleedje van dergelijke stof om het lichaam geslagen. Beiden versierden de naakt gebleven lichaamsdeelen met tanden, schelpen, vederen, grashalmen enz., terwijl het niet onwaarschijnlijk is, dat men ook met het tatoeëren is bekend geweest. Hun voedsel bestond uit de opbrengst van jacht en visscherij, uit vruchten, slangen en ander ongedierte, de korrels der in het wild voorkomende gierst (Java beteekent

misschien *giesteiland*), rijst op droge gronden geteeld en meel uit den sagopalm.

Met de metalen waren zij in den oudsten tijd onbekend of maakten er ten minste geen gebruik van, zooals uit de steenen messen, speerpunten en wiggen blijkt, die men hier en daar op Java gevonden heeft. Hun voornaamste wapen was waarschijnlijk het blaasroer of soempitan, het oude wapen van alle Maleische stammen in den archipel. Daarmede werden vergiftigde pijlen naar den vijand of naar het wild geblazen. Het *kannibalisme* schijnt niet onbekend geweest te zijn; gedooide vijanden werden gedeeltelijk opgegeten, hun schedels in den rook gehangen en als zegeteekenen bewaard.

Nog langs een anderen weg tracht de bovengenoemde methode iets omtrent den oudsten toestand te weten te komen en wel door de aandacht te vestigen op hier en daar bewaard gebleven overblijfselen van dien toestand. Passen we dit op de bevolking van Java toe, dan komen we spoedig tot de slotsom dat de Javaan, hoewel hij voor het uiterlijk het Mohammedanisme schijnt te belijden, toch in zijn hart nog aan zijn ouden, heidenschen natuurgodsdienst is getrouw gebleven. Hij vereerde en vereert nog een ontelbaar aantal goede en booze geesten, die hun verblijf hielden op bergen en in grotten, op boomen, bij rivieren en watervallen, in kraters enz. De geheele natuur was in de voorstelling van den ouden Javaan met geesten bevolkt. Tempels waren dus overbodig, overal kon men de geesten eeren en hulde bewijzen. De goede geesten werden door offers en gebeden geëerd. Men offerde hun bloemen en vruchten, vee en allerlei spijzen. Het kwaad dat booze geesten konden veroorzaken trachtte men te voorkomen door het gebruik van kruiden of door het inroepen van de hulp van tovenaars, die de kunst verstonden om booze geesten te verdrijven. Veel van deze geestenvereering is, zooals we boven reeds opmerkten, bewaard gebleven. Zoo houden de beschermgeesten der dessa's hun verblijf in de boomen. Aan deze geesten wordt

groote eer bewezen. Men offert hun onder schaduwrijke boomen. De rijstvelden hebben ook hunne geesten, die door den dorpspriester met offers en wierook vereerd worden. De rotsige zuidkust van Java staat onder het bewind eener geestenvorstin, die er in de voorstelling van den Javaan verschrikkelijk uitziet. De geesten der afgestorvenen worden ook dikwijls vereerd en aan droomen wordt eene buitengewone beteekenis toegekend.

Nog verder brengen ons de uitkomsten der vergelijkende taalstudie. Alle Maleisch sprekende volken hebben dezelfde of verwante woorden voor boot, voor ijzer, voor rijst in en uit den bolster. Daaruit schijnt te volgen, dat deze volken reeds vaartuigen maakten, het ijzer bewerkten en den rijstbouw kenden vóór zij hun gemeenschappelijk vaderland (volgens prof. Kern Achter-Indië) verlieten, van waaruit zij den archipel bevolkten. Ook bezitten de Javanen voor verschillende sterren en sterrenbeelden inheemsche namen.

De hoogst ontwikkelde vorm van rijstbouw, de *sawahbouw*, was op Java reeds voor de komst der Hindoe's bekend. Men meent dit daaruit te mogen afleiden, dat alle woorden en talrijke termen bij dien bouw in gebruik, van zuiver Javaanschen oorsprong zijn, zelfs die, welke op de kunstmatige besproeiing betrekking hebben. Hadden de Javanen dezen rijstbouw, benevens de kunstmatige irrigatie der velden van de Hindoe's geleerd, dan zouden deze uitdrukkingen zeker aan het Sanskriet ontleend zijn. Ook is er eene bevolking in den archipel, namelijk die van de binnenlanden der Filippijnen, welke nooit onder den invloed der Hindoe's heeft gestaan, die met den natten rijstbouw bekend is, zoodat daaruit schijnt te volgen, dat deze wijze van bebouwing oorspronkelijk aan alle Maleische volken bekend was.

De voornaamste kunstuitingen van den Javaan, de *wajang* en de *gamelang*, schijnen ook oorspronkelijk te zijn. De Hindoe's toch kennen zulke vertooningen niet. Wel is de stof der wajang-voorstellingen aan de Indische heldendichten

ontleend, maar daaruit volgt niet, dat het spel van Hindoesche afkomst is. Omtrent het *batikken* verkeert men nog in het onzekere. Het is mogelijk dat het van Javaanschen oorsprong is, maar zeker is het dat deze kunst ook in het zuiden van Voor-Indië bekend is, zoodat de mogelijkheid niet is buiten gesloten, dat zij door de Indiërs naar Java gebracht werd. Vatten we een en ander samen, dan kunnen we zeggen, dat onmiddellijk voor de komst der Hindoe's de oorspronkelijke toestand van barbaarschheid reeds had plaats gemaakt voor eene beperkte mate van beschaving. (Men zie voor dit hoofdstuk: Veth, Java I.)

II.

Java in het Hindoe-tijdperk.

Er is een tijd geweest dat Java onder de heerschappij en den invloed der Hindoe's stond. Vele monumenten, opschriften, overleveringen, maatschappelijke instellingen, de begrippen, de letterkunde en de taal des volks leggen daarvan getuigenis af. Langs welken weg de Hindoe-kolonisten Java bereikten is eene nog moeilijk te beantwoorden vraag. Sommigen zijn van meening dat zij over Sumatra kwamen, omdat daar nog sporen van het Hindoeïsme worden aangetroffen; anderen daarentegen beweren, dat zij direct uit Voor-Indië kwamen en van uit Java weder invloed uitoefenden op Sumatra en Zuid-Borneo. Ook omtrent den tijd wanneer de Hindoe-kolonisatie begon verkeert men nog in het onzekere. De Hindoesche literatuur — en dit is wel eenigszins vreemd — zwijgt daarover geheel. De Javaansche *Babads* of kronieken nemen een tijd aan, die ongeveer overeenkomt met het begin van onze jaartelling. Chineesche bronnen stemmen daarmede op merkwaardige wijze overeen. Men heeft dan ook gemeend het begin van den invloed der

Hindoe's op Java in de eerste eeuw van onze tijdrekening te moeten plaatsen.

Het is tot nog toe niet gelukt een beeld te ontwerpen van den toestand van Java en zijne bewoners onder de Hindoe-heerschappij. Alles is nog met een dichten sluier bedekt en slechts hier en daar is het gelukt een tipje op te lichten. Toch hebben de Hindoe's zelf het een en ander nagelaten, dat licht verschaft. Daaronder verdienen vooral genoemd te worden de door hen nagelaten *inscripties* op steen en metaal en de talrijke overblijfselen van hunne bouw- en beeldhouwkunst, die over geheel Java verspreid zijn. Dat dit licht echter nog zeer schemerachtig is, zal men begrijpen, wanneer men bedenkt, dat de opschriften nog slechts voor een zeer klein gedeelte ontcijferd en de overblijfselen der Hindoe-kunst nog tamelijk onverstaanbaar zijn. De tijd, waarin ze vervaardigd werden is bij de meesten niet te bepalen, de samenhang niet vast te stellen, terwijl de voorstellingen der bas-reliefs gewoonlijk onverklaarbaar zijn.

De taal der meeste opschriften is het *Oud-Javaansch* of *Kawi*, eene taal, die de Javanen niet meer verstaan. Het schrift is het *Kawi-schrift*, eene schriftsoort, die uit Voor-Indië afkomstig is. Nevens dit schrift waren echter nog andere schriftsoorten in gebruik. Opmerking verdient het, dat hoe meer men Oost-Java nadert, hoe meer de inscripties met Sanskriet vermengd zijn, waaruit mag opgemaakt worden, dat Oost-Java veel meer onder den invloed der Hindoe's heeft gestaan dan West-Java.

Vóór we nu eene enkele opmerking maken omtrent de overblijfselen van tempels, paleizen en beeldhouwwerk, zal het noodig zijn iets in het midden te brengen omtrent de godsdiensten der Hindoe's, die op Java eene belangrijke rol schijnen gespeeld te hebben. De godsdienst der oude Indiërs was natuurdienst, waarbij de werking van het licht en de verschijnselen aan den hemel en in de lucht op den voorgrond traden. De hoogste god was *Indra*, de god des hemels

en des lichts. De offers waren niet bloedig, maar bestonden grootendeels uit drankoffers (*soma-offer*). De bron voor onze kennis van dien oudsten Indischen godsdienst zijn de heilige boeken of *Weda's*. Daarin is nog geen sprake van de *kasten*, die eerst schijnen ontstaan te zijn toen de Indiërs het Gangesdal veroverend binnenrukten. Sedert echter in Indië een bijzondere priesterstand in het leven was geroepen, kon de oude volksgodsdienst, welke geen priesters noodig had gehad, niet langer blijven bestaan. De nieuwe godsdienst droeg het karakter der makers: hij was geheimzinnig, verdiepte zich in duistere vragen en trachtte onoplosbare raadsels op te lossen. De groote nationaal-god Indra moest wijken voor *Brahma*. Volgens de leer der priesters was Brahma de ziel der wereld, het leven dat zich in de geheele natuur openbaart, schepper der natuur en natuur tegelijkertijd. Brahma is niet de schepper der wereld, maar de wereld is slechts uit hem voortgekomen (*emanatie*). Alles is uit Brahma afkomstig en moet weder tot hem terugkeeren. Het geloof aan de onsterfelijkheid was reeds het eigendom der oude Hindoe's. Van deze omstandigheid gebruik makende leerden de priesters, dat wie in zonden stierf niet tot Brahma kon terugkeeren, maar eerst weder de opeenvolgende trappen der schepping moest doorloopen om tot Brahma terug te keeren (*zielsverhuizing*). Later, toen ook het Gangesdal veroverd was, namen de priesters de daar meer algemeen vereerde goden *Sjiwa* en *Wisjnoe* in hun stelsel op. Aan Wisjnoe schreven zij de onderhouding der uit Brahma voortgekomen wereld toe, terwijl Sjiwa als de verdelger werd opgevat. Zoo ontstond de Indische drie-eenheid of *Trimoerti*, die als een wezen met drie hoofden werd voorgesteld. Het gewone volk vereerde Wisjnoe en Sjiwa afzonderlijk. Het is dus niet te verwonderen, dat op verschillende plaatsen van Java gevonden tempelruïnen en beelden aan het *Wisjnoeïsme* en *Sjiwaïsme* herinneren. De laatste godsdienst schijnt echter, zooals uit de talrijk gevonden beelden blijkt, het meest algemeen verbreid te zijn

geweest (belangrijke verzameling in het museum van oudheden te Leiden). Met het Wisjnoeïsme en Sjiwaïsme schijnen de Hindoe's ook het kastenstelsel naar Java te hebben overgebracht. Het lagere volk werd ten minste met Sjoedra's gelijk gesteld. Het latere Mohammedanisme heeft het groote verschil in standen op Java niet geheel kunnen uitwischen. Op Bali wordt het kastenwezen zelfs tegenwoordig nog gehuldigd.

Omstreeks het midden van de 6de eeuw voor Christus trad de koningszoon *Siddhârta*, later de *Boeddha* (verlichte) bijgenaamd, als prediker van eene nieuwe heilsleer op. De zedeleer van het *Boeddhisme* is in vele opzichten zeer verheven en herinnert ons dikwijls aan de christelijke. De mensch moet zijne lusten en begeerten temperen en een stil en vreedzaam leven leiden. Hij moet het leed geduldig dragen en zijne vervolgers, wat zij ook tegen hem misdaan hebben, niet haten. Daar deze aarde een tranendal is en alle menschen lotgenooten, moeten wij elkander het ongeluk helpen dragen. Jegens alle menschen moet men liefderijk, rechtvaardig en barmhartig zijn, vooral jegens armen en verdrukten. Niemand mag zich op zijne goede werken beroemen. Men moet elkander zijne zonden belijden, want berouw en schuldbesef wischen de schuld dikwijls uit. Het is natuurlijk dat met zulk eene leer het kastenstelsel geheel onbestaanbaar was. Hoewel het Boeddhisme oorspronkelijk eigenlijk geen goden kende, kon het volk, dat zijne leer aannam, toch niet zonder goden leven. Vandaar dat Boeddha zelf tot god verheven werd en de Brahmaansche goden hem ondergeschikt werden gemaakt. Merkwaardig is ook de *reliëkendienst*, waarbij aan de haren, tanden, beenderen (in duizenden stukjes verdeeld en over het land verspreid) van den Boeddha goddelijke eer werd bewezen. De reliëken werden in vazen van edel metaal gedaan en daarover een *Stûpa* (cylinder met koepel) gebouwd. Uit de talrijke beelden en Boeddha-tempels, waarvan de ruïnen nog op Java gevonden worden, blijkt, dat ook deze leer, maar in gewijzigden

vorm, op Java ingang heeft gevonden. Van den verschrikkelijken strijd, die in Voor-Indië tusschen het Brahmaïsme en Boeddhisme gevoerd werd, bemerkt men op Java niets. Het schijnt, dat Boeddhisme, Sjiwaïsme en Wisjnoeïsme zich op dit eiland verzoend hebben. De door de Sjiwaïeten vereerde goden treft men zelfs in de Boeddha-tempels aan. (Men zie voor het bovenstaande: Kern, Boeddhisme.)

West-Java (de Soenda-landen) is slechts karig met *tjandi's* — zoo noemen de Javanen hunne oude tempelruïnen — bedeed, wat het boven reeds geuite gevoelen bevestigt, dat deze streken weinig onder den invloed der Hindoe's hebben gestaan. Midden- en Oost-Java zijn er daarentegen zeer rijk aan. Wel hebben ze niet overal den tand des tijds weerstaan, maar het meest hebben zij toch van de schendende hand des menschen te lijden gehad. Zij zijn niet gelijkmatig over de verschillende residentïën verdeeld, maar worden hoofdzakelijk in twee gordels aangetroffen, waarvan de eene tot Middel-, de andere tot Oost-Java behoort. De Middel-Javaansche gordel omvat hoofdzakelijk het *Diëng-plateau* met deelen van de aangrenzende residentïën. In het midden van deze vlakte liggen de prachtige *Ardjoeno-tempels*, terwijl er verder toe behooren de *tempels van Oengaran* in Semarang, die van *Prambanan*, verschillende *tempelgrotten* enz. De meeste dezer heiligdommen waren gewijd aan den Sjiwa-godsdienst. Merkwaardig zijn ook de in den jongsten tijd gevonden *Boeddha-trappen*, welke toegang tot den Diëng gaven.

Een van de merkwaardigste tempels van deze groep is zeker de *Boro Boedoer*, een Boeddha-heiligdom.

Prof. v. d. Lith beschrijft dezen tempel aldus: „De tempel van Boro Boedoer is wel de meest bekende onder de oude overblijfselen van de Hindoe's op Java. Door de zorg onzer regeering is onlangs eene prachtige verzameling van afbeeldingen van dit beroemde monument uitgegeven, met eene zeer uitvoerige beschrijving, die alleszins geschikt is

ons nader met dit prachtig tempelgebouw bekend te maken. Het bestaat uit een vierkant gebouw, van eene piramidale gedaante, om den top van een heuvel gebouwd, die zich uit de vlakke verheft, en in een koepel ter hoogte van 20 voet eindigende. Eene reeks van zes opklimmende muren verheffen zich terrasgewijze en zijn met een groot aantal nissen voorzien, waarin zich even zoovele beelden van Boeddha bevinden. Daarboven verheffen zich drie kringvormige rijen van getraliede kooien van gehouwen steen, in den vorm van bijenkorven, terwijl het geheel door den reeds genoemden koepel gekroond is. Het gebouw heeft eene hoogte van 116 voet en is met 4 ingangen voorzien, waarbij leeuwen als wachters geplaatst waren. Prachtig beeldhouwwerk, basreliefs, bedekt de buiten- en binnenzijde van elken muur. Deze terrasvormige bouworde der heilighdommen schijnt aan Java eigen te zijn; immers ook die plaatsen van godsvereering, waar men aan geen ontwikkeling der bouwkunst door vreemden invloed kan denken, vertoon dikwijls dienzelfden vorm."

De Oost-Javaansche tempelruïnen zijn niet minder talrijk, wat dan ook niet te verwonderen is, aangezien daar de hoofdplaats van het machtige Hindoe-rijk, Modjopahit, lag.

Wanneer men op de kunstwaarde van de verschillende op Java gevonden beelden en tempelruïnen let, dan meent men duidelijk vier verschillende typen te kunnen onderscheiden:

1°. De oorspronkelijk Javaansche kunst, ook wel het *Padjadjaran-type* genoemd, die beelden leverde „nauwelijks met die namen te noemen, daar zij niet meer zijn dan steenen, waaraan men ruw den vorm van een hoofd, een gelaat, armen en beenen heeft gegeven."

2°. Het echte Hindoesche of *Hindoe-kaukasische type*, het werk van Indische meesters.

3°. Het *Javaansche type*, de door de Javanen van de Hindoe's geleerde kunst, aangewend tot het voorstellen van hetgeen tot het Javaansche leven behoort.

4°. Het *Modjopahitsche type*, dat door overlading van

een verval der kunst getuigt. (Eene uitmuntende beschrijving van de Javaansche monumenten uit de Hindoe-periode is te vinden in Veth, Java I.)

Ook de taal der oude Javanen onderging door den invloed der Hindoe's eene groote verandering. Zij dienden natuurlijk tegen den inlander Javaansch te spreken, maar vermengden het sterk met Sanskrietwoorden. De meer aanzienlijken, die het meest met de overheerschers in aanraking kwamen, namen dit mengelmoes over, en zoo ontstond het *Kromo*, het hoog-Javaansch, de taal, die de aanzienlijken onderling spreken en door den mindere tegen den meerdere gesproken wordt. De mindere man bleef aan zijne oorspronkelijke taal trouw, hij spreekt nog tegenwoordig het *Ngoko* of laag-Javaansch, terwijl de meerdere het ook tegen den mindere spreekt. Zoo zijn voor bijna ieder begrip in het Javaansch twee woorden voorhanden, zooals in onze taal bijv. met paard en ros, arend en adelaar, kop en hoofd, poot en voet enz.

Het was een groote zegen voor Java dat zich onder het bestuur der Hindoe's eene zekere maatschappelijke orde en de daaraan verbonden veiligheid begonnen te vestigen. Aan de onophoudelijke oorlogen der stammen werd een einde gemaakt, landbouw en visscherij werden meer algemeen beoefend en vooral de sawah-bouw breidde zich uit. De eenvoudige hutten van vroeger maakten plaats voor doelmatiger woningen, handel en scheepvaart ontwikkelden zich, kortom, onder den invloed der Hindoe's deed de Javaan eene belangrijke schrede vooruit op den weg der ontwikkeling. De scheepvaart ontwikkelde zich zelfs in die mate en de zeelieden strekten hunne tochten zoover uit, dat het stichten van *Hindoe-Javaansche koloniën* op Sumatra, Borneo, Bali, Lombok, Soembawa, de Riouw-eilanden en Molukken daarvan het gevolg was.

Gedurende het Hindoe-tijdperk hebben vele rijken op Java bestaan. De machtigste dezer staten wisten dikwijls de om-

liggende te onderwerpen. De vorsten dezer afhankelijk geworden landen werden dan leenmannen, maar evenals gedurende de middeleeuwen in Europa, was ook op Java het leenverband dikwijls zeer zwak, en bestond alleen in het leveren van krijgsvolk in oorlogstijd. Onder de meest bekende dezer Hindoe-rijken moeten genoemd worden dat van *Daha* in het tegenwoordige Kediri, dat van *Singasari* in het tegenwoordige Passoeroean, dat van *Padjadjaran* in West-Java en waarvan de hoofdstad in de nabijheid van het tegenwoordige Buitenzorg gelegen was. Het machtigste en tevens ook het meest bekende dezer rijken was dat van *Modjopahit*, dat waarschijnlijk in de tweede helft van de 13de eeuw gesticht werd. De ruïnen, die men nog tegenwoordig in de nabijheid van Modjokerto vindt, behooren waarschijnlijk tot de oude hoofdstad, die denzelfden naam droeg als het rijk zelf. Het is zeker te bejammeren, dat men het grootste gedeelte dezer overblijfselen gebruikt heeft tot het aanleggen van wegen en het bouwen van suikerfabrieken.

Van Hoëvell geeft ons in zijne bekende „Reis over Java” de volgende voorstelling van de stad: „Modjopahit was eene verzameling van kratons voor hooge personages, waaronder die des konings natuurlijk de prachtigste was, van tempels voor de vereering der goden en van enkele inrichtingen voor publiek gebruik, zooals badplaatsen, wachthuizen enz. Elke kraton had zijne buitenmuren en poorten, en daarbinnen zijne gebouwen, tuinen, tempels enz. De geringe lieden woonden, voor zoover zij tot het gevolg of het eigendom van de vorsten behoorden, binnen de omheiningen van hun paleis; de overige hadden hunne nederige huizen onder het loof der boomen verscholen, waarom zij echter al mede muren van steen of leem hadden getrokken, zoodat de straten niet door de woningen, maar door die muren belend waren.” Deze beschrijving berust op de waarneming der overblijfselen en vooral op hetgeen men nu nog op Bali waarneemt. (Men leze vooral ook de beschrijving der ruïnen in Veth, Java I.)

Toen het rijk van Modjopahit zijn hoogsten bloei bereikte, had het een niet onbelangrijk gedeelte van den archipel onder zijne heerschappij gebracht of ten minste schatplichtig gemaakt: een gedeelte van het Maleische schiereiland, de oostkust van Sumatra met aanliggende eilanden, de west- en zuidkust van Borneo, enkele Molukkgroepen en een gedeelte van de Kleine Soenda-eilanden. Grissee en Soerabaja waren toen reeds belangrijke handelsplaatsen.

De grootheid van Modjopahit was niet van langen duur. Zooals gedurende de middeleeuwen in Europa de leenmannen hun gezag langzamerhand uitbreidden en zich ten slotte geheel onafhankelijk maakten, zoo ging het ook op Java. De leenvorsten in Kediri en in Demak weigerden niet alleen de gehoorzaamheid, maar richtten het groote rijk ten slotte door hunne aanvallen te gronde.

Prof. Veth zegt (Java, I): „Het rijk van Modjopahit had een soortgelijk karakter als alle rijken die vroeger en later in den Indischen archipel als machtige staten zijn beschouwd geworden, als het rijk van Djohor, het rijk van Ternate, het rijk van Makassar, het rijk van Atjeh. Het was een leenrijk, waarvan slechts een klein deel onmiddellijk door den oppervorst werd bestuurd, het overige onder de leiding stond van meer of minder machtige vazallen, die zich soms aan het hof van den Maharadja vertoonden, hem veelal een deel der inkomsten uit hunne staten getrokken als schatting opbrachten, en hem in zijne oorlogen met troepen bijstonden, maar ook dikwijls den leenplicht weigerden, de schattingen inhielden en elkander op eigen hand beoorloogden. De leenvorsten hadden zelven weder vazallen, die evenzoo te hunnen opzichte handelden, en men kon dus leenen en achterleenen onderscheiden.”

En iets verder heet het bij denzelfden geleerde, waar hij den vooruitgang van Java onder de Hindoe-heerschappij beschrijft: „Wat de stoffelijke vooruitgang betreft, de smelting van Indo-Germanen en Maleiers, de twee best bevarene rassen der aarde, heeft aanleiding gegeven tot een handels-

bloei, die Java tot eene hoofdmarkt voor de specerijen, de kostbaarste producten van het oosten maakte en tot een veelvuldig bezoek van Arabieren en Chineezers leidde. In den Hindoe-tijd verwierf Java de hegemonie over een groot deel van den archipel en stichtte er een zeebond, waarvan de koloniën en onderhoorigheden zich rustiger in de suprematie van Modjopahit schijnen te hebben geschikt dan de Attische bondgenooten in die van Athene. Maar meer nog dan de materiële mag men de intellectuele beschaving door de Indiërs bevorderd achten. De taal der Javanen werd door die der Hindoe's verrijkt, hun letterschrift werd aan het alfabet der Hindoe's ontleend, hunne literatuur is een nagalm van de poëzie door de Hindoe's naar Java's bodem overgeplant; verschillende wetboeken en daarmede het geheele stelsel van hun recht zijn door de Hindoe's niet alleen op Java bekend gemaakt, maar ook in vollen omvang toegepast, hoewel langzamerhand naar de behoefte der nieuwe maatschappij en naar de landsgewoonten gewijzigd."

III.

De vestiging van den Islam op Java.

In het begin van de 7de eeuw trad in Arabië een man op, die bestemd was zijn volk tot eene belangrijke rol in de wereldgeschiedenis voor te bereiden. Het was *Mohammed* (571 – 632), de stichter van een nieuwen godsdienst. De godsdienst der Arabieren bevredigde hem niet, waar zeker toe zal hebben bijgedragen, dat hij in zijne jeugd als handelsreiziger in andere landen met hoogere godsdiensten was bekend geworden. Oorspronkelijk was de godsdienst der Arabieren een natuur- en sterrendienst met een centraal-heiligdom te Mekka, waar een zwarte meteorsteen vereerd werd en waar jaarlijks vele pelgrims kwamen, wat voor de stad eene hoofdbron van bestaan was. Dit heidendom was

door allerlei Joodsche en verminkte Christelijke leerstellingen langzamerhand tot een mengelmoes van allerlei eerediensten geworden. Op ruim 40-jarigen leeftijd trad Mohammed op met de leer: „Er is slechts één God en Mohammed is zijn profeet.” De Mekkanen, woedend omdat zij in hun middel van bestaan bedreigd werden, maakten het hun stadgenoot zoo lastig, dat hij, om zijn leven te redden, naar Medina vluchtte (622). In deze plaats, waar men naijverig was op Mekka, vond hij ondersteuning en weldra was Mekka veroverd. Mohammed nam nu, om de Mekkanen gunstig te stemmen, den metoordienst in zijn nieuwen godsdienst op, en toen hij in 632 stierf was bijna geheel Arabië tot de nieuwe leer overgegaan. Die leer noemde hij *Islam*, d. i. onderwerping (aan Gods wil), hare aanhangers heeten *Moslemen*, d. i. geloovigen; zij is vervat in den *Koran*, het boek der openbaringen. De Islam is een verward mengsel van licht en duisternis, van heidensche, Joodsche en Christelijke leerstellingen. Als grondwaarheden gelden: Er is maar één God en Mohammed is zijn profeet. 's Menschen lot is van eeuwigheid onveranderlijk vastgesteld. Er is eene onsterfelijkheid en bovendien belooningen en straffen na dit leven. Om de straf te ontgaan moet men volgens de voorschriften van den Koran leven. Met een ongeloovige mag men niet over godsdienstige onderwerpen redetwisten. Het is een verdienstelijk werk Mohammeds leer met geweld uit te breiden. Dit laatste voorschrift is met zooveel vuur opgevolgd, dat het Islamisme zich tegenwoordig uitstrekt van de straat van Gibraltar tot aan Nieuw-Guinea. (Heldere voorstelling van het bovenstaande bij Dozy, Islamisme en ook in zijn Israëlieten te Mekka.)

De geestdrift welke het Mohammedanisme zijne volgelingen wist in te storten, was oorzaak dat ook de handel zich kolossaal ontwikkelde en daarmee de zucht om verre ontdekkingstochten te doen. Zoo bezocht men weldra den Indischen archipel, waar de eerste zaden van het Islamisme

werden uitgestrooid. Het is opmerkelijk dat we van het tijdperk der vestiging en eerste ontwikkeling van den Islam op Java nog minder met zekerheid weten dan van het Hindoe-tijdperk. Voor dezen laatsten tijd bezitten we tenminste nog een vrij groot aantal inscripties en monumenten, maar voor de eerste verbreiding van het Mohammedanisme moeten we ons vergenoegen met de van ongerijmdheden en onmogelijkheden wemelende *babads* of kronieken der Javanen. De vervaardiging van deze meest in dichtmaat gestelde verhalen klimt niet hooger op dan de eerste helft van de 18de eeuw. Welke bronnen de schrijvers gebruikten is geheel onbekend, maar de omstandigheid dat zij ze op last van de vorsten, aan wier hoven zij vertoefden, vervaardigden, stemt reeds tot groote voorzichtigheid.

Een van de eerste predikers van den Islam op Java, waarvan de overlevering melding maakt, was hadji *Poerwa*. Zijne pogingen mislukten echter geheel. Meer succes had *Maulana Malik Ibrahim*, die in Oost-Java de eerste der *wali's* of predikers van het Mohammedanisme was, waarvan de kronieken gewag maken. Op het kerkhof te Grisse, waar hij in 1419 begraven werd, is nog zijn marmeren grafmonument te vinden. Andere apostelen van den Islam op Java waren Raden *Rahmat*, die in 1467 stierf, en de Arabische sjeikh *Ibn Maulana*, die meer in West-Java werkte. Zoo breidde het nieuwe geloof zich langzaam maar zeker uit en daartoe schijnt ook veel te hebben bijgedragen de omstandigheid, dat de voorschriften des korans zooveel mogelijk in overeenstemming werden gebracht met de instellingen en gebruiken der Javaansche maatschappij. Daardoor liet zich de invloed der Mohammedaansche predikers en wetgeleerden bij de bevolking beter gelden, terwijl tevens de Mohammedaansche tijdrekening werd ingevoerd.

De eerste muzelman, die op Java het zwaard aangordde tot gewelddadige uitbreiding van den Islam was *Raden Patah*, ook Dipati Oenoës genoemd, en afkomstig van Palembang.

Hij vestigde zich te Demak, waar hij zich grooten aanhang verwierf en zelfs leenvorst van Modjopahit werd. In stilte smeedde hij echter tegen het groote rijk eene samenzwering en met hulp uit Palembang bracht hij den laatsten vorst van Modjopahit *Bra Widjojo* eene beslissende nederlaag toe. De hoofdstad van het eens zoo machtige rijk werd nu belegerd, ingenomen en geheel verwoest. Wanneer deze gewichtige gebeurtenis plaats had is moeielijk met zekerheid te zeggen. Volgens de Javaansche kronieken was het in 1478 en waarschijnlijk wijkt deze tijdsbepaling niet ver van de juiste af. De rijkssieraden van Modjopahit werden naar Demak overgebracht en van nu af beschouwde zich de vorst van Demak als de oppervorst van Java. Het Hindoeïsme hield zich nog eenigen tijd in Oost-Java staande en menige verschrikkelijke verdelgingsoorlog werd nog gevoerd eer het daar geheel vernietigd was en zich voor goed naar Bali had teruggetrokken. Te midden van de min of meer van Demak afhankelijke gewesten, bekleedde Grisseo eene bijzondere plaats, omdat daar de zetel was van een bijna zelfstandigen opperpriester, en waar tevens eene leerschool gevestigd was, in welke de leer van den profeet werd onderwezen, en van waar de Islam naar andere gewesten, inzonderheid naar de Molukken schijnt overgebracht te zijn.

Terwijl in het oosten van Java zulke groote godsdienstige en maatschappelijke omwentelingen plaats hadden, bleef het in het westen niet rustig. De bovengenoemde prediker van den Islam, sjeikh Ibn Maulana, ook wel *Soenan Goenoeng Djati* genoemd, huwde volgens de inlandsche overleveringen met eene zuster van een der aanzienlijken uit het rijk van Padjadjaran. Zijn zoon, *Hassan Oedin*, veroverde het in het begin van de 16de eeuw en voerde, deels door geweld, deels door overreding, den Islam op West-Java in. Hij is de stamvader van het Bantamsche vorstenhuis. Toen de Hollanders zich het eerst te Bantam vertoonden, regeerde daar de derde vorst uit het huis van Hassan Oedin. De

Mohammedaansche rijken van Bantam, Jakatra en Tjeribon werden dus op de puinhoopen van het Hindoe-rijk Padjadjaran opgebouwd.

Het rijk van Demak in Oost-Java bestond niet lang. Reeds spoedig werd het overvleugeld door Padjang, dat op zijne beurt het gezag moest afstaan aan het *rijk van Mataram*, in het tegenwoordige Djokjokarta gelegen. Op het einde van de 16de eeuw kwam daar *Soeto Widjojo* aan de regeering, die het grootste gedeelte van Oost-Java in zijne macht wist te krijgen. De rijkssieraden van het oude Modjopahit werden nu naar Mataram overgebracht en daarmede was het groote Mohammedaansche rijk op Java gesticht, waarmede de Compagnie zoo herhaalde malen in botsing is geweest. De tegenwoordige vorstenlanden vormen nog als het ware de schaduw van het eens zoo machtige rijk.

Prof. Veth zegt (in zijn Java I): Met betrekking tot den inwendigen toestand van het Bantamsche rijk, op het oogenblik dat de Nederlanders zich hier vertoonden, verdient opmerking dat, naar de getuigenis onzer landgenooten, ook destijds de bekeering tot den Islam nog verre van algemeen was. Men leest in hunne reisverhalen uitdrukkelijk, dat de bevolking der binnenlanden nog heidensch was, aan de zielsverhuizing geloofde en zich van dierlijk voedsel onthield. Daarentegen was aan de noordkust de groote meerderheid, maar toch ook niet het geheel der bevolking, Mohammedaansch; doch deze godsdienst, zoo voegen de berichtgevers er bij, had hier eerst sedert 50 à 60 jaren ingang gevonden.

IV.

De Portugeezen in den Archipel.

Ongeveer eene eeuw vóór de Nederlanders bezochten de Portugeezen reeds de kusten van Zuid-Azië en de eilanden van den Indischen archipel. In 1497 zeilde *Vasco da Gama* de Kaap

de Goede Hoop om en bereikte na velerlei wederwaardigheden ondervonden te hebben den 22sten Mei 1498 Kalikoet op de kust van Malabar, waardoor de zeeweg naar Indië ontdekt was. De grondleggers van de Portugeesche macht in Indië waren Frans d'Almeida en Alfonso d'Albuquerque. Vooral de laatste, dien men wel eens met onzen Koen heeft vergeleken, heeft daartoe zeer veel bijgedragen. d'Almeida toch had hoofdzakelijk naar de opperheerschappij ter zee gestreefd, maar d'Albuquerque hield de handhaving daarvan voor onmogelijk, als zij niet in goed versterkte bezittingen een stevigen grondslag had. Daarom veroverde hij eerst *Goa*, welks ligging op een klein eiland voor het midden van de kust van Malabar bijzonder geschikt was om als middelpunt van den Indischen handel te dienen. Eene poging om zich meester te maken van *Aden*, de stapelplaats van den Indischen handel aan den ingang van de Roode Zee, mislukte, maar met *Ormuzd* was hij gelukkiger. Van het grootste gewicht was echter de verovering van Malakka in 1511. Deze plaats was toen eene rijke en machtige koopstad, de stapelplaats van den specerijhandel, zoodat dan ook van hare verovering de groote uitbreiding van den invloed en den handel der Portugeezen in China, Japan, Achter-Indië en den archipel dagteekent. Veel tegenkanting ondervond d'Albuquerque van eene Javaansche kolonie in Malakka, waar kooplieden van Jakatra, Djapara en Palembang kwamen handel drijven. Er werd zelfs eene Javaansche vloot gezonden om de Portugeezen te helpen verdrijven, maar te vergeefs.

Onder het bestuur van d'Albuquerque bereikte de voorspoed van Portugal in Indië haar toppunt. De wereldhandel, tot op het einde van de 15de eeuw landhandel en vooral in het bezit van de Venetianen en Genuëezen, was nu zeehandel geworden en tot de Portugeezen overgegaan.

De volkplantingen der Portugeezen waren alleen handelskoloniën. Groote veroveringen werden niet gemaakt, maar

alleen de vorsten in afhankelijkten toestand gebracht. Slechts op enkele hoofdpunten, zooals Goa, Ormusd en Malakka, hadden ze bepaalde bezittingen met forten om den handel te beschermen.

Van Malakka uit deden de Portugeezen ontdekkingstochten naar de Molukken om met deze specerij-eilanden, waarvan zij al zooveel gehoord hadden, bekend te worden en er de kruidnagelen en muskaatnoten op te koopen. Zij namen hun weg langs de noordkust van Java, maar werden over het algemeen door de kustbevolking niet bijzonder vriendelijk ontvangen. Te Soenda Kalapa of Jakatra sloten ze echter met den vorst een voordeelig handelsverdrag, waarbij ze het recht kregen om een belangrijk gedeelte van de peper, die daar aan de markt kwam, op te koopen. Ook te Bantam werden ze meer als vijanden dan als vrienden behandeld. Niettegenstaande al dien tegenspoed breidde de handel der Portugeezen zich toch langzamerhand uit. Onze oudste zeevaarders, die den archipel bezochten, vonden in bijna alle belangrijke havens van Java Portugeezen, vooral in Jakatra, Bantam, Djapara en Panaroekan. „Die nederzettingen droegen echter meer het kenmerk van ondernemingen van bijzondere personen, handelaars en fortuinzoekers, aan wie het minder aan moed en ondernemingsgeest, dan wel aan zedelijk gehalte ontbrak. Soortgelijke gelukzoekers en waaghalzen, die beurtelings handelaars, krijgslieden en verspieters waren, trof men aan in verschillende gewesten van Indië.” (De Jonge.)

Het optreden der Portugeezen op Malakka en Java, en later ook in de Molukken, was oorzaak dat de *hegemonie der Javanen* in de Oost-Indische zeeën vernietigd werd.

De naam Molukken, welke tegenwoordig aan al de eilanden tusschen Celebes en Nieuw-Guinea wordt gegeven, komt oorspronkelijk slechts aan de noordelijke groep, Halmaheira, Ternate, Tidore en Batjan, toe. De vorst van Ternate schijnt reeds vroeg eene soort van opperheerschappij te hebben uitgeoefend, maar later werden toch ook de hoofden van

Tidor en Batjan van beteekenis. Ternate bleef echter van gewicht, daar het een middelpunt was van den nagelhandel en dus altijd veel vreemdelingen trok. Bovendien wist de vorst van dit rijk op handige wijze partij te trekken van de uitbreiding van den Islam in deze streken door allen, die tot dien godsdienst overgingen, als zijne onderdanen te behandelen. Al spoedig werden Ternate en Ambon middelpunten van den Portugeeschen specerij-handel; de laatste plaats werd zelfs hunne hoofdvesting in dit gedeelte van den archipel.

De invloed der Portugeezen werd in de Molukken weldra zóó groot, dat zij er het Christendom trachtten te vestigen en zelfs de beroemde zendeling *Fransiscus Xaverius* overkwam om er het Katholicisme te prediken. Deze groote godsdienstijver, vereenigd met een hoogst willekeurig en gewelddadig optreden, maakte hen weldra bij vorsten en volken zoo gehaat, dat een algemeen verbond tegen hen werd gesloten, en alleen het beleid van hun landvoogd *Galvano* hen voor volslagen vernietiging wist te beveiligen. Onder zijn opvolger *de Castro* nam hunne onderdrukking weder zoo toe, dat groote opstanden er het gevolg van waren.

Weldra kregen de Portugeezen nog een nieuwen vijand te bestrijden, de Spanjaarden, die in 1519 onder *Magelhaens*, een Portugees in hun dienst, langs het westen, om de zuidspits van Zuid-Amerika, den weg naar Indië vonden. In den strijd, die nu ontbrandde, wisten echter de Portugeezen het veld te behouden, de Spanjaarden moesten wijken. Het kwam zelfs tot een verdrag, waarbij de Spanjaarden beloofden de Molukken te zullen verlaten. Zij vestigden zich toen in den archipel benoorden de Molukken (1542), dien zij later naar hun koning Filips Filippijnen noemden.

De Banda-eilanden schijnen in veel mindere mate den invloed van de Portugeezen te hebben ondervonden. Deze kleine groep was voor den handel van groot belang om de muskaatnoten en foelie, die er in verbazenden overvloed gevonden werden. Ook hier had de Islam reeds vroeg in-

gang gevonden, waardoor de bevolking op een hooger trap was komen te staan dan die der omliggende eilanden. De voornaamste handelsplaats, waar Javanen, Maleiers en zelfs Indiërs kwamen, was Ortatan. Waarschijnlijk hadden de Portugeezen er eene kleine nederzetting. De Bandaneezen hadden een groot talent voor den handel: zij hieven tollē, ambtenaren oefenden het toezicht uit, en algemeene welvaart was over deze eilandengroep verbreid, toen zij op het einde der 16de eeuw in aanraking kwamen met de Hollanders, die hun gezag op steviger grondslagen zouden weten te vestigen dan de Portugeezen. (Meinsma, Gesch. Ned. bezittingen in den O.-I. Archipel, I.)

Toen in 1580 Portugal door de Spanjaarden veroverd werd, begon ook hunne macht in Indië snel te dalen, waartoe niet weinig bijdroeg de omstandigheid dat de Nederlanders hunne mededingers begonnen te worden.

V.

De eerste tocht der Nederlanders naar Oost-Indië.

Gewoonlijk neemt men aan, dat de Nederlanders eenigszins door den nood gedrongen naar Indië zijn gegaan om daar de specerijen te halen, die hun in de Spaansche havens werden geweigerd. Hoewel er in deze overlevering veel waarheid schuilt, is zij toch niet geheel juist. De beroemde geschiedschrijver van de opkomst van ons gezag in Oost-Indië heeft het eerst duidelijk in het licht gesteld, dat „het ontstaan van de vaart op O.-Indië geen op zichzelf staand feit is, maar nauw te zamen hangt met de gelijktijdige en zich in alle richtingen uitstreckende ontwikkeling van de groote scheepvaart, door welke Nederland tot den rang der eerste zeemogendheden opklom, terwijl zij gepaard ging met het levendig worden hier te lande van eene ijverige

beoefening van die wetenschappen, welke aan de scheepvaart nauw verwant zijn".

Op uitnemende wijze wordt de nieuwe geest, welke ons in de 16de eeuw bezielde, geschetst door Mr. De Jonge in zijn bovengenoemd werk: „Zij die aan stoutmoedigheid voorzichtigheid bleven paren, breidden slechts langzamerhand den kring hunner ondernemingen uit en toen men er na het inwinnen van een aantal berichten toe overging de Kaap om en naar het onbekende Oost-Indië te zeilen, toen had de Nederlandsche handelaar en schipper reeds ondervinding opgedaan door de ondernemingen op de Middellandsche zee, op Rusland, op de westkust van Afrika en de Kaap-Verdische eilanden, op Amerika inzonderheid. Want hoewel de oprichting eener West-Indische handelscompagnie zooveel later dan die van Oost-Indië plaats heeft gehad, is evenwel de vaart en handel op Brazilië de oefenschool geweest waarin zich menig schipper en handelaar op Oost-Indië heeft gevormd. Uitnemend kwam aan deze omstandigheden te stade, de geest die toen levendig was. Het Nederlandsche volk had aangevangen te bestaan, het was een tijd van gisting en werking. Er was leven in het godsdienstige en ook in de meer stoffelijke wereld, leven in de krijgskunst zoowel als in de kunsten des vredes, in de wetenschappen, den handel en de nijverheid. Bij het jongere geslacht openbaarde zich eene zucht naar al wat nieuw, wat gewaagd, ja zelfs naar hetgeen wonderdadig was. Er zijn tijden waarin de zoon in den toestand berust, waarin hij in 's vaders huis bij het intreden van zijn leven zich geplaats vindt; in zulke tijden wordt er zelden iets grootsch verricht. Maar er zijn ook tijden waarin het is, alsof er eene atmosfeer bestaat die te eng is voor hen die er in leven, waarin de jongeling niet berust in de stelling waarin hij geplaats is; tijden in welke velen zoeken en turen naar lotsverbetering en avontuurlijke wederwaardigheden."

Verschillende omstandigheden hebben meegewerkt onzen handel snel te ontwikkelen. De ligging van ons land aan den weg van de Oostzee naar de Middellandsche zee, in de

nabijheid van Engeland, Duitschland, Frankrijk, Vlaanderen en Brabant maakte Holland tot de aangewezen marktplaats, waar de kooplieden uit geheel Europa elkander ontmoetten. Bovendien werden de kusten tegen zeeroovers beveiligd, zeer matige invoerrechten geheven en de vreemdelingen zooveel mogelijk beschermd. Ook gebruikte men schepen van een eigenaardigen bouw (dikbuiken), bijzonder geschikt om veel te bergen, terwijl de matrozen zich met een matig loon en sobere levenswijze moesten tevreden stellen. Is het te verwonderen, dat men op onze markten de waren van Zuid-Europa, de kostbaarheden van Indië, het hout en graan uit Scandinavië en Rusland, de wijnen uit Frankrijk en Duitschland en de reukwerken en siergesteenten uit den Levant zag? Eerst was Brugge, later Antwerpen eene handelsstad van den eersten rang. Deze laatste overtrof in rijkdom alle steden der wereld. Er werden in éene maand meer zaken gedaan dan te Venetië in twee jaar ten tijde van den hoogsten bloei. De handelssomzet werd op $1\frac{1}{2}$ miljard geschat, terwijl meer dan 1000 vreemde handelshuizen er hunne kantoren hadden. Ook Amsterdam was reeds gewichtig, maar het begon eerst eene hooge vlucht te nemen, toen Antwerpens handel door de Spaansche furie, de verdrijving van de Protestanten en de sluiting der Schelde vernietigd was, want nu vestigde alles wat van beteekenis was op het gebied van handel, wetenschap enz. zich in het noorden. De verdrijving der Protestanten uit Brabant en Vlaanderen is een van de hoofdoorzaken van de ontwikkeling van onzen handel geweest. Ook Dordrecht en Groningen waren reeds plaatsen met een niet onaanzienlijken handel.

De plaats, die de Nederlandsche kooplieden op het einde van de 16de eeuw op het gebied van den wereldhandel innamen, was hoofdzakelijk die van makelaar en vrachtaarder, die den handel van het noordoosten met dien van het zuidwesten van Europa verbond. (Luzac, Hollands rijkdom.)

Tot de snelle ontwikkeling van onze scheepvaart heeft

ook zeker veel bijgedragen de beoefening van de zeevaartkunde en de daarmee samenhangende vakken. Mannen als *Mercator* en *Ortelius* hebben door hunne schoone kaartenboeken, die ver achter zich lieten wat op dit gebied tot op dien tijd geleverd was, de grootste verdiensten omtrent onzen handel verworven. Wel kleeft ook aan hun werk nog veel gebrekkigs, maar het is toch voor een groot gedeelte op eigen onderzoek gegrond en zij schroomden niet met voorstellingen, die ze onjuist achtten, te breken. Aan *Mercator* komt zelfs de eer toe het eerst eene kaart-projectie gebruikt te hebben, die zelfs nu nog dienst doet (*Mercators projectie*). Ook mannen als *Plancius* en *Stevin* maakten zich omtrent de zeevaartkunde op verschillende wijzen verdienstelijk.

Tiele zegt in zijne „Ontdekkingsreizen sedert de vijftiende eeuw”: „Wij hebben reeds kunnen opmerken dat er tusschen den tijd waarin de meeste ontdekkingen gedaan, en dien waarin zij bekend werden, dank zij de boekdrukkunst, weinig tijdruimte verloren ging. Ze werden in de handboeken der cosmographen opgenomen en de kaartteekenaars maakten er een ijverig gebruik van. De eersten, die in de cartographie eene groote verbetering aanbrachten, waren twee Nederlanders, tijdgenooten en vrienden, Abraham Ortelius (Oertel) van Antwerpen en Gerardus Mercator (Kaufmann) van Rupelmonde. Men had tot nog toe geheel op Ptolemaeus voortgebouwd, zoodat de kaartboeken niet anders waren dan aanvullingen van een atlas der oude wereld. Ortelius was de eerste, die de oude van de nieuwe geographie scheidde, maar beiden in verband bracht door het nasporen van den overgang van oude in nieuwe namen. Zijn „Theatrum orbis terrarum”, waarvan de eerste druk in 1570 te Antwerpen het licht zag, mag als het eerste kaartboek beschouwd worden, waarin van de nieuwere ontdekkingen en opmerkingen een zorgvuldig gebruik gemaakt werd. Grooter verdienste nog voor de aardrijkskunde verwierf zich Mercator door zijn systeem van projectie met wassende breedten, dat later voor alle zeekaarten in gebruik kwam. Ook als

kaartenteekenaar overtrof hij Ortelius en zijn Atlas, het eerste kaartboek, dat onder dien naam in 1595 verscheen, heeft tot grondslag gediend voor alle Nederlandsche kaartverzamelingen der zeventiende eeuw."

Als een bewijs van den grooten ondernemingsgeest, die onze voorouders op het einde van de 16de eeuw bezielde, kunnen zeker de tochten naar het noorden gelden. Wel waren de Engelschen ons daar vóór geweest, maar het duurde niet lang of op aanraden van *Plancius*, den bekenden Amsterdamschen predikant en geograaf, en *Balthazar de Moucheron*, hoofd van een groot handelshuis te Middelburg, volgden ook wij en vestigden aan de Witte Zee een voordeelligen pelterij-handel. De stad Archangel is zelfs haar oorsprong aan den ondernemingsgeest en de stoutmoedigheid der Nederlandsche kooplieden verschuldigd. Spoedig breidde deze handel zich zelfs zoo uit, dat een aantal Hollandsche en Zeeuwsche handelshuizen de Compagnie tot den handel om het Noorden of der *Moscovietvaarders* oprichtten.

Aan dezen handel verbonden zich spoedig, in navolging van de Engelschen, nog andere plannen, namelijk om eene noordoostelijke doorvaart naar Cathay (China) en Oost-Indië te zoeken. En weldra zag men ook de Nederlanders met evenveel vuur dien doortocht zoeken, als ze zich vroeger aan de monden van de Dwina hadden gevestigd. Veel droeg daartoe zeker bij de omstandigheid dat men in dien tijd waande, dat de kust Zuid-oostwaarts afboog, zoodat men meende Indië langs dien weg zeer gemakkelijk te kunnen bereiken. Verder liep men daar ook geen gevaar van de Spaansche en Moorsche kapers, van de Kaapsche stormen, terwijl men bovendien meende aan dien nieuwen handelsweg een winstgevenden tol te kunnen stichten. Drie tochten werden ondernomen en wel in 1594, in '95 en in '96. Aan den laatsten nam ook *Willem Barentsz* deel, die op het onherbergzame Nova-Zembla stierf. Maar al hebben onze kloetzeelieden hun doel niet bereikt, toch hebben deze tochten

hun spoor in de geschiedenis der ontdekkingen nagelaten. Men dankt haar de ontdekking van Nova-Zembla en Spitsbergen, terwijl tot dien tijd zulk eene hooge breedte nog niet bereikt was. Eerst in de 19de eeuw is men de pool nog nader gekomen.

In 1598 gaf Gerrit de Veer eene beschrijving uit van de bovengenoemde tochten, waarvan de titel (meegedeeld door Tiele, in *Journaux des Navigateurs Neerlandais*) luidt: Waerachtighe Beschrijvinghe Van drie Seylagien, ter werelt noyt soo vreemt ghehoort, drie jaeren achter malcanderen deur de Hollandtsche ende Zeelandtsche schepen by noorden Noorweghen, Moscovia ende Tartaria, na de Coninckrijken van Cathay ende China, so mede van de opdoeninghe vande Weygats, Nova Sembla, en van 't landt op de 80 grade, dat men acht Groenlandt te zijn, daer noyt mensch gheweest is, ende felle verscheurende Beyren ende ander Zee-monsters ende vande ondrachlyke koude, en hoe op de laetste reyse tship int ys beset is, ende twolck op 76 graden op Nova Sembla een huijs ghetimmerd, ende 10. maenden haer aldaer onthouden hebben, ende daer nae meer als 350. mylen met open cleyne schuyten over ende langs der Zee ghevaren. Alles met seer grooten perijckel, moyten ende ongeloofelijcke swaricheyt. Gedaen deur Gerrit de Veer van Amstelredam. Ghedruckt t'Amstelredam, by Cornelis Claesz. op 't water, int Schrijf-boeck. Ao. 1598.

Inmiddels had men in Holland de noodige maatregelen genomen om langs den weg door de Portugeezen gevolgd, dus om de Kaap, naar Oost-Indië (Orienten zei men toen) te komen. De bekende predikant Plancius had zich met groote moeite, niettegenstaande het verbod dat daarop bestond, kaarten omtrent den zeeweg naar Indië uit Portugal weten te verschaffen. Ook werd in het jaar 1592, misschien op zijn aanraden, iemand naar Lissabon gezonden (waarschijnlijk *C. de Houtman*) om onderzoek naar dezelfde bijzonderheden te doen. Bovendien kwam toen ook *Jan Huygen van Linschoten* terug van Goa, die later door de uitgave van zijne

reis de eerste kennis van Indië hier te lande heeft verspreid: „Itinerario, Voyage ofte Schipvaart, van Jan Huygen van Linschoten naer Oost ofte Portugaels Indien, inhoudende een corte beschryvinghe der selver Landen ende Zee-custen, met aanwysinghe van alle de voornaemde principale Havens, Revieren, hoecken ende plaetsen, tot noch toe van de Portugesen ontdeekt ende bekent. Anno 1595.XCVI." Men was dus hier wat de kennis betreft, genoegzaam voorbereid. De Amsterdamsche kooplieden wachtten daarmede dan ook niet langer, maar vormden eene compagnie en zonden vier schepen naar de landen voorbij de Kaap de Goede Hoop. Hoofden van de vloot waren Cornelis de Houtman als opperste kommissies voor den handel en *Keyzer* als opperste piloot, dus als de man, die de richting van de vloot had te besturen. Hij was door Plancius in de zeevaartkunde onderwezen en dus een voor dien tijd wetenschappelijk gevormd man. Als eigenlijke admiraal fungeerde Molenaar. Op den 2den April 1595 koos de vloot zee en op den 23sten Juni 1596 werd Bantam bereikt. Er had onophoudelijk oneenigheid aan boord geheerscht, wat zeker niet weinig bijdroeg, dat men zoo weinig resultaten zou bereiken. Al spoedig werden de schepen daar omringd door de prauwen der inboorlingen, die vruchten en eetwaren te koop aanboden. De Javanen schijnen nu juist geen aangename indruk op onze zeelieden gemaakt te hebben. Frank v. d. Does verhaalt in zijn dagboek, gedurende de reis gehouden: „Belanghende haere staetture, het syn middelmatige persoonen, maer sterck van complexie, herdt van natuere, bruyn van vell, met geheel swart leelycke en gebrooken tanden, soedat er veel syn die silvere ende gouden tanden in haeren mondt hebben, deselve kunnen sy uyt ende insetten enz." Aan wal gekomen werd hun een huis aangewezen, waar zij handel konden drijven. De stad beviel hun echter weinig, want de woningen, van bamboe en op palen gebouwd, stonden op de meest onregelmatige wijze verspreid. Op de markt vonden ze alle artikelen, die toen voor groote rijk-

dommen golden: peper, sandelhout, kokosolie, suiker enz. Daar maakten ze ook kennis met de Chineezzen, in wier winkels zijden stoffen, lakwerk en porcelein te koop waren.

Dezelfde v. d. Does schrijft in zijn journaal omtrent Bantam: „Niettegenstaande is deese voorgenoemde stadt Bantam de principaelste coopstadt, die aldaer omtrent soude mooghen geleegeen weesen, alwaer meest alle natien van volck treffikeeren ende wat goederen ofte specerye daer omtrent valt, als oock in de Mollucos ende Banda, wort all tot Bantam gebrocht ende verhandelt, als oock die van Syna, dewelcke meenichderley vreemdicheeden als porsilanen, lynwaet, alderley syde werck, naelden, garen, syde, cammen, brillen ende duysentderley andere cleylicheeden, die qualyck moogelyck syn alle te nomineeren ende alle wordt het in Bantam verhandelt ende van daer weder vervoert in andere omliggende plaetsen ende eylanden.”

Gedurende korten tijd ging de handel vrij goed, maar spoedig, door den vijandigen invloed van de Portugeezzen, die de Hollanders als roovers voorstelden, en ook niet het minst door het ruw optreden van onze zeelieden, moesten ze Bantam verlaten. Nu werd de reis aangenomen langs de noordkust van Java, waar Toeban, Sidajoe en Grisseë bezocht werden. Na een kort bezoek aan Bali ging men langs de zuidkust van Java huiswaarts, waar men in Augustus 1597 aankwam. De reis had niet veel voordeel opgeleverd, maar de weg naar Indië was gevonden en dit maakte alles goed.

VI.

Verdere tochten der Nederlanders. — Oprichting der O. I. Compagnie.

Met opzet hebben we bij den eersten tocht der Nederlanders naar Oost-Indië iets langer stil gestaan. Wel was hij „zonder beleid, zonder eendracht en eigenlijk zonder begrip van de grootsche taak welke volvoerd moest worden, ten einde

gebracht; maar de reis was volbracht, hoe dan ook, en dat was het groote, het sprekende feit; want nu was de baan gebroken en aan Spanje's koning, aan geheel Europa was bewezen, dat het kleine volk van Noord-Nederland zijne vlag kon en durfde vertoonen tot aan het uiteinde der aarde en dat het, voor zijn kolonialen handel, Lissabon kon ontberen".

Men liet zich echter niet afschrikken, want men begreep, dat er toch vooruitzicht op belangrijke winst bestond. Eene nieuwe vloot werd door eene andere maatschappij uitgerust. Zij bestond uit 8 schepen onder de admiraals *Van Neck* en *Waerwijk*. De Staten-Generaal en de Staten van Holland schonken kruut, lood en kanonnen, zooals zij ook bij latere ondernemingen deden. In Mei 1598 vertrok men uit Amsterdam en nog in hetzelfde jaar kwam de vloot op de reede van Bantam, waar zij beter ontvangen werd dan men verwacht had. De oorzaak daarvan was, dat de Bantammers in twist waren geraakt met de Portugeezen en de Nederlanders nu eenigszins als bondgenooten werden beschouwd. Weldra kon dan ook de helft van de vloot met eene volle lading peper en andere specerijen naar het vaderland terugkeeren. De overige schepen zetten koers naar de Molukken, waar Ambon, Banda en Ternate bezocht en goede inkoopten gedaan werden. Overal werden onze zeelieden goed bejegend en op de beide laatstgenoemde plaatsen zelfs een kantoor gesticht, waar een ambtenaar in het belang van den handel gevestigd bleef. *Jacob van Heemskerck*, de man, dien we reeds uit de tochten naar het noorden kennen, en die later bij Gibraltar zijn leven voor het vaderland zou laten, had ook hier zijne meesters met trouw en beleid gediend. Hij is een van de groote figuren uit dit grootsche tijdperk.

Men had reden over dezen tocht tevreden te zijn, want de lading door Van Neck aangebracht bedroeg 600.000 pond peper, 250.000 pond nagelen, 20.000 pond noten, 200 pond macis en 100 pond lange peper. „Soo langhe als Hollant, Hollant is gheweest, en zynder so ryckelycke gheladen schepen niet aen-

gekomen." De vreugde was dan ook zoo groot dat de schepe-lingen te Amsterdam werden ingehaald „met groot geclanck van acht Trompetten, werden van de Stadtsweghen met Wyn beschonken, ende men luyde van blydtschap alle de Klocken".

Na dezen tweeden tocht volgden andere elkander met snelheid op. Het is natuurlijk in dit kort bestek niet mogelijk van alle iets mee te deelen, maar van een paar der belang-rijkste zullen we nog melding maken. Zoo gingen bijv. in 1599 de gebroeders Houtman met twee schepen naar Indië en bezochten Atjeh, waar zij echter geen goed onthaal vonden. Cornelis de Houtman werd zelfs vermoord en zijn broeder Frederik gevangen genomen. Toen men daarvan in het vaderland bericht kreeg, werden vier schepen ter hulp ge-zonden, die een brief van Maurits en eenige geschenken voor den sultan medebrachten. De toestand was inmiddels in Atjeh voor de Hollanders veel gunstiger geworden. Frederik de Houtman werd losgelaten, eene flinke lading peper verkregen en met een Atjehsch gezantschap voor Maurits aan boord keerde men naar het vaderland terug.

De gezagvoerder *Steven v. d. Hagen* verleende in 1600 den Amboneezen hulp tegen de Portugeezen en sloot daarna met hen een verbond, waarbij bepaald werd, dat de Neder-landers de Amboneezen tegen hunne onderdrukkers zouden beschermen, waarvoor de inboorlingen de kruidnagels, het hoofdvoortbrengsel van hun eiland, uitsluitend aan hen zouden leveren. Dit verdrag werd de grondslag van alle volgende, tusschen de Nederlanders en de Indische vorsten gesloten. Twee jaar later werd een dergelijk verdrag met de Bandaneezen gesloten, waarbij zij beloofden: „alle haer noten, folye en andere waren an de Hollanders te vercoopen, tsy voor gelt, Hollandtsche coopmansschappen, rustingen, sagu, cleetgens ofte tgene de Hollanders soudon moghen hebben nae gelegentheyte des tyts, sonder aen eenighe vreemden daarvan yet te verkopen, ten ware d'Hollanders de waren niet en hadden haer dienstich".

Toch beschouwde men in het vaderland deze tochten nog uit een ander oogpunt. De expeditie's naar Orienten waren in de oogen van de Staten-Generaal en de Staten van Holland ook middelen om de Spanjaarden afbreuk te doen. Zij stelden ze op gelijke lijn met de kaapvaart, die insgelijks voor particuliere rekening gedreven werd, doch onder toezicht van de regeering. Dit blijkt duidelijk uit de tochten van *Mahu* en *Olivier van Noord*, die beiden in last hadden de Spanjaarden zooveel mogelijk afbreuk te doen. De reis van den laatste is merkwaardig als de eerste reis om den aardbol, door de Nederlanders ondernomen.

De laatste tocht, welke voor rekening van bijzondere kooplieden ondernomen werd, was die van *Joris van Spilbergen*. Hij wendde eerst den steven naar Ceilon, dat nog door geen Nederlander bezocht was. Hier werd hij door den vorst van Kandy met veel onderscheiding ontvangen en met geschenken overladen. De vorst sloot een verbond met hem en gaf brieven mede voor Maurits en de Staten-Generaal. De vlootvoogd ging vervolgens naar Atjeh en naar Bantam en keerde eindelijk met eene rijke lading naar het vaderland terug.

Dat de taak onzer zeelieden in Oost-Indië niet altijd even gemakkelijk was, blijkt uit het feit dat Filips III in 1601 eene vloot van 8 groote en 22 kleinere oorlogsschepen zond om ons in den archipel te bestrijden. De kloeke Hollandsche admiraal *Wolfert Harmensz* dreef haar echter met zijne 5 kleine schepen in het gezicht van Bantam op de vlucht.

Zulke wapenfeiten maakten grooten indruk op de inlanders en vermeerderden het vertrouwen, dat men in ons stelde, te meer daar de Portugeezen zich door hunne hebzucht en hun streven, om den Katholieken godsdienst uit te breiden, zeer gehaat hadden gemaakt.

Prachtig schildert De Jonge dit tijdperk van onvermoeide inspanning: „Niet minder dan 15 vloeten, welke te zamen 65 schepen telden, zijn tusschen de jaren 1595 en 1602 uit Nederland naar Indië gestevend. Van die schepen waren er

11 verloren gegaan, verbrand, gezonken of vermist; door sommigen der reeders was veel verloren, ja zóóveel zelfs verloren, dat groote handelshuizen geheel te gronde waren gericht en andere aan het wankelen gebracht. Het aantal menschenlevens, dat de nieuwe ondernemingen hadden gekost, was bovendien aanzienlijk, geheele scheepsbemanningen waren als versmolten en veel kapitaal was van kleinere ondernemingen op Spanje, Portugal en de Oostzee onttrokken, om in de expeditiën van Verre te worden gewaagd. Dit alles was de schaduwzijde dezer merkwaardige handelsbeweging. Maar daartegenover staat dat er ook, vooral in Amsterdam, schatten waren gewonnen; doch gewichtiger voordeel was, dat Nederland zich door de groote vaart, van den lagen rang van een kustbevend volk, verheven had tot den rang eener zeemogendheid. Qua patet orbis werd Neêrlands zinspreuk en de Nederlandsche vlag werd gezien en ontzien, zoowel aan de kille stranden van het barre Noorden, als op de oceanen onder de verzengde luchtstreek. Niet Magelhaen, Drake en Cavendish alleen behouden de eer van den aardbol te hebben omgezeild; dat hooggeroemde stuk kan ook een Nederlandsch herbergier volvoeren, en de man die dat deed, was eenigermate de type, zoowel van de deugden als van de ondeugden onzer zeelui van dien tijd. Voor niets bevreesd, zijn zij dan eens onbarmhartig wreed, dan eens ridderlijk edelmoedig; kapers, admiralen en kooplieden, zij zijn dat alles tegelijk; maar altijd toonen zij zich kinderen uit het volk. De geschiedenis van de eerste verrichtingen der Nederlanders in West en Oost, is dan ook bij uitnemendheid de geschiedenis van het Nederlandsche volk."

De schepen, die tot dusver op Indië hadden gevaren, waren uitgerust door verschillende vereenigingen van kooplieden, die ieder hunne eigene kantoren te Bantam en op andere plaatsen hadden. Men had compagnieën te Amsterdam, in Zeeland, te Delft, zelfs eene Brabantsche compagnie. Dat had echter zijne eigenaardige nadeelen, het veroorzaakte kwalen, die voor den handel doodelijk konden worden. De kwalen, waaraan onze O.-I. handel voornamelijk leed, waren

concurrentie der kooplieden onderling, gebrek aan bescherming tegen de aanrandingen van vijanden en hebzucht van Indische handelaren. Voor al deze kwalen bestond slechts één middel, vereeniging der verdeelde krachten. Door den invloed van mannen als Maurits en Oldenbarnevelt kwam, na vele onderhandelingen met de verschillende maatschappijen, de *Vereenigde Oost-Indische Compagnie* tot stand (1602). Het oprichten eener dergelijke compagnie in Engeland (1600) zal daarop wel invloed hebben uitgeoefend, terwijl de regeering zeker ook zal overwogen hebben, dat een machtig handelslichaam haar ontheffen kon van de zorg om telkens gewapenderhand de Indische handelsbelangen te moeten verdedigen.

De Staten-Generaal verleenden aan de Vereenigde Compagnie het recht van alleenhandel voor den tijd van 21 jaar op de landen ten Oosten van Kaap de Goede Hoop en ten Westen van straat Magelhaens, met verbod voor ieder op straffe van verbeurte van schip en goed, om door straat Magelhaens of beoosten de Kaap de Goede Hoop de vaart te ondernemen. Het maatschappelijk kapitaal bedroeg in den aanvang $6\frac{1}{2}$ millioen gulden, eene aanzienlijke som als men in aanmerking neemt, dat de waarde van het geld toen aanzienlijk hooger was dan tegenwoordig. Zij was verdeeld in 6 kamers: Amsterdam met $\frac{1}{2}$, Zeeland (Middelburg) met $\frac{1}{4}$, Delft, Rotterdam, Enkhuizen en Hoorn, elk met $\frac{1}{16}$ van den inleg. Het algemeen bestuur was opgedragen aan 73 bewindhebbers (de bestuurders der opgeheven compagnieën), wier getal bij versterf niet lager dan 60 zou dalen, en die gekozen werden uit die aandeelhouders, welke voor minstens f 6000 hadden ingeschreven. Bij de kamers van Hoorn en Enkhuizen was de helft van deze som echter voldoende. Was er eene plaats vacant, dan deden de Staten van het gewest de keuze uit een drietal, door de bewindhebbers opgemaakt, doch spoedig lieten deze het over aan den burgemeester der stad, waar de kamer gevestigd was. De burgemeesters van Amsterdam

hadden daardoor grooten invloed op het bestuur der Compagnie. Het dagelijksch bestuur was in handen van de *Kamer van zeventien*, uit de bewindhebbers gekozen. Elke kamer was vertegenwoordigd naar evenredigheid van haar inleg, zoodat Amsterdam 8 leden had. De 17de persoon werd beurtelings gekozen uit de kamer van Zeeland, van het Noorderkwartier en van de Maas. Zij benoemden den gouverneur-generaal en de leden van den Raad van Indië, welk lichaam den gouverneur ter zijde stond. Na den gouverneur-generaal was de directeur-generaal van grooten invloed. Hij had in het bijzonder toezicht op alles, wat den handel betrof.

Weldra kreeg de Vereenigde Compagnie groote macht. Zij oefende in Indië onbeperkt gezag uit en benoemde hare eigene ambtenaren. Zij verklaarde oorlog en sloot verbonden, alles in naam van de Staten-Generaal. Zij bouwde sterkten en nam krijgsvolk in dienst, dat echter den eed van trouw aan de Staten-Generaal moest afleggen. Niet zelden sloeg zij een hoogen toon aan tegen de regeering, maar over het algemeen heeft zij van haar bijna onbeperkt gezag tegenover de Staten-Generaal geen misbruik gemaakt, integendeel is zij het vaderland in tijd van nood dikwijls bijgesprongen.

In zijn merkwaardig boek over de „Geschiedenis der Stichting van de Vereenigde O.-I. Compagnie” zegt Van der Chys omtrent het karakter dezer instelling: „Wij zien dus, dat de V. O.-I. C. in vele opzichten met de thans bestaande naamlooze vennootschappen overeenkomt, doch tevens hadden wij gelegenheid om op te merken, dat zij ook in vele opzichten daarvan verschilt. Het voornaamste onderscheid is wel het gemis van eenig aandeel der vennooten in het inwendig bestuur der maatschap. Zij vermochten tot een zeker bedrag, afhankelijk van de behoefte, hun geld inbrengen en dit na verloop van tien jaren desverkiezende terugnemen, doch het al of niet blijven voortbestaan der vennootschap, het benoemen hunner bestuurders en het nazien der boeken was niet van hunne competentie. De regeering had zich deze rechten voorbehouden, behalve

het recht van inzage, dat zelfs zij niet schijnt gehad te hebben. Waarschijnlijk maakte de O.-I. Compagnie in dit opzicht eene uitzondering op de gewone inrichting der Compagnieën uit haren tijd, aangezien in geen andere dan die, welke zooals de O.-I. C. onmiddellijk van de regeering afstamden, deze onregelmatigheid eene oorzaak kon hebben. Het is duidelijk, dat het reglement dezer vennootschap is opgemaakt, toen nog geen vennoten aanwezig waren, die geen aandeel in het bestuur zouden nemen. De regeering en de eerste oprichters hadden dus vrij spel en gunden al bijzonder weinig rechten aan de later komende vennoten.

Behalve eene vennootschap was de O.-I. C. ook nog eene reederij, daar zij schepen, onder de vennoten gemeen zijnde, tot gemeene bate gebruikte. Deze gemeenschap was echter in zoo verre beperkt, dat iedere kamer hare eigene schepen bezat, eene bepaling, welke geheel met het wezen dezer vennootschap of reederij strookt. Want in weerwil van de oplossing der voormalige compagnieën in de groote V. O.-I. C. bleven toch de deelen, waaruit deze was te zamen gesteld, niet alleen duidelijk te onderkennen, maar vormden zelfs in vele opzichten afzonderlijke lichamen. Zoo had iedere kamer haar eigen personeel, eigene fondsen, eigene schepen. Slechts het comité der 17 en de gemeenschap van vruchten en inkomsten vereenigde deze weinig samenhangende deelen, welke bij opheffing van dit comité onmiddellijk als zelfstandige vennootschappen hadden kunnen voortgaan met handel drijven. Opmerkelijk is tevens de overeenkomst der inrichting van de O.-I. C. met die van ons toenmalig staatsbestuur. Want evenals iedere stemhebbende stad afgevaardigden zond naar de provinciale staten, zoo zonden de Kamers der O.-I. C. afgevaardigden naar de Vergadering van XVII en evenals die steden in vele opzichten afzonderlijke republieken uitmaakten, zoo stonden ook de Kamers der O.-I. C. op zich zelven."

**De Compagnie in de eerste jaren van
haar bestaan.**

Winst behalen was het doel waar de Compagnie naar streefde. De voordeelen, die zij verkreeg, sprongen echter uit zeer verschillende bronnen. Hoofdzaak waren de specerijen: peper, kruidnagelen, muskaatnoten en foelie. De beide laatste artikelen werden voor $7\frac{1}{2}$ ct. per pond ingekocht en voor 3 gld. 25 ct. verkocht. En wanneer men nu bedenkt, dat in weinige jaren millioenen ponden noten aan de markt werden gebracht, dan kan men daaruit eenigszins afleiden welke enorme winsten er behaald werden. Verder trok men voordeel uit den binnenlandschen handel, vooral in kleedjes uit Coromandel, uit monopolien (bijv. de alleenhandel in opium), in- en uitvoerrechten, belasting op den verkoop van onroerend goed en het leveren van munt. Dreigde de markt van specerijen overvoerd te worden, waardoor de prijs natuurlijk aanmerkelijk zou dalen en dus de winst verminderen, dan werd de nagel- of muskaatboom op sommige eilanden uitgeroeid. In 1605 deelde men reeds 15 pct., het volgende jaar 75 pct. uit; tot in het midden van de 18de eeuw bedroeg de winst gemiddeld per jaar 21 pct. De aandelen stonden dan ook gewoonlijk op 600 pct.

Toch had men al spoedig met groote moeilijkheden te kampen. Niet allen toch waren met de nieuwe instelling ingenomen. Mannen als de Moucheron bijv., die vroeger in maatschappijen, welke de O.-I. C. voorafgingen, eene hoofdrol hadden gespeeld, zagen zich als bewindhebber niet tevreden gesteld met de ondergeschikte rol, die zij te vervullen hadden, wijl de burgemeesters van Amsterdam toch eigenlijk de hoofdpersonen waren. Daarbij kwam nog dat op de meest willekeurige wijze inzage van de boeken

werd geweigerd, zelfs wanneer die van hoogerhand gelast was. Toen nu Hendrik IV van Frankrijk juist op dezen tijd zijne vroegere plannen om ook eene O.-I. Compagnie op te richten — waarover hij reeds met Lijntjes onderhandeld had — weder opvatte, trok Moucheron zich uit de Compagnie terug en verbond zich met *Le Maire* om met Hendrik te onderhandelen. Men begaf zich naar Parijs om de zaak met den koning en zijne ministers te bespreken. Dit bleef den bewindhebbers niet onbekend en dadelijk werd de hulp van de Staten-Generaal ingeroepen. Onze gezant in Parijs, *François van Aerssen*, een der grootste diplomaten van dien tijd, kreeg last de zaak tegen te werken, terwijl Oldenbarnevelt en de Fransche gezant in den Haag, *Buzanval*, in dezelfde richting werkzaam waren. Door den spoedig daarop volgenden dood van den koning geraakte het geheele plan in Frankrijk vergeten. Le Maire gaf echter den strijd niet zoo gemakkelijk op en trachtte op alle mogelijke wijzen het crediet van de Compagnie te verminderen. De bewindhebbers waren echter op hunne hoede en wisten zelfs ontheffing te verkrijgen van de voorgeschreven rekening en verantwoording, terwijl tevens strenge maatregelen werden genomen tegen den windhandel in aandeelen van de Compagnie.

Nu trachtte Le Maire, die een eenmaal aangevangen strijd niet spoedig opgaf, het monopolie van de Compagnie aan te tasten. Met *Schouten*, die reeds herhaalde malen in Indië was geweest, beraamde hij het plan om door het zuidwesten, langs een anderen weg dan door de straat van Magelhaens, in den Grooten Oceaan en naar Oost-Indië te komen. Een paar schepen onder Schouten en Le Maire's zoon Jacob gingen in 1615 onder zeil. Een van de schepen verbrandde op de kust van Patagonië, maar met het andere voer men Vuurland langs, en ontdekte een doortocht, die veel minder gevaarlijk was dan de straat van Magelhaens. De gevonden zeeëngte kreeg den naam van straat van Le Maire, en het daardoor

van Vuurland gescheiden eiland dien van Statenland. Na in den Grooten Oceaan nog eenige ontdekkingen gedaan te hebben, kwam men op Ternate en vervolgens te Jakatra. Feitelijk was de letter van het octrooi der Compagnie niet geschonden, maar toch werden schip en lading door de beambten der Compagnie in beslag genomen. Van hun eigendom beroofd, keerden ze naar het vaderland terug. Jacob Le Maire overleed onderweg. (Men zie voor dit onderwerp Bakhuizen v. d. Brink en vooral v. Rees, Geschiedenis van de Staathuishoudkunde.)

Inmiddels breidde de Compagnie haar gezag in O.-I. uit. Reeds dadelijk na hare oprichting werd Waerwijck uitgezonden. Te Bantam verkreeg hij vergunning om eene steenen loods (loge) te bouwen, wat natuurlijk onzen handel ten goede kwam. Zijn onderbevelhebber *Sebald de Weert* was op Ceilon minder gelukkig, daar hij met eenige zijner tochtgenooten, op last van den vorst van Kandy, die hen van verstandhouding met de gehate Portugeezen verdacht hield, verraderlijk vermoord werd. Om echter het verkeer met Ceilon niet af te breken, nam men voor deze trouweloosheid geen wraak, te meer daar zij hare oorzaak in een misverstand had.

Nog vóór Waerwijck terug was, werd eene nieuwe vloot gezonden onder den reeds vroeger genoemden Steven v. d. Hagen. Deze veroverde op Ambon een door de Portugeezen bezet fort, waaraan hij, ter gedachtenis aan deze overwinning, den naam van Victorie gaf. De inlandsche vorsten deden daarop den eed van trouw aan Maurits, de Staten en de Compagnie (1605).

In hetzelfde jaar ging eene andere vloot onder *Matelief* naar Indië, in 1606 gevolgd door *Van Caarden*. Vooral de tocht van den eerste is zeer merkwaardig. Hij sloot een verbond met den koning van Djohor, aan wiens voorouders de Portugeezen Malakka ontnomen hadden, en trachtte deze stad voor zijn bondgenoot terug te veroveren, wat echter mislukte. Na een gelukkigen zeestrijd met eene Spaansch-

Portugeesche vloot, die gekomen was om Malakka te verdedigen, ging hij naar de Molukken, waar onze handel door de Spanjaarden bemoeilijkt werd. Na op alles orde gesteld te hebben, keerde hij met eene rijke lading naar het vaderland terug.

Toch waren de Portugeezen en Spanjaarden niet de eenige vijanden, die de Compagnie in den archipel te bestrijden had. Toen namelijk de Engelschen hoorden van de schatten, die we uit Indië haalden, richtten ze ook den koers daarheen, om zoo mogelijk een deel van den buit meester te worden. Al spoedig nestelden zij zich in Bantam, Jakatra en Djapara, eindelijk zelfs in Makassar en de Molukken. Alle middelen om ons gezag te ondermijnen waren hun welkom. Terecht merkt de schrijver van „Luctor et Emergo” op, dat het waarlijk niet hunne schuld is, dat we tegenwoordig nog van een Nederlandsch-Indië mogen spreken.

Ook de dienaren van de Compagnie veroorzaakten dikwijls groote moeilijkheden. Hoog- en laaggeplaatste ambtenaren maakten zich aan allerlei slechte handelingen schuldig. De eerste Gouverneur-Generaal schreef reeds aan de bewindhebbers: „Voorwaer mijnheeren! 't en is niet alleen schandelijk, maer oock horribel en abominabel, dat van uwe dienaers in dese landen op verscheyden plaetsen passeert, alsoo U.E. sal gelieven te oversien diversche informatien, attestatien en bekentenissen van den onsen alhier gepleecht.”

Langzamerhand begon de overtuiging veld te winnen, dat het noodzakelijk was eenheid en vastheid in het bestuur van Indië te brengen. Het betrekkelijk groot aantal loges en forten vereischte — ze hadden natuurlijk ieder hun eigen hoofd — een algemeen toezicht. Wel was de toevallig aanwezige vlootvoogd de aangewezen man om voor de algemeene belangen te zorgen, maar hij moest dikwijls den vijand bestrijden en had bovendien geen bepaald verblijf, kortom, hij was niet de geschikte man om aan het hoofd van de zaken te staan. Sneuvelde hij of vertrok hij vóór een nieuwe

admiraal hem verving, dan was niemand aangewezen om hem te vervangen. Men begreep dus dat de algemeene leiding aan een vast opperhoofd toevertrouwd moest worden, die op eene vaste plaats zijn zetel had. Op voorstel van de bewindhebbers werd daarom door de Staten-Generaal besloten (1609) een Gouverneur-Generaal aan te stellen en hem een Raad van Indië ter zijde te stellen. Tot eersten Gouverneur werd *Pieter Both* benoemd, die later door *Reynst* en *Reael* gevolgd werd.

In de bekende Geschiedenis van de N. O.-I. bezittingen van Meinsma wordt omtrent de macht van den Gouverneur-Generaal het volgende gezegd: „De instructie voor het nieuwe bestuur werd op denzelfden dag vastgesteld; zij liet aan den Gouverneur veel vrijheid van handelen; aan hem werd het toezicht over de ambtenaren opgedragen, doch hun aanstelling en ontslag moest door hem in overleg met den Raad van Indië worden geregeld. Hij moest zich met den staat van zaken op de verschillende kantoren nauwkeurig bekend maken en zich overal van de gezindheid der vorsten in Indië vergewissen. Ook moest hij eene geschikte plaats kiezen tot zetel van het bestuur en tot algemeen vereenigingspunt der schepen, waarvoor Bantam, Djohor en Jakatra in aanmerking kwamen. Vooral diende hij te waken tegen particulieren handel en andere misbruiken, die toen reeds bij de belangrijke winsten der Compagnie en de schrale belooning der ambtenaren zeer groot waren. Eindelijk moesten alle middelen in het werk worden gesteld om de specerij-eilanden in bezit te krijgen en anderen daaruit te verdrijven, terwijl er moest worden recht gesproken volgens de bestaande artikelbrieven, zijnde instructiën, die reeds zeer vroeg door den Stadhouder als Kapitein-Admiraal aan de scheepsbevelhebbers werden gegeven, allengs onder de Compagnie een vasten vorm hadden aangenomen, en ook van kracht waren op de kantoren en forten.”

Jan Pietersz. Koen.

Het was een moeielijke tijd, die aan het optreden van Koen voorafging. De inlandsche vorsten, die natuurlijk met wantrouwen de vorderingen van de Europeanen in den archipel gadesloegen, waren ons vijandig gezind en toonden dit telkens als zij daartoe hunne kans schoon zagen. In Juli 1618 werd een aanslag gepleegd op ons kantoor te Djapara, welke plaats tot het gebied van den Panembahan (vorst) van Mataram behoorde. Niet lang daarna werd ook een aanslag verijdeld op de loge te Jakatra, die daar door Pieter Both gesticht was. In Bantam ondervonden we de tegenwerking van den rijksbestuurder. En in dat alles hadden de Engelschen steeds de hand, die, hoewel schijnbaar op goeden voet met ons, toch alles deden wat in hun vermogen was om onze kooplieden overal in den archipel den voet dwars te zetten. Met recht merkte Koen omtrent hen op: „Waeren zij meester, de Nederlanders souden welhaest uyt Indien wesen, maer den Heer sy loff die het anders versien heeft. 't Is voorwaer eene onverdraechelycke natie. U Ed. zy ten allerhoogste gerecommandeert in 't minste geen deel van des compagnie's recht, land, forten of plaetsen aan d'Engelssen toe te staan, veel min dat daer garnisoen houden, eenige sterckte ofte forten bouwen, want soo d'Engelssen daertoe comen, sal d'Indische Staet van de Generale Compagnie der Vereenichde Nederlanden niet langer bestaen en 't volck malckanderen vermoorden. De Chinezen waarschouwen ons mede, de beginselen tegen te staen, seggende: dat anders de goetrondige eenvoud van de Nederlanders, tegen d'arge trouweloosheyt van d'Engelssen niet bestaen can”.

In een anderen brief aan de bewindhebbers schrijft Koen: „'t Is onmogelyck met d'Engelsche goede vriendschap ende

correspondentie te houden, off souden niet alleen wt Indien maar wt de werelt moeten want d'Engelsche niet dan crackeel en soecken, de hoovaerdye, prisumtueushey, valshey, ende in 't corste geseyt, alle gebreecken syn in haer te groot; scheyt ons doch, is 't doenlycken, soo verde van d'Engelsche als 't oost van 't westen is, ende laet yeder byzonder tegen de gemeene vyandt zyn valeureushey ende deucht betoonen, de werelt is doch groot genoeg ende daer is voor ons beyde genoeg te doen. Om ons te prevenieeren, sullen sy naer 't schynt tegen de trots ende 't groot ongelyck dat ons aen doen, van alle quartieren groote clachten overschryven in saecken, die selfs soecken ende daer d'onse toe tergen. Als ons daer tegen stellen, soo comen met een schyn van eenvoudige sinceerhey voort. T'is ons ende overal alle U Edele officieren hartelycke leet, dat van dese lieden zoo zeere gequelt worden, ende door haer soo veel tyt versuymen moeten. Alwaert dat beyde de Compagnien in een gesmolten wierden, soo en sal evenwel so lange Nederlanders ende Engelsche bij den anderen wonen, goede vrientschap noch eenichhey gehouden connen worden, want d'Engelsche incompatibel syn." Koen had een goeden kijk op het karakter der Engelschen.

De man, die ons uit al deze moeielijkheden gered heeft, en die als de voornaamste grondvester van de Nederlandsche heerschappij in O.-Indië kan aangemerkt worden, is J. P. Koen.

In 1587 te Hoorn geboren, vertrok hij reeds op zijn 20ste jaar naar Indië, van waar hij in 1611 terugkwam. Van onderkoopman tot opperkoopman bevorderd, vertrok hij in 1613 andermaal derwaarts en werd nog in hetzelfde jaar tot Directeur-Generaal van den handel bevorderd.

Zijne uitgebreide kennis en zijn vast karakter maakten hem bij uitnemendheid geschikt voor de betrekking van Opperlandvoogd, welke hij onder moeielijke omstandigheden in 1619 aanvaardde. De aanslag op de loge te Jakatra deed Koen inzien, dat het hoog tijd werd afdoende maatregelen te nemen om onzen handel en ons gezag te beschermen.

Hij deed daarom de loge versterken met bolwerken en geschut, zoodat de factorij in een fort herschappen was. Natuurlijk was dat tegen den zin van den Pangeran (vorst) van Jakatra, die nu ook van zijn kant versterkingen begon aan te leggen. De Engelschen, die eene factorij tegenover de onze hadden, begrepen, dat ze ons hier in groote moeielijkheden konden brengen en kozen daarom dadelijk partij voor den vorst van Jakatra. Koen hakte nu den knoop door. Eene kleine vijandelijkheid van de Engelschen deed hem dadelijk besluiten hunne factorij aan te vallen en in brand te steken. Een zeesrijd tegen eene inmiddels toegeschoten Engelsche vloot bleef, daar Koen te weinig schepen had, onbeslist. Hij liet zich echter niet ontmoedigen, maar zeilde naar de Molukken, ten einde daar de geheele Nederlandsche macht te vereenigen om daarmee de Engelschen te verdrijven. *Van den Broeck* bleef als bevelhebber van het fort achter.

Deze ging met het versterken van het fort voort en opende zelfs het vuur op Jakatra. De Pangeran, die nu begon in te zien, dat zijn toestand gevaarlijk kon worden, sloot een verdrag met de Hollanders, waarin hij hen in het bezit van het fort liet. Deze toegevendheid was echter slechts schijn, want hij liet *Van den Broeck*, dien hij op een feest genoodigd had, op verraderlijke wijze gevangen nemen. Met den strop om den hals werd hij voor het fort gebracht om den nieuwen kommandant, *Van Raaij*, te nopen de sterkte over te geven. Men wilde echter van geen overgave weten, zelfs niet toen *Van den Broeck* in dienzelfden geest schreef. Nog eerder had men het fort aan de Engelschen overgegeven. Toch kwam ook daarvan niets omdat de rijksbestuurder van Bantam met eene bende van 3000 man te Jakatra kwam, den Pangeran gevangen nam, *Van den Broeck* naar Bantam voerde en van de Hollanders eischte, dat zij het fort zouden slechten of overgeven. Gelukkig kwam Koen op dat hachelijke oogenblik met versterking uit de Molukken opdagen. Jakatra werd nu stormenderhand ingenomen en

verbrand, Van den Broeck te Bantam opgeëischt en uitgeleverd en met de Engelschen eene goede afrekening gehouden. Op de puinhoopen van het oude Jakatra werd Batavia gesticht, dat voortaan de hoofdzetel van het Nederlandsch gezag in Indië zou zijn.

Met de verovering van de hoofdplaats werd het geheele gebied als veroverd beschouwd. Het strekte zich uit tusschen Bantam en Tjeribon, van de noord- tot de zuidkust. Om de nieuwe stad te bevolken werden zooveel mogelijk Chineezen gelokt. Ook was Koen voor het zenden van volkplantingen uit het moederland, maar de bewindhebbers waren daartoe om verschillende redenen (o. a. de onkosten) niet te bewegen. Vervolgens werden allerlei bepalingen gemaakt met betrekking tot de rechtspleging, het bestuur enz. Voorts werden belastingen uitgeschreven, vooral tollën, en op last van de bewindhebbers werd bepaald, dat er recht zou gesproken worden volgens de Hollandsche wetten, scholen zouden gebouwd en eene kerk gesticht worden. Zoo was dus in het oude rijk van Jakatra nog vóór 1620 eene tamelijk geordende maatschappij gevestigd.

Na de stichting van Batavia in 1619 stond Koen reeds gereed om het behaalde voordeel te vervolgen, en de Engelschen ook in de Molukken aan te tasten, toen zijne kracht verlamd werd door een verbond tusschen de beide Compagnieën gesloten. Terecht heeft men opgemerkt, dat dit een monsterverbond was, wegens den grooten afkeer, dien beide natiën voor elkander koesterden. Het duurde dan ook niet lang of men werd het met elkander oneens. Koen stelde namelijk dadelijk voor om gezamenlijk eene expeditie naar de Banda-eilanden te ondernemen, welker bewoners telkens tegen het Nederlandsche gezag in opstand kwamen en maar niet wilden voldoen aan onzen eisch om de noten en foelie aan niemand anders dan aan ons te verkoopen. Hiertoe waren de Engelschen echter niet te vinden, omdat zij bij den onwil der Bandaneezen belang

hadden. Koen, wien deze weigering niet ongevallig was, antwoordde, dat de Hollanders dan alleen zouden gaan, maar dan ook alleen de vruchten wilden plukken.

Het was van de oprichting der Compagnie af de bedoeling geweest de specerij-eilanden te bemachtigen. Reeds in de eerste jaren schreven de bewindhebbers naar Indië o. a.: „De eylanden van Banda ende Moloques is het principale wit, waernaer wij schieten . . . wij kunnen U. E. niets gewisses ordonneren, dan alleenlyck op 't hoogste recomman-deren de eylanden, daar de naghelen mette nooten en de foelie groeijen, deselve soeckende met tractaat ofte met geweld aan de Comp. te verbinden.” Koen zeilde dus alleen uit om eene daad te gaan verrichten, die zijn roemvollen naam bevlekt heeft en één van de zwarte bladzijden vormt uit onze koloniale geschiedenis. Wel is waar was hij de man niet, die het eerst het denkbeeld geopperd had om het „quaedaardig naturel” des noods uit te roeien, want reeds *l'Hermite* had voor hem in dien geest gesproken; maar hij blijft toch de man, die het verschrikkelijke denkbeeld verwerkelijkt heeft. Gemakkelijk ging de verovering niet; een oogenblik scheelde het maar zeer weinig of de geheele legermacht was in de pan gehakt. Alles werd veroverd, vernield en verbrand of stukgeslagen, de inwoners gedood of gevangen genomen en naar de schepen gebracht. Volgens Koen's eigen woorden waren „in deser vougen alle de steden ende plaetsen van gants Banda ingenomen en ver-destreueert, uytgesondert alleen Poluron”. Het verlies der Bandaneezen schatte hij op 2500 menschen, terwijl 1322 personen als gevangenen naar elders vervoerd werden. Zeer velen wisten echter door de vlucht te ontkomen naar de omliggende eilanden, naar Ceram, de Kei-eilanden en elders. Nog vele jaren bestookten zij ons als zeeroovers, daarbij een strijd op leven en dood voerende, waarbij van beide zijden groote gruwelen bedreven werden.

De ontvolkte eilanden bezette men nu met geroofde slaven,

bannelingen, misdadigers en dienaren van de Compagnie. De grond werd in zoogenaamde *perken* of tuinen verdeeld, waarvan uitgediende soldaten of ambtenaren, die in gunst stonden, als *perkeniers* werden aangesteld. Deze vrijbuiters lieten hunne tuinen door *perkslaven* of perkhoorigen bebouwen, maar zij moesten de specerijen, die ze teelden, tegen vastgestelde prijzen aan de Compagnie afstaan, een monopolie-stelsel dus in den meest volstrekten zin des woords, te meer daar men bij overvloedige notenoogsten — wanneer de prijzen natuurlijk daalden — massa's verbrandde en bovendien slechts op enkele Banda-eilanden deze cultuur mocht uitgeoefend worden.

Ook in andere deelen van de Molukken sprong men op niet veel zachtzinniger wijze met de bevolking om. Onder een van de eerste opvolgers van Koen (Van Diemen) braken er opstanden uit, die in schijn door den sultan van Ternate bestreden, maar in werkelijkheid door hem aangestookt werden. De oorzaak was ook hier weder de sluikhandel in nagelen, die door den Gouverneur van de Molukken gestraft was met het omhakken of schillen van nagelboomen en het gewelddadig verdrijven van de inwoners. Van Diemen, die er tweemaal heenging, herstelde, hoewel slechts voor korten tijd, de rust. Zijne beide opvolgers hadden met nieuwe opstanden te kampen omdat de Compagnie o. a. eischte, dat groote hoeveelheden kruidnagel- en muskaatnotenboomen zouden uitgeroeid worden, daar de opbrengst gewoonlijk meer bedroeg dan men met voordeel kon verkoopen. De sultan van Ternate nam daarmede genoegen, maar op de Ambonsche eilanden stuitte men op een heftig verzet; de Nederlandsche posten werden zelfs afgeloopen en uitgemoord. Nu zond men den gestrengen *Arnold de Vlaming* om wraak te nemen. Op vreeselijke wijze hield hij onder de inlandsche bevolking huis en verwoestte duizenden noten- en nagelboomen. Het einde van de vreeselijke strafoefening was, dat Ternate en Tidor voor eene vaste som 's jaars beloofden de

specerijboomen in hun gebied te zullen uitroeien, terwijl de nagelen voortaan alleen geteeld mochten worden op Ambon en de Oeliasers en de muskaatnoten alleen op de Banda-eilanden. Zoo had ook hier weder de monopolie-geest de ernstigste onheilen veroorzaakt (1657). Jaarlijks zond men eenige schepen om te onderzoeken of men zich wel streng aan het gesloten verdrag hield, de bekende *Hongi-tochten*.

In 1623 werd Koen als Gouverneur-Generaal door *De Carpentier* vervangen, een man, die op niet minder besliste wijze dan Koen de aanmatigingen van de Engelschen in den archipel bestreed. Zijn bewind is vooral bekend geworden door het beruchte Ambonsche rechtsgeding. Een aantal Engelschen daar werden namelijk beschuldigd het kasteel te hebben willen overrompelen en ons gezag te vernietigen. Op de pijnbank beleden zij schuld en werden daarop ter dood gebracht. De Engelschen beweerden natuurlijk, dat hunne landgenooten op de meest onrechtvaardige wijze behandeld waren en het duurde zelfs tot 1667 eer de zaak geheel was bijgelegd.

De Carpentiers bestuur is merkwaardig om de vele ontdekkingsreizen door Nederlandsche schippers langs de westkust van Nieuw-Holland ondernomen. Eerst ontdekte men Eendrachtstland, later Dedelsland. „Het zuidelijkste gedeelte der westkust zal men op de oude kaarten „Leeuwinsland” genoemd vinden naar het schip de Leeuwin, dat in het jaar 1622 deze kuststreek bezeilde. Bijzonderheden zijn ons daarvan niet bekend. Beter zijn wij ingelicht omtrent den ontdekkings-tocht van Jan Carstensz., die in 1623 met de jachten Pera en Arnhem de zuidkust van Nieuw-Guinea langs zeilde tot aan de Torres-sstraat, die hij voor een inham hield; vervolgens de golf van Carpentaria tot 17° inliep, ter hoogte van de Staten-rivier, en terugkeerende ook de westkust van die golf (Arnhemstland) verkende. Het Pieter-Nuytsland aan de zuidkust werd in 1627 verkend door den schipper Thijsz. met het Gulden Zeepaert, en is zijn naam verschuldigd aan den Raad van Indië, Pieter Nuyts, die zich op dit schip bevond.

De Wits-land aan de noordwestkust heeft zijn naam te danken aan Gerrit de Wit, die met het schip Vianen op zijn terugkeer naar het vaderland in 1628 naar deze kust werd afgedreven." (Tiele, Ontdekkingsreizen sedert de 15de eeuw.)

In 1627 werd Koen voor de tweede maal Gouverneur-Generaal (1627—'29). Had hij gedurende zijn eerste bewind Batavia gesticht, gedurende het tweede zou hij het voor dreigende gevaren, ja voor ondergang behoeden. De vorst van het machtige Mataram had namelijk langzamerhand bijna geheel Middel- en Oost-Java in zijne macht weten te krijgen. Alleen Balembangan in het uiterste oosten en Bantam, benevens de landen van de Compagnie in het westen gehoorzaamden niet aan den Javaanschen despoot. Geen wonder dat sultan *Ageng* ook deze landen bij zijn rijk wilde inlijven. Hij wenschte een begin te maken met Bantam en dat met behulp van de Compagnie ten onder te brengen, om daarna de Nederlanders zelf van Java te verdrijven. Natuurlijk begreep men te Batavia zijne bedoelingen zeer goed; de gezanten van Ageng werden op de meest beleefde wijze ontvangen, maar hun voorstel om te zamen tegen Bantam op te rukken werd geweigerd. Nu keerde Ageng zijne wapenen tegen Batavia. Eerst trachtte hij de stad door eene krijgslist in zijne macht te krijgen, maar de scherpziende Koen wist haar te verijdelen. Nu werd het beleg om de stad geslagen en herhaalde malen verkeerde zij in het grootste gevaar om genomen te worden. Toch moest het vijandelijke leger, na zware verliezen geleden te hebben, aftrekken. Kortens later werd de stad opnieuw belegerd, maar de wakkere landvoogd had zijne maatregelen zoo goed genomen, dat de vijand ook nu weder moest aftrekken. Niettegenstaande deze beide goed doorgestane belegeringen bleef echter de nabijheid van Mataram steeds een dreigend gevaar, te meer daar men voor den toevoer van rijst grootendeels van dit rijk afhing. Koen had intusschen den afloop van het tweede

beleg niet beleefd. Eene hevige ongesteldheid maakte plotseling op den 20sten September 1629 een einde aan zijn leven. Het was een zware slag voor ons gezag in Indië, want Koen blijft een man, dien men, niettegenstaande het gebeurde op de Banda-eilanden, bewonderen moet, die steeds met volharding naar het beoogde doel streefde en met beleid en scherpzinnigheid het bestuur onder de moeielijkste omstandigheden voerde.

IX.

Antonie van Diemen. — Uitbreiding van ons gezag buiten Java.

Hoewel Koen's opvolgers Speex en Brouwer mannen waren, die niet geheel zonder beteekenis zijn, is toch *Antonie van Diemen*, die van 1636—'45 Gouverneur-Generaal was, van veel grooter gewicht. Onder zijn bestuur en door zijn toedoen toch begonnen we langzamerhand een koloniaal rijk te verkrijgen, dat ons onder de hoofdmogendheden van Europa eene eervolle plaats deed innemen. En het is juist onze macht in Indië geweest, die er veel toe heeft bijgedragen, dat de 17de eeuw voor ons een *gouden eeuw* was. Batavia ging onder Van Diemen veel vooruit, want daar men met Bantam en Mataram op vrij goeden voet stond, hielden de menigvuldige strooptochten in ons gebied op, waardoor de landbouw zich kon ontwikkelen. De stad werd uitgelegd, maar men bouwde de huizen te veel in Hollandschen trant, wat aan de gezondheid in zulk een heet klimaat niet bevorderlijk was. Van groote beteekenis was ook de meerdere zorg, die men ging besteden aan de rechtszekerheid. Op last van den Gouverneur-Generaal verzamelde Maetsuycker alle tot nog toe verspreide wetsbepalingen tot een wetboek, dat den naam kreeg van *Bataviasche Statuten*, en langen tijd als wetboek voor Indië heeft gegolden. Eene belangrijke

gebeurtenis voor Batavia was de verovering van Malakka op de Portugeezen, niet alleen omdat de stad daardoor bevrijd werd van eene gevaarlijke mededingster, maar vooral ook omdat Mataram daardoor een bondgenoot verloor, die het steeds van krijgsvoorraad had voorzien.

Reeds Van Diemens voorganger, Brouwer, had last gekregen om eene vloot in de Straat te laten kruisen om daardoor Malakka's handel onophoudelijk afbreuk te kunnen doen. In 1640 was men echter tot een geregeld beleg overgegaan. Eene Nederlandsche vloot, gesteund door schepen van den sultan van Djohor, tot wiens gebied de stad eenmaal behoord had, sloten haar van de zeezijde in, terwijl 1500 man haar aan de landzijde belegerden. De Portugeezen verdedigden zich echter met leeuwenmoed, niettegenstaande pest en hongersnood de gelederen der verdedigers op vreeselijke wijze dunden. Eindelijk gelukte het in 1641 aan *Caertekoe* de stad stormenderhand te nemen. Zoo was Malakka, na Goa het belangrijkste punt van de Portugeesche macht in Indië, in onze handen gevallen, en daarmede verloor die natie haar macht en invloed in den archipel. Als wapenfeit, meenen de kenners, moet de verovering van Malakka op eene lijn gesteld worden met onze heldendaden in de Molukken onder Koen en De Vlaming en met de verovering van Zuid-Celebes door Speelman.

Met Japan waren reeds in 1606 handelsbetrekkingen aangeknoopt en kort daarop was er zelfs eene factorij gesticht. Gedurende vele jaren ging het goed en waren de Japaneezen ons zelfs gunstig gezind, zoodat onze handel op dat rijk nog al van eenige beteekenis was.

Omstreeks 1640 kwam daarin echter verandering, wat samen schijnt te hangen met de uitroeiing van het Christendom in dat rijk. Den Portugeezen werd het verder verblijf in Japan ontzegd, terwijl den Nederlanders gelast werd zich te vestigen op het kleine eiland Desima in de nabijheid van Nangasaki. Hier moesten we ons aan allerlei beperkende,

zelfs vernederende bepalingen onderwerpen, maar de belangrijke winsten, die de Japansche handel afwierp, deed de regeering besluiten daarvoor het oog te sluiten.

Van den ondernemingsgeest onzer voorouders getuigen ook de ontdekkingsreizen in dit deel der aarde. Tiele zegt daarvan in zijn reeds meermalen aangehaald werk: „Het eiland Jeso, boven Japan, en de oostkust van Sachalin werden het eerst verkend door Maarten Gerritsz. Vries (1643); zijn reisverhaal bracht Europa in kennis met de Aino's, dien vreemdssoortigen volksstam, dien men eerst in den laatsten tijd beter heeft leeren kennen. Een ander Nederlandsch zeeman, Hendrick Hamel, werd in 1653 op zijn overtocht van Batavia naar Formosa door een storm naar de kust van Korea gedreven, waar hij en de zijnen dertien jaren in gevangenschap doorbrachten. In zijn journaal vindt men de eerste bijzonderheden omtrent dit nog zoo weinig bekende land. Ook waren het Nederlanders die het eerst den Mekong, de groote rivier van Achter-Indië, opvoeren, en het land der Laos bezochten, wier hoofdplaats, Wjeng-tsjan, toen nog (1641) eene stad van aanzien was.”

Ook onze handel met China was niet zonder beteekenis. Reeds onder het bestuur van De Carpentier had de Compagnie verlof gekregen zich, in het belang van haren handel op het Hemelsche rijk, op Taiwan (Formosa) te vestigen. In 1624 werd er het fort Zeelandia gebouwd, en het duurde niet lang of het groote eiland was een van de voornaamste bezittingen van de Compagnie. Het Christendom vond er weldra ingang en een groot aantal predikanten en onderwijzers vonden er spoedig een vruchtbaar arbeidsveld. Handel en landbouw kwamen er tot grooten bloei.

Het bestuur van Van Diemen was ook roemrijk door onze vestiging op Ceilon, het rijke kaneeleiland. Ook daar hadden de Portugeezen zich in de voornaamste havens gevestigd en trachtten er alle andere naties te weren. De toenmalige vorst, *Radja Singa*, was echter niet van plan dien toestand

te bestendigen. Met kwalijk verholen afkeer zag hij de Portugeezen in zijn rijk genesteld, en daarom knoopte hij onderhandelingen aan met de Hollanders op de kust van Coromandel. In 1638 kwam eene Nederlandsche vloot hem te hulp en de Portugeezen leden geduchte nederlagen. De vorst van Kandy was zoo tevreden, dat hij den Hollanders een zeer voordeelig verdrag aanbood. Zij verkregen daarbij den alleenhandel in kaneel en andere producten des lands, terwijl ze bovendien overal, waar zij dit in het belang van den handel noodig achtten, steenen huizen mochten bouwen. Voorts kwamen Ngombo en het sterke Punto de Gale in hun bezit. Portugal, dat zich in 1640 van Spanje had vrijgemaakt, begon zich ernstig bevreemd te maken voor het verlies van alle Aziatische bezittingen, daar in dezen tijd ook Malakka verloren werd. Onder den nieuwen vorst, Johan IV, werd daarom met de Compagnie een wapenstilstand voor 10 jaren gesloten (1641).

Onder een van Van Diemens opvolgers, *Karel Reiniersz.* (1650-'53), vestigden we ons ook aan de Kaap de Goede Hoop. Eenige jaren te voren (1648) was namelijk een Hollandsch schip op de zuidkust van Afrika gestrand, waardoor de bemanning genoodzaakt was daar een half jaar te vertoeven, waarna zij weder werden opgenomen door een naar huis terugkeerend vaartuig. Tehuis gekomen roemden zij het klimaat en de vruchtbaarheid van den bodem zoo, dat de Compagnie besloot aldaar eene kolonie te stichten. De schepen, die van en naar Indië voeren, zouden daardoor gelegenheid krijgen zich van versch water en voedsel te voorzien, terwijl men tevens rekende op eenigen handel met de inboorlingen. In 1652 vertrok *Van Riebeeck* met eenige kolonisten om zich daar te vestigen. Wel had de jonge kolonie in den aanvang met vele moeielijkheden te kampen (strijd met de Hottentotten, wilde dieren enz.), maar met inspanning van alle krachten kwam men die gelukkig te boven, en toen Van Riebeeck in 1662 naar het vaderland

terugkeerde, kreeg zijn opvolger eene tamelijk geordende kolonie te besturen. Toen in 1685 in Frankrijk het Edict van Nantes werd ingetrokken, en daardoor duizenden Hugenooten hun vaderland verlieten, nam de Compagnie de noodige maatregelen om vele dezer vluchtelingen naar de Kaapkolonie te lokken. Deze pogingen werden met gunstigen uitslag bekroond, want in 1688 landde het eerste gezelschap Fransche vluchtelingen in Zuid-Afrika. De Kaap is eigenlijk onze eenige ware kolonie geweest, maar omdat de Compagnie ook hier het monopolie-stelsel wilde toepassen, is deze nederzetting eigenlijk nooit tot waren bloei geraakt.

Het is geen geringe verdienste van Van Diemen dat hij zooveel gedaan heeft om de ontdekkingen in Australië voort te zetten. Hij vond in *Abel Tasman* juist den geschikten man, dien hij daartoe noodig had. „Reeds was de noord- en westkust van dit land — we volgen hier Tiele's verhaal verkort — verkend. Tasman ontving nu den last ook de zuidkust te onderzoeken en na te gaan of het met N.-Guinea een geheel uitmaakte, dan of er tusschen beiden een doorvaart bestond. In October 1642 zeilde hij van Mauritius oostwaarts en bereikte spoedig een land, dat hij ter eere van zijn patroon Van Diemensland (nu Tasmania) noemde. Het bleef dus toen nog onbeslist of dit een eiland was dan of het tot het vasteland van Australië behoorde. Zijn koers nog verder oostwaarts nemende ontdekte hij Nieuw-Zeeland. Hij voer de kust noordelijk langs en de bocht tusschen de beide eilanden in, die Cook later bevond eene zeestraat te zijn. Door de krijgshaftige Maories werd hij echter vrijdijg ontvangen en spoedig verliet hij de „Moorденаarsbocht“. Op zijn verderen tocht ontdekte Tasman nog twee eilandgroepen, zonder ze echter geheel te verkennen: de Tonga- of Vriendschaps-eilanden en den Fidji-archipel. In Juni 1643 keerde hij te Batavia terug. Door haar uitgestrektheid, door de gemaakte ontdekkingen en de nauwkeurigheid der volbrachte waarnemingen is deze zeereis van Abel Tasman ongetwijfeld de belangrijkste die men sedert Magelhaens had ondernomen. Hoewel hij de kust

van Nieuw-Holland nergens had aangedaan, was door de volkomen omzeiling bewezen, dat het niet, zooals men gemeend had, met een Zuidpoolland samenhing.

Nu bleef nog te onderzoeken over of N.-Guinea met N.-Holland samenhing. Daarom deed Tasman in 1644 een nieuwen tocht, maar zonder resultaat. Wel zeilde hij de golf van Carpentaria geheel rond, maar de Torresstraat ontging hem." Het is zeker te bejammeren, dat de Nederlanders hunne groote ontdekkingsreizigers als Tasman, Van Noort en zoovele anderen zoo weinig kennen.

Het was onder het gouvernement van Van Diemen en zijne beide opvolgers, *Van der Lijn* (1646—'50) en Karel Reiniersz, dat een euvel bij de Compagnie op den voorgrond begon te treden, dat tot het einde toe aan haar bestaan geknaagd heeft. De bezoldiging der ambtenaren was namelijk zeer gering en het gevolg daarvan was, dat zij naar middelen omzagen om hun inkomen te vermeerderen. Zij vonden die in het drijven van particulieren handel, die wel ten strengste verboden was, maar dien het bestuur der Compagnie nooit geheel heeft kunnen uitroeien. Verder waren de emolumenten, die tot hunne bezoldiging behoorden, eene bron van allerlei misbruiken. Vele ambtenaren van de Compagnie wisten zich dan ook een tamelijk groot vermogen te verwerven en leefden op weelderigen voet, wat hen nog verder van den goeden weg deed afwijken. En dit kwaad bestond niet alleen bij de lagere ambtenaren, maar het schijnt, dat zelfs de leden van de Indische regeering er door waren aangetast. Onder Karel Reiniersz begon men het op ernstige wijze te bestrijden; tevens stelden de bewindhebbers eene instructie op het beleid der regeering in Indië vast. Het aantal gewone leden van den Raad van Indië werd op zes bepaald, dat der buitengewone op twee. Het eerste lid van den Raad was tevens Directeur-Generaal van den handel en als zoodanig met de boekhouding belast. De Opperlandvoogd behield het hoogste

gezag en benoemde de meeste ambtenaren. De dienaren der Compagnie begonnen hunne loopbaan als assistent, werden later boekhouder, onderkoopman, koopman en opperkoopman. Uit deze laatsten koos men de gouverneurs en directeurs van kantoren en posten. Door deze verschillende bepalingen was nu het bestuur van Indië op vasten voet geregeld, en zoo bleef het bijna onveranderd tot aan den val der Compagnie.

X.

Maetsuycker.

Verdere uitbreiding van ons gezag buiten Java.

Maetsuycker is een van de voornaamste figuren uit onze Indische geschiedenis. Ofschoon hij aanvankelijk niet de gewenschte man was, wist hij zich toch door zijn krachtig optreden zoo onmisbaar te maken, dat de bewindhebbers hem telkens verzochten zijne betrekking te blijven waarnemen. Zoo is hij 25 jaren lang (1653—'78) Gouverneur-Generaal geweest, gedurende welken tijd hij er veel toe heeft bijgedragen om onze macht nog verder uit te breiden en tot den hoogsten luister op te voeren. Hij was een waardig tijdgenoot van mannen als De Wit, Willem III en De Ruiter.

Toch leed de Compagnie onder zijn bewind een gevoelig verlies door het te loor gaan van het schoone Formosa, te meer gevoelig omdat men terecht van een „Verwaerloosd Formosa” kon spreken. De regeering te Batavia liet zich aan Formosa weinig gelegen liggen, niettegenstaande de landvoogd *Cojet* meermalen dringend om hulp verzocht tegen den Chineeschen vrijbuiters *Coxinga*, die door de pas opgetreden Mandsjoe-dynastie uit China verdreven was. Men hield het voor ijdele vrees dat een zeeschuimer een aanslag op eene bezitting van de machtige Compagnie zou durven doen. Weldra bleek het echter dat Cojets vrees niet ongegrond

was geweest, want Coxinga landde met eene kolossale macht, zonder dat men het verhinderen kon. Alles werd te vuur en te zwaard verwoest, terwijl allen, die den Nederlanders trouw bleven op de afschuwelijkste wijze werden gedood. Zoo was in korten tijd het geheele eiland in handen van Coxinga, uitgenomen het fort Zeelandia, dat door de bezetting met de grootste dapperheid verdedigd werd. Gedurende dit beleg gaf de predikant *Hambroeck* een treffend blijk van moed. Door de Chineezzen gevangen genomen, werd hij naar het fort afgevaardigd om de bezetting over te halen zich over te geven. Op het fort gekomen raadde hij tot eene kloeke verdediging, omdat men de hoop mocht koesteren, dat er ontzet zou komen opdagen. Trouw aan zijn gegeven woord keerde hij naar Coxinga terug, die hem voorloopig ongemoeid liet. Toen hij echter later beschuldigd werd van opruiing tegen de veroveraars, werd hij ter dood gebracht. Zoodra men te Batavia van het gevaar hoorde, waarin Formosa verkeerde, maakte de vroegere zorgeloosheid plaats voor schrik. In allerijl werd eene kleine vloot onder *Cauw* gezonden om Zeelandia te ontzetten, maar zijne pogingen mislukten geheel, zoodat men ten slotte genoodzaakt was Zeelandia over te geven (1662), op voorwaarde van vrijen aftocht. Latere pogingen om Formosa terug te winnen mislukten evenzeer. Zij hadden alleen ten gevolge, dat de keizer van China den Nederlanders eenige handelsvoordeelen gaf. Cojet, die geheel onschuldig was, werd tot eene onteerende straf veroordeeld: verbeurdverklaring zijner goederen, twee jaar gevangenis en levenslange verbanning naar Poeloe Ai. Eerst onder Willem III kreeg Cojet in 1674 vergunning om naar het vaderland terug te keeren. Naar men meent had Cojet deze behandeling te wijten aan een lid van den Raad van Indië, dat hem een grooten haat toedroeg, en zich niet ontzag aan dien haat Formosa op te offeren.

We hebben boven reeds meegedeeld, dat de Compagnie in 1641 een tienjarigen wapenstilstand sloot met de Por-

tugeezen. Na afloop van dezen tijd werd de oorlog weder hervat, en ook nu was het tooneel weder voornamelijk Ceilon. Men had in het bijzonder het oog gevestigd op Colombo. In 1655 werd dan ook besloten tot de belegering over te gaan. Nadat we onzen bevelhebber *Hulft* verloren hadden, werd de stad in 1656 genomen. Achtereenvolgens werden nu alle plaatsen der Portugeezen op Ceilon en de tegenover liggende kust van Coromandel, waaronder het belangrijke Negapatnam, door *Van der Laan* en *Van Goens* veroverd. Na eenige moeielijkheden met Radja Singa over het verdeelen van den buit, bleef toch nagenoeg alles in handen van de Compagnie, die van Colombo haar hoofdzetel op Ceilon maakte. Zoo hadden we dus bijna de geheele kust van het rijke eiland en daarmede den winstgevenden kaneelhandel in onze handen. Wel heette het dat we die bewaarden voor den vorst van Kandy, maar ieder begreep zeer goed wat dat beteekende.

Met dezen rijken buit nog niet tevreden, sloegen we nu ook een begeerig oog op de kusten van Malabar, die ook gedeeltelijk in de macht der Portugeezen waren. In 1661 zond men eene groote vloot onder *Rijklof van Goens*, Gouverneur van Ceilon en Raad van Indië. Het gelukte hem verscheidene plaatsen te bemachtigen en met enkele inlandsche vorsten voordeelige handelsovereenkomsten te sluiten. Toen nu eindelijk ook Goa, de hoofdzetel van de Portugeesche macht, bedreigd werd, maakten zij een einde aan den oorlog. De vrede tusschen Portugal en Nederland, die reeds in 1661 was gesloten, werd nu ook op Indië van toepassing verklaard. De Portugeesche heerschappij in Azië was daarmede vernietigd. Slechts enkele onbeteekenende plaatsen herinnerden nog aan het eens zoo machtige bezit.

Ook naar Sumatra richtte men den blik. De sultan van Palembang, die twee van onze schepen had doen uitmoorden, werd daarvoor gestraft met inname van zijne hoofdstad, waardoor hij gedwongen werd een zeer nadeeligen vrede met ons te sluiten. Hij moest toestaan, dat we een fort aan

de Moesi bouwden, en werd tevens gedwongen geregeld eene bepaalde hoeveelheid peper te leveren. Te Djambi hadden we in de 17de eeuw ook reeds eene sterkte.

De westkust van Sumatra, voor een groot gedeelte in de macht van Atjeh, werd door verschillende natiën, maar vooral door de Nederlanders bezocht, die er zich belangrijke handelsvoordeelen wisten te verzekeren. In 1664 werd zelfs een hoofdkantoor te Padang gevestigd.

Onze betrekkingen met Borneo waren van geen groote beteekenis. Toch bleef de aandacht steeds op Bandjermasin gevestigd om den peperhandel.

Met veel meer kracht trad de Compagnie echter in Celebes op, waaraan men, vooral om den handel op de Molukken, groote waarde hechtte. De Makassaren hadden de opstandelingen in de Molukken steeds aangemoedigd en ondersteund, terwijl zij den vluchtelingen eene veilige schuilplaats hadden verschaft. Men besloot daarom te Batavia het machtige Makassaarsche rijk aan te tasten. Deze moeilijke taak werd opgedragen aan *Speelman*, die daarin op krachtige wijze bijgestaan werd door den Bonischen vorst *Aroe Palaka*. Door den sultan van Makassar op de grievendste wijze beleedigd, was deze vorst begeerig naar wraak en werd daarom een trouw bondgenoot der Compagnie, die hij dan ook onschatbare diensten heeft bewezen. De oorlog werd op bloedige wijze gevoerd, zooals trouwens in Indië meest altijd het geval was. Een onzer bekwaamste schrijvers (Busken Huet, Land van Rembrandt) zegt daarvan: „Geheele leger-afdeelingen des vijands zijn den hollandschen admiraal in handen gevallen. Hoe daarmee te handelen? Speelman's aan de regeering te Batavia ingediend verslag van den scheepstocht tegen Makassar zwijgt over dit incident. Of er krijgsraad over belegd werd en, zoo ja, welke gevoelens daar voorgedragen werden, men weet het niet. Uit officiële berichten, voor het moederland bestemd, blijkt alleen dat nagenoeg 5500 ongewapende vijanden op een onbewoond

eilandje, tusschen Boeton en Moena, aan wal gezet werden: „daerse oock meest alle van honger (vermits deselve geen genoegsame quantiteyt rijs conde werden bestelt) sijn comen te vergaen, excepto die met swemmen aan 't landt van Moena nog geraeckt, ende ook vele die verdroncken sijn." "

Nadat de Makassaren vele nederlagen geleden hadden, sloot Speelman met hen in 1667 het beroemde *Bongaaische tractaat*, dat de grondslag werd van onze heerschappij op Celebes. Natuurlijk werd daarbij de opperheerschappij der Compagnie door Makassar erkend, terwijl tevens andere vorsten van Zuid-Celebes zich aan het gezag der Compagnie onderwierpen. Dat tevens de alleenhandel in een aantal artikelen bedongen werd en ook eene groote oorlogsschatting betaald moest worden, spreekt van zelf.

De diep vernederde sultan van Makassar stond in 1669 nog eens op, maar met denzelfden ongelukkigen uitslag. Zijne hoofdvesting werd genomen, en nadat zij op Europeesche wijze was versterkt en den naam Rotterdam had verkregen, tot den zetel van den Nederlandschen gouverneur gemaakt. Aroe Palaka werd tot belooning voor zijne uitstekende diensten tot sultan van Boni verheven. Het rijk van Makassar verviel, zoodat het later geen belangrijke rol meer in de geschiedenis van den archipel heeft gespeeld.

Zoo was onder het bewind van Maetsuycker de macht der O.-I. C. als eerste handelslichaam der aarde volkomen gevestigd. Hare volkplantingen waren handelskoloniën, haar doel monopolie. Batavia was het middelpunt onzer overzeesche handelsgrootheid en het middelpunt van het Indisch bestuur. Met Mataram stond men op goeden voet. Op de Molukken bezat men den alleenhandel in muskaatnoten en kruidnagelen, op Ceilon dien in kaneel. Met Japan dreven we, met uitsluiting van alle andere volken, een niet onvoordeeligen handel. In Achter-Indië was Malakka eene Nederlandsche bezitting, in Voor-Indië hadden we vaste punten, zoowel op de kust van Coromandel als op die van Malabar.

Ook de kusten van Perzië en Arabië werden door ons bezocht, terwijl we met Atjeh, Borneo en Timor in verbinding stonden. Bovendien was de roem van Nederland nog vermeerderd door de ontdekking van Nieuw-Holland, Nieuw-Zeeland en een aantal archipels in Polynesië. Voorwaar, het was een gulden tijd.

Om het uitgestrekte gebied dat de Compagnie onder hare bevelen had, en dat zich uitstreckte van de Kaap de Goede Hoop en den Perzischen zeeboezem tot Japan en Nieuw-Guinea, te kunnen beschermen, waren onder Maetsuycker niet minder dan 140 schepen en meer dan 25000 man in dienst. Geen wonder dus, dat niettegenstaande de groote winsten soms maar 17 pct. kon uitgekeerd worden. De winsten, die in Europa behaald werden, waren soms verbazend. De aangevoerde ladingen brachten niet zelden viermaal den inkoopprijs op. Enkele vloten brachten dikwijls 14 tot 20 millioen gulden aan. Zoo was men in staat, niet alleen ruime uitdeelingen te doen, maar bovendien een reservefonds te scheppen van wel 40 millioen gulden.

Nog gedurende de laatste regeeringsjaren van Maetsuycker kwamen we op meer rechtstreeksche wijze in aanraking met Mataram, en wel op eene wijze, die den grondslag zou leggen voor onze latere heerschappij, ook over Middel- en Oost-Java, waarover we in de volgende hoofdstukken zullen moeten spreken. Vóór dien tijd stonden we met het machtige rijk bijna alleen in relatie door middel van gezantschappen. Het was namelijk steeds de wensch van de sultans van Mataram gezantschappen te ontvangen uit Batavia om daardoor den schijn te hebben, dat de Nederlanders hun hulde brachten. De reisverhalen dier gezanten zijn de eenige geschriften, die iets van de toestanden in het binnenland van Middel-Java gedurende de 17de eeuw medeelen. Een der belangrijkste is die van den reeds bovengenoemden Van Goens: „Reysbeschrijving van Samarangh naar Mataram”. Hij verhaalt van de hoofdstad, het paleis, de kazernen, de arsenalen, den

harem, het gerechtshof enz. Vooral belangrijk is de beschrijving van den tocht van Semarang tot de hoofdplaats. Zij wordt ons door Busken Huet (Land van Rembrandt) op de volgende wijze verkort weergegeven. „Wanneer vóór 1676 te Mataram de komst van een of meer hollandsche gezanten was aangekondigd, dan werden er javaansche kommissarissen naar Samarang gezonden om hen af te halen, te begroeten, en op 's keizers kosten in al hunne benoodigdheden te voorzien. De afstand van de kustplaats naar het binnenland bedroeg niet meer dan 30 mijlen; doch het was eene reis met hindernissen. Van berggroep tot berggroep leidde de éénige gebaande weg door eene reeks versterkte plaatsen, poorten genaamd en verdedigd door garnizoenen. Zij waren vier in getal; en eerst wanneer de vierde poort onverlet was doorgegaan, bevond men zich in de eigenlijke hofstad.

De eenige verpoozing dier militaire voorzorgsmaatregelen, — maar zij was niet gering — werd aangeboden door de menigte dorpen die men voorbijkwam; de treffende digtheid der bevolking; de zware stammen der hoog opgaande djatibosschen; den aanblik der bebouwde velden; bovenal door de vergezigten.

Dit begon al in Samarang's buurt, te Oenárang, en werd er niet minder op wanneer men den Merbáboe naderde. „„Alle deze bergen en heuvelen — verhaalt v. Goens — geven soo overvloedigen waeter van hare hooghten neerwaerts, dat 't selve sonder zich in Godes milde goetheyt aen ons ondanckbaere menschen te verwonderen, niet can aangesien werden. De berg Oenárang, die veeltijts met zijn top door de wolcken steeckt, is niettemin meest tot boven toe gecultiveert ende met swarte suycker ende andere vruchtboomen beplant, die van 't aff-ende uytvloeiende waeter altoos connen bevochtigt werden. Alhier begint zich 't eijland als een wonder ende sieraet van de nature op te doen, met soo schoone en heerlycke rijsvelden, item allerlei boom- ende aardvruchten, dat sulx niet te plaissant kan afgebeeld worden.””

**Rijklof van Goens. — Speelman. — Grondvesting
van ons gezag in Centraal- en Oost-Java.**

Nog onder het bestuur van Maetsuycker, maar vooral onder dat van Van Goens (1678—'81), had er in Middel- en Oost-Java een opstand plaats, die alles in vuur en vlam zette en een oogenblik zelfs de Compagnie bedreigde. In het rijk van Mataram regeerde namelijk een van die oostersche dwingelanden, waarvan wij westerlingen ons moeielijk eene voorstelling kunnen vormen. *Amangkoe Rat* — zoo heette hij — was een wellusteling en een wreedaard, een der grootste monsters, die ooit op een troon hebben gezeten. Niemand was in zijne nabijheid zijn leven zeker. Het krissen en voor de tijgers werpen was aan de orde van den dag en trof niet alleen den geringen man, maar allen, die tot de naaste omgeving van den sultan behoorden, zelfs zijne bloedverwanten. Toen een zijner vrouwen stierf, liet hij, om zijne smart daarover te toonen, honderd andere den hongerdood sterven. Een zijner rijks grooten, dien hij 's morgens met titels en gunstbewijzen had overladen, liet hij 's middags met zijne geheele familie krissen en 's avonds dreven hunne lijken de rivier af. Er is geen einde aan de wandaden, die aan dit gekroonde monster worden toegeschreven. Is het te verwonderen, dat de maat eindelijk, zelfs voor de aan tyrannie gewoon zijnde Javanen, vol was, en er nog slechts een enkele druppel noodig was om die te doen overloopen?

Prof. Veth merkt terecht op (Java II): „Maar was het hoogste genot van dezen dwingeland zijne onderdanen te kwellen en hun bloed te zien vloeien, wij kunnen nauwelijks twijfelen dat wij daarin de symptonen hebben te erkennen van die afgrijselijkste aller ziekten, waaraan men den naam van „keizerswaanzin" heeft gegeven, . . . of wanneer wij hem de slachting zijner hovelingen zien afwisselen met het bot-

vieren aan eene hartstochtelijke liefhebberij voor hanengevechten en vlieger-oplaten, om hem eindelijk te zien vervallen tot een graad van stompzinnigheid, waarin hij, terwijl zijn rijk hem als onder de voeten wegzonk, in zijn uitgebreide kraton ronddoolde als hoeder van eenige geiten. Dat zulk eene regeering, in weerwil der onverschilligheid van den kleinen man, aan verdrukking gewoon, zich bittere vijanden gemaakt en de kiemen van misnoegen en verzet rijkelijk gestrooid had, kan men gemakkelijk bevroeden. Er was slechts eene vermete hand noodig, die de lont in de opgehoopte brandstof wierp, om ze in lichte laaie te doen opgaan. Die hand behoorde aan Troeno Djojo."

Troeno Djojo, van wiens afkomst we weinig weten — hij gaf zelf voor van de vorsten van Modjopahit af te stammen, en maakte als zoodanig aanspraak op de heerschappij over geheel Java — wist eerst het gezag op Madoera in handen te krijgen, en verbond zich daarna met de uitgeweken Makassarers, die voor het zwaard van Speelman gevlucht waren en sedert de zee onveilig maakten, om ook Mataram ten onder te brengen. De noordkust van Java werd te vuur en te zwaard verwoest en viel Troeno Djojo in handen. Toen nu ook de vaan van den opstand in het binnenland werd geplant, riep de vorst van Mataram de Compagnie te hulp. Deze, voor hare eigene bezittingen bevreesd, zond dadelijk den ons reeds uit den Makassaarschen oorlog bekenden Speelman naar Oost-Java. Hij sloot in 1677 met den Soesoehoenan (titel van den vorst van Mataram) een verdrag, waarbij hulp beloofd werd, op voorwaarde van vergoeding der oorlogskosten, handelsvoordeelen en uitbreiding van grondgebied. Speelman was echter niet gelukkig. De opstand breidde zich zoo uit, dat de radelooze dwingeland, van slechts weinige getrouwen vergezeld, vluchtte en onderweg stierf. De hoofdstad van zijn rijk was intusschen in handen van de opstandelingen gevallen, en de rijksieraden in het bezit van Troeno Djojo gekomen.

Zijn opvolger, *Amangkoe Rat II*, sloot in 1677 en '78 met Speelman nieuwe verdragen, waarbij deze uit naam van de Compagnie beloofde hem op den troon zijner voorouders te herstellen. Als vergoeding zouden we daarvoor verkrijgen een deel der tegenwoordige Preanger Regentschappen, Krawang, de stad Semarang, benevens aanzienlijke handelsvoordeelen en de inkomsten uit de kustplaatsen tot de oorlogskosten zouden vergoed zijn.

Inmiddels was Van Goens Gouverneur-Generaal geworden en werd Speelman teruggeroepen.

Zijn opvolger *Hurdt*, ijverig gesteund door Tak, bracht den opstandelingen gevoelige verliezen toe, ontnam hun de rijkssieraden en stelde ze den soesoehoenan op plechtige wijze ter hand. Hurdt, die kort daarop van uitputting stierf, werd eerst door den dapperen *Poleman*, later door *Couper* vervangen, welke laatste gesteund werd door den vroeger genoemden Aroe Palakka. Met vereende krachten wist men de Makassarers uit hunne stellingen te verdringen en daarmee was de onderdrukking van den opstand voltooid. Ook Troeno Djojo viel ten laatste in handen van zijne vijanden en werd door den soesoehoenan zelf gedood. Zoo was de oorlog ten slotte, na eene moeielijke inspanning van vier jaren, geëindigd. De Compagnie had de hand gelegd op Mataram. Het was de eerste stap, die weldra door andere gevolgd zou worden.

Voor *Speelman* bleef de taak weggelegd het rijk van Bantam in afhankelijkken toestand te brengen. Hoewel zijn bijzonder leven verre van vlekkeloos was, toonde hij toch als opperlandvoogd (1681 – '84) een man van groote talenten te zijn.

Merkwaardig is het oordeel door twee predikanten over hem geveld. De oude Valentijn zegt van hem: „In de bediening van Directeur-Generaal van den handel was hy een ongemeen, ja weergadeloos vaardig man, schryvende niet alleen menigmaal een boek papier in een etmaal af,

maar op dien zelven tyd te gelyk ook anderen dat zy schryven moesten voorzeggende, en dan nog tusschen beiden wel met een derden ergens over sprekende, zonder dat hy door de verscheidenheid dezer werken van zyn stuk afgebragt wierd: gelyk ik verscheiden malen van lieden, die dit bygewoond hadden heb hooren verhaalen."

Busken Huet's lof is niet minder groot: „Bestond er van hem eene volledige levensbeschrijving, misschien zouden wij kunnen beoordeelen op welke wijs die gaven zich bij hem ontwikkeld hebben. Doch het eenige schier wat men van hem weet, tot hij in een zee-oorlog tegen de Makassaren eensklaps zich doet kennen als een volleerd admiraal, is dat hij in zijne jonge jaren, bekleed met eene ondergeschikte burgerlijke betrekking, uit Rotterdam naar Java is komen stevenen. Van assistent der rotterdamsche kamer bragt hij het tot gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, evenals de Ruyter van lijndraaiersjongen te Vlissingen tot luitenant-admiraal-generaal van Holland en West-Friesland. Nederland heeft hem nooit teruggezien."

De tweedracht in het Bantamsche vorstenhuis was oorzaak dat de Compagnie ook hier hare macht kon doen gevoelen. De oude sultan *Ageng* had namelijk zijn zoon *Abdoel Kahar*, die later den naam van *Sultan Hadji* kreeg omdat hij eene bedevaart naar Mekka gedaan had, tot medebestuurder aangenomen. *Ageng* vertoefde voortaan meest in zijne nieuw gebouwde stad *Tirtajasa*, waar hij zich met vijanden van de Compagnie omringde. De jonge sultan hield zijn verblijf in het paleis te Bantam, waar hij eenigszins op Europeesche wijze leefde. Hij was meer op hand van de Nederlanders en ging op vertrouwelijke wijze met hen om. Langzamerhand ontstond er tusschen vader en zoon eene verwijdering, die ten slotte zoo hoog liep, dat de laatste de hulp inriep van de Compagnie. De oude vorst belegerde namelijk zijn zoon in diens versterkt kasteel. Een hevige strijd moest gevoerd worden om den jongen koning te ontzetten en de stad Bantam voor hem te herwinnen. Hierbij onderscheidde zich vooral *Sf.*

Martin en de ons reeds uit den Mataramschen opstand bekende *Tak*. Sultan Hadji was zoo dankbaar dat hij den Nederlanders den alleenhandel in al zijne havens schonk, terwijl hij later zelfs toestond dat er een fort in zijn gebied gebouwd werd. Van de terugbetaling van de oorlogskosten zag men af zoolang het verdrag zou worden gehandhaafd. Nu bleef Tirtajasa nog over te veroveren. Hier werd sultan Ageng weldra zoo in het nauw gebracht, dat hij eindelijk alles in de lucht liet vliegen. Na nog eenigen tijd te hebben omgezworven, gaf hij zich aan de troepen van zijn zoon over 1683. Slechts door tusschenkomst van het Nederlandsch gouvernement werd hij in het leven gespaard.

Van nu af gingen Mataram en Bantam hun ondergang tegemoet. Onder den G.-G. *Camphuis* (1684 - '91), die zich van zilvermidsleerling tot Opperlandvoogd had weten op te werken, bleef het rustig, maar onder zijne opvolgers *Willem van Outshoorn* (1691 - 1704) en *Johan van Hoorn* (1704 - '8) barstte de eerste Javaansche Successie-oorlog uit, die het rijk van Mataram geheel van de Compagnie afhankelijk maakte.

Het was in de 17de en 18de eeuw een witte raaf onder de G.-G. iemand te vinden, die de wetenschap beoefende of aanmoedigde. Daarom verdient een man als *Camphuis*, van wien dit getuigd mag worden, eene eervolle vermelding. Opmerkelijk is het dat onze voorouders zoo weinig getroffen werden door de heerlijke natuur der tropische gewesten; het jacht maken op groote winsten nam hunne aandacht zoo geheel en al in beslag dat ze voor niets anders oog of oor hadden. Daarom is het misschien hier de plaats om enkele der weinige mannen, die zich met het onderzoek van land en volk dier schoone streken bezighielden, te vermelden. Ook nu was het weder *Busken Huët*, die op dit vergeten deel van onze beschavingsgeschiedenis de aandacht vestigde. *Bontius*, een tijdgenoot van *Koen*, was de eerste die het een en ander schreef over de behandeling van ziekten in de keerkringsgewesten. *Kämpfer* (1651 - 1716), een geneesheer in dienst van de Compagnie, o. a. op het eiland Desima

zond eene „Beschrijving van Japan” in het licht, die in vele opzichten uitmuntend mocht genoemd worden. Misschien maakte hij daarbij gebruik van de aantekeningen door Camphuis gemaakt, die, vóór hij G.-G. werd, herhaalde malen de belangen van onzen handel in dat rijk behartigde. Een andere belangrijke arbeid is de Malabaarse Kruythof van *Van Rheede van Drakestein*, te meer merkwaardig omdat hij met zulk eene verbazende volharding is tot stand gekomen. Meer belang boezemen nog de werken van *Rumphius* in, omdat zij direct op onzen archipel betrekking hebben. Het zijn de „Amboinsche Rariteitkamer” en het „Amboinsche Kruidboek”. Vooral het eerste werk, dat de schelpdieren van de Molukken-zee behandelt, is belangrijk omdat het 't eerste is, dat ons eenig denkbeeld geeft van den vormen- en kleurenrijkdom der Indische zeeën. Ook het geschiedwerk van den ouden *Valentijn* „Oud- en Nieuw Oost-Indiën” mogen we hier niet vergeten, want, niettegenstaande zijne vele gebreken, moeten we het toch nog steeds naslaan.

De oorzaak van den eersten Javaanschen opvolgingsoorlog was de volgende. Een voormalige slaaf, *Soerapati*, bracht als rooverhoofdman de Compagnie eenige verliezen toe en vluchtte daarop naar het hof van Mataram, waar hij goed ontvangen werd. De regeering te Batavia, daarover misnoegd, zond nu eene troepenmacht naar Kartasoera (de hoofdstad van Mataram) onder den ons reeds bekenden *Tak* om den roover op te eischen. Tak kwam daarbij echter op verraderlijke wijze om het leven en Soerapati wist te ontsnappen naar Oost-Java, waar hij een rijk stichtte, dat de tegenwoordige residentieën Pasoeroean en Kediri omvatte, en waarvan Pasoeroean de hoofdstad was. De soesoehoenan was daardoor genoegzaam voor zijne verraderlijke handelwijze gestraft, want Soerapati was voor hem een alles behalve vriendelijke nabuur. Dat Soerapati een man was, niet geheel van talenten ontbloot, bewijst wel het feit dat hij zich twintig jaren lang wist staande te houden. Toch verloor de Compagnie hem niet uit het oog.

In 1703 overleed Amangkoe Rat II en werd opgevolgd door zijn oudsten zoon *Soenan Mas*. De regeering te Batavia erkende echter om verschillende redenen diens oom als gebiedster van Mataram en zond den veldoverste *De Wilde* om hem met geweld op den troon te plaatsen. De hoofdstad werd kort daarop ingenomen en de nieuwe vorst, die den naam van *Pakoe Boewono* had aangenomen, op plechtige wijze gehuldigd. Hij toonde zijne dankbaarheid door verschillende gewesten aan de Compagnie af te staan, terwijl Tjeribon nu voor goed onder hare bescherming kwam.

Soenan Mas was intusschen naar Soerapati gevlucht, zoodat de regeering genoodzaakt was eene nieuwe expeditie naar Oost-Java te zenden, nu onder *Knol*, bij wien zich later echter weder *De Wilde* voegde. Na verscheidene moorddadige gevechten, in een van welke Soerapati sneuvelde, gelukte het eindelijk het oostelijk gedeelte van Java te veroveren. Soenan Mas gaf zich aan Knol over en werd met zijn gezin naar Ceilon gebannen. De oorlog had aan de Compagnie eene verbazende krachtsinspanning gekost, maar zij zag daardoor ook hare macht over een aanzienlijk gedeelte van Oost-Java uitgebreid. Het eens zoo machtige Mataram was geheel machteloos geworden. Het moest zich in alles naar de wenschen van de regeering te Batavia richten.

XII.

Zwaardekroon. — Valckenier. — Van Imhoff. Voltooing van ons gezag over Java.

Gedurende de eerste jaren van het bestaan der Compagnie waren de specerijen van de Molukken, Bantam en Ceilon het voornaamste artikel van den O.-I. handel. Sedert men echter vasten voet gezet had in Middel- en Oost-Java werd dit anders. Ieder der 43 regentschappen, waarin het rijk

van Mataram verdeeld was, werd verplicht bepaalde producten in vastgestelde hoeveelheid aan het gouvernement te Batavia te leveren. Deze verplichte leveringen bestonden in katoenen garens, buffelhuiden, katjang, sapanhout, waarbij voor sommige regentschappen peper, indigo, suiker en salpeter kwamen. Voorts werd in de eigen bezittingen der Compagnie, in de Ommelanden van Batavia, in Krawang, Tjeribon en de Preanger de cultuur van katoen en indigo aangemoedigd. Ook de koffie, die later voor ons van zoo groote beteekenis zou worden, werd in dezen tijd naar Java overgebracht. In 1696 werden de eerste plantjes naar Java gezonden. Sedert nam men in verschillende particuliere tuinen proeven met dit gewas, die zoo goed slaagden, dat in 1712 de eerste partij Java-koffie in Nederland aan de markt gebracht kon worden. Na dien tijd werd de koffiecultuur, vooral door de bemoeiingen van den G.-G. *Zwaardkroon*, (1718--'25) in den omtrek van Batavia, in de Preanger en Tjeribon zeer aangemoedigd. (Veth, Java II.)

„Ongelukkig brachten al deze cultures” zegt Prof. Veth, „voor de bevolking van Java geen welvaart aan. De Compagnie verlangde geen productie, die haar zou genoodzaakt hebben zich met kleine winsten te vergenoegen; haar streven was altijd duur te verkoopen en de productie te beperken binnen de grenzen, die met buitensporige winsten bestaanbaar waren. Vandaar dat zij, zoodra eenige cultuur die grenzen dreigde te overschrijden, haar door inkorting der betaling en soms door uitroeiing van het overtollige gewas beperkte. Daarbij werden door hare uitsluitende contracten de inlandsche handel en scheepvaart geheel onderdrukt, zoodat de Javanen, die vroeger onder de zeevarende natiën in het Oosten eene eervolle plaats hadden ingenomen, allengs geheel aan deze winstgevende bedrijven werden onttrokken en allen ondernemingsgeest verloren. Wij zien thans gemakkelijk in, dat een stelsel dat de Javanen arm hield, de Compagnie niet rijk kon maken. De regeering in Indië toonde meermalen dat ook te begrijpen, maar vond steeds doove ooren bij de

bewindhebbers in het moederland, die met onverklaarbare hardnekkigheid vasthielden aan een stelsel, waaronder de handel der Compagnie wegwijnde en dat hen, om den schijn van welvaart te bewaren, noodzaakte schulden op schulden te stapelen."

Gedurende het bestuur van Zwaardekroon brak de tweede Javaansche Successie-oorlog uit. Toen namelijk Pakoe Boewono I overleed, werd hij door zijn zoon, *Soenan Praboe*, opgevolgd. Diens jongere broeders maakte echter ook aanspraken en werden weldra zoo lastig, dat een leger door de Compagnie (onder Bergman) moest gezonden worden om den opstand te dempen, wat dan ook in 1723 geschiedde, toen de voornaamste hoofden zich overgaven en naar Ceilon en de Kaap werden verbannen. Van deze gelegenheid maakte de regeering gebruik om de versterking, die zij reeds te Kartasoera had, in een sterk fort te herscheppen.

Terwijl het Nederlandsch bewind met dien oorlog werd bezig gehouden, ontsnapte men te Batavia ter nauwernood aan een ernstig gevaar, dat den ondergang van onze macht in O.-Indië had kunnen na zich slepen. Zekere *Pieter Erberveld* had het plan opgevat de geheele regeering en verder alle Europeanen te Batavia te vermoorden en zich dan van het bestuur meester te maken. Zijn aanhang was reeds vrij groot en de samenzwering stond op het punt om uit te barsten, toen de G.-G. van alles kennis kreeg. De hoofdaanleggers werden gevat en op vreeselijke wijze ter dood gebracht. Het huis van Erberveld werd gesloopt en op de plaats een gedenksteen opgericht, met een opschrift in het Nederlandsch en Javaansch, dat het bouwen en planten op deze plek voor alle volgende tijden verbood (1722).

In 1740 — het was onder het bestuur van den G.-G. *Valckenier* (1737 — '41) — dreigde ons gezag een nieuw gevaar. Kort na de stichting van Batavia hadden zich daar vele Chineezzen gevestigd en hun aantal was sedert nog zoo toegenomen, dat er, volgens Valentijn, omstreeks 1740 wel 100.000 in en

om de stad woonden. Velen van hen hadden zich een belangrijke welstand weten te verwerven. Dit wekte echter niet zelden de hebzucht van de ambtenaren der Compagnie op. De Chineezzen hadden zich dan ook maar al te dikwijls over de knevelarijen en afpersingen van de dienaren der Compagnie te beklagen. Ook over andere deelen van Java hadden zij zich verbreid. Zoo hadden ze bijv. langs de geheele noordkust van Java de meeste suikerplantages in bezit (suikerlords der 17de en 18de eeuw), pachtten er dikwijls de belastingen en dreven sluikhandel in de artikelen, die aan de Compagnie moesten geleverd worden. Zodoende was hunne macht van groote beteekenis geworden, en niet zelden had de regeering met bezorgdheid haar oog daarop gevestigd.

Daar er zich onder de nieuw aangekomenen dikwijls bevonden, die geen middel van bestaan hadden en daardoor voor de rust en de veiligheid van Batavia gevaarlijk waren, nam men onder Valckenier het besluit om alle Chineezzen, die geen middel van bestaan konden aanwijzen, naar Ceilon over te brengen, om ze daar bij het kaneelschillen werk te verschaffen. Bij de Chineezzen verspreidde zich nu het gerucht dat de opgepakte onderweg in zee werden verdronken, en dit vond te meer geloof omdat de ambtenaren met de toepassing van den maatregel op de meest willekeurige wijze te werk gingen en dikwijls rijke Chineezzen lieten vatten, om dan van hen een groot losgeld te kunnen afpersen. Een groot aantal ontvlochtte nu de stad en begon den omtrek onveilig te maken, zoo zelfs, dat men gewapenderhand moest optreden. Men vreesde niet alleen een aanval op de stad, maar nog meer, dat de Chineezzen in de stad zich met hunne landgenooten daarbuiten zouden vereenigen. De regeering draalde een flink besluit te nemen, en zooals het in zulke gevallen meer gaat, nam nu de bevolking zelf de zaak in handen. Een brand in het Chineesche kwartier deed het volk te hoop loopen, en nu begon het verschrikkelijke

tooneel, dat onder den naam van *Chineezen-moord* is berucht geworden. Alle Chineezen in de stad werden vermoord en hunne woningen verbrand en omvergehaald. Meer dan 10000 Chineezen lagen dood op de straten. Terecht heeft men opgemerkt, dat dit gruwelstuk alleen kan vergeleken worden met de Siciliaansche vesper en met den Bartholomeüs-nacht.

Nadat ook in den omtrek van Batavia de Chineesche benden verjaagd waren, kondigde de regeering eene algemeene vergiffenis af voor die Chineezen, welke binnen ééne maand de wapenen nederlegden en tot de gehoorzaamheid terugkeerden, hun tevens vergunnende om zich weder te Batavia te vestigen en hun bedrijf daar te hervatten. Sommigen maakten hiervan gebruik, maar anderen bleven den opstand voortzetten.

Hoewel het onwaarschijnlijk is, dat het bevel tot den moord van Valckenier is uitgegaan — niettegenstaande de zware beschuldigingen tegen hem ingebracht — zoo blijft het toch altijd een feit dat hij hem niet belet of tegengegaan heeft. Er ontstond dan ook weldra tweespalt onder de leden der regeering te Batavia, die zoo hoog liep, dat de G.-G. Van Imhoff en nog twee leden van den Raad van Indië liet gevangen nemen en naar Nederland zenden. Van Imhoff wist zich echter bij de bewindhebbers van de Compagnie zoo goed te verdedigen, dat deze hem als G.-G. naar Oost-Indië terugzonden (1743—'59). Valckenier, die inmiddels naar het vaderland was vertrokken, werd, aan de Kaap gekomen, naar Batavia teruggevoerd, waar hij als gevangene in 1751 overleed, nog voordat een eindvonnis was uitgesproken.

De uit den omtrek van Batavia verdreven Chineezen vluchtten naar het rijk van Mataram, waar zij op vriendelijke wijze door den vorst, *Pakoe Boewono II*, werden ontvangen. Het Nederlandsche fort te Kartasoera werd overvallen en de bezetting gedeeltelijk vermoord. Toen daarop de troepen van de Compagnie het rijk binnenrukten om dit verraad te

straffen, trok de Soesoehoenan zich van de Chineezzen af. Deze riepen nu een afstammeling van den boven vermelden Soenan Mas tot beheerscher van Mataram uit en veroverden Kartasoera, maar de rust werd spoedig door onze troepen hersteld en Pakoe Boewono weder op den troon geplaatst. Als straf voor zijn verraad en loon voor de hulp hem bewezen moest hij de geheele noordkust van Java, voor zoover zij nog niet in onze macht was, afstaan; verder geheel Madoera en Java's Oosthoek, benevens aanzienlijke handelsvoordeelen. Na de sluiting van dit voor ons zoo voordeelige verdrag verlegde de Soesoehoenan den zetel van zijn bestuur van Kartasoera naar Solo, dat nu den naam ontving van Soerakarta.

Van Imhoff, die zich door grooten ijver en ondernemingsgeest gunstig van vele zijner voorgangers onderscheidde, hield zich met veelomvattende plannen omtrent hervormingen in het bestuur bezig. Om echter over alles beter te kunnen oordeelen, besloot hij eerst eene reis over Java te ondernemen, ten einde door eigen aanschouwing op de hoogte te komen. „Indien de bewindhebbers der Compagnie hadden kunnen goedvinden uit het verhaal dezer eerste grootere reis over Java ook maar datgene publiek te maken wat tot de kennis van land en volk kon opleiden, zouden zij Nederland althans ten deele de schande bespaard hebben, dat een later geslacht, niet zonder grond, de ontsluiting van Java voor de wetenschap aan het Engelsche tusschenbestuur kon toeschrijven" (Veth). Het resultaat der reis was, dat Van Imhoff pogingen in het werk stelde om de inlandsche bevolking te beschermen tegen de hebzucht, niet alleen van hare eigene hoofden, maar ook tegen die van de ambtenaren der Compagnie. De handel werd zooveel mogelijk bevorderd, maar den wortel van alle kwaad, het monopolie-stelsel, kon hij niet aantasten, en zonder dat waren geen ingrijpende hervormingen mogelijk. Verder voerde hij een stelsel van verpachtingen in, om daardoor het aantal ambtenaren te

kunnen verminderen, maar zonder het te willen bracht hij daardoor eene ramp over de bevolking, daar de inlander nu werd overgegeven aan de schraapzucht der pachters, die meestal Chineezzen waren.

Op zijne reis ging hij ook door de streek waar het tegenwoordige Buitenzorg ligt. Hij was getroffen door de schoonheid, de vruchtbaarheid en het heerlijke klimaat dier streek. Vandaar dan ook zijn voorstel om deze plek te bestemmen tot een lustoord en buitenverblijf van de Gouverneurs-Generaal. Tot op den tegenwoordigen tijd is Buitenzorg nog steeds het lustverblijf van onze Opperlandvoogden in Indië.

Aan het hof van den Soesoehoenan had Van Imhoff gelegenheid kennis te maken met de onophoudelijke twisten aan het Mataramsche hof. Hij gaf daarbij den broeder van den vorst, *Mangkoe Boemi*, eene berisping, maar deze gevoelde zich daardoor zoo beleedigd, dat hij zich met een anderen bloedverwant, *Mas Said*, tegen den Soesoehoenan verbond. Een bloedige burgeroorlog was daarvan het gevolg. Te midden van deze onlusten stierf Pakoe Boewono, zijn rijk aan de Compagnie nalatende, die onmiddellijk den oudsten zoon tot opvolger aanwees. De nieuwe heerscher, *Pakoe Boewono III*, zette, gesteund door de Nederlandsche regeering, den strijd ijverig voort. De bevelhebber onzer troepen, *Von Hohendorff*, kon echter, daar zijne strijdkrachten te gering waren, geen afdoende voordeelen behalen. Zijn opvolger *Hartingh* sloeg daarom den weg der onderhandeling in en was daarbij zoo gelukkig dat in 1755 tusschen den Soesoehoenan en Mangkoe Boemi een verdrag werd gesloten, waarbij Mataram tusschen beide vorsten verdeeld werd. Pakoe Boewono hield zijn zetel te Soerakarta en Mangkoe Boemi, die den titel van Amangkoe Boewono aannam, vestigde zich te Djokjokarta. Mas Said hield den strijd nog een paar jaar lang vol en sloot toen ook vrede, waarbij hem eenige landschappen werden afgestaan, waarover hij als afhankelijk prins het bestuur mocht voeren.

Nadat ook in Bantam een groote opstand was gedempt en de vorst van dat rijk verklaard had zijn rijk van de Compagnie in leen ontvangen te hebben, was geheel Java in onze macht gekomen.

Merkwaardig zijn de woorden van Prof. Veth omtrent de voltooiing van ons gezag op Java: „Deze (de Compagnie) had thans haar doel bereikt. De algemeene vrede op Java was hersteld; het gebied, door vroegere inspanning verkregen, had zij ongeschonden behouden; hare gevaarlijkste vijanden had zij door de toepassing van den regel „*divide et impera*” schier machteloos gemaakt; de wijze waarop de splitsing van het Mataramsche rijk was tot stand gebracht en de bevrediging van Mangkoe Negara (Mas Said) verkregen, mocht een meesterstuk van fijne politiek heeten. Nochtans getuigden de middelen waartoe zij, zoowel in Bantam als in Mataram, de toevlucht nam, meer van uitputting dan van kracht. Het zwaard was in hare hand schier machteloos gebleken en zij had hare schoone triomfen behaald door de wapenen der zwakken, sluwe berekening en list. Het zou weldra blijken dat de dagen van haren luister voor altijd voorbij waren.”

XIII.

Verval en ondergang van de Compagnie.

De in de voorgaande hoofdstukken geschetste machtsuitbreiding van de Compagnie ging met verbazende onkosten gepaard. Toch had zij die wel kunnen dragen als geen inwendige kanker aan haar leven geknaagd had. Overal waar de Compagnie de macht in handen had breidde zij haar monopolie uit. Het streven was steeds eene zoo groot mogelijke hoeveelheid producten tegen zoo laag mogelijke prijzen te verkrijgen. Op Java was den inlandschen hoofden de verplichting opgelegd in plaats van schatting producten

op te brengen, terwijl ze tevens bepaalde hoeveelheden van de voortbrengselen hunner landen tegen vastgestelde prijzen aan de Compagnie moesten leveren. Men noemde dit stelsel het *contingenten-stelsel*. De schatten daardoor verkregen waren van zeer verschillenden aard: Java leverde rijst, koffie, peper en suiker, benevens, maar in mindere mate, indigo, arak en garens. Op de westkust van Sumatra waren peper en stofgoud de hoofdartikelen; op de oostkust, in Palembang, was het tin van beteekenis. Zuid-Celebes was niet van groot belang, maar leverde toch eenig sapanhout, paarden en vogel-nestjes; Timor bracht sandelhout op en leverde vele slaven voor de Banda-eilanden. De Molukken waren nog steeds van het hoogste gewicht door de muskaatnoten en kruid-nagelen en evenzoo was Ceilon het door de kaneel. De handel op Siam, China en Japan bracht niet zooveel op als men had mogen verwachten. Behalve de noten en kruid-nagelen, werden deze artikelen tweemaal in het jaar op publieke veilingen te Amsterdam verkocht. In de helft van de 18de eeuw bedroeg de opbrengst dezer verkoopingën nooit minder dan twaalf, maar ook nooit meer dan twintig millioen gulden. Hoewel dit voorzeker eene aanzienlijke som is, vooral wanneer we de toen veel hoogere waarde van het geld in aanmerking nemen, had ze toch veel grooter kunnen zijn als de dienaren der Compagnie over het geheel genomen eerlijke lieden waren geweest. Dit was echter het geval niet. De meesten behoorden dikwijls tot het uitschot der maatschappij. Wat in Nederland niet meer deugde, ging naar Indië om daar fortuin te maken. En deze kwaal zat niet alleen bij de lagere ambtenaren, maar ook de hoogere waren er door aangetast. Ieder trachtte in den kortst mogelijken tijd een zoo groot mogelijk vermogen te verzamelen.

De lage tractementen van de ambtenaren hebben zeker de groote oneerlijkheid der meesten in de hand gewerkt. Pasbeginnende schrijvers hadden van 9—30 gulden in de maand, een onderkoopman 40, een koopman 60, een opper-

koopman 80 en een Raad van Justitie 200 gulden. De meeste ambtenaren leefden van de bijzondere voordeelen, die ze wisten te behalen en lieten hun tractement oploopen tot ze in het vaderland terugkwamen. Bij uitbetaling kortte de Compagnie daarop 25 percent.

De middelen, die de dienaren der Compagnie aanwendden om zich te verrijken, waren van zeer verschillenden aard. Soms werden gestolen goederen verkocht (*morshandel*), soms ook handel gedreven in verboden artikelen (*stille winsten*); bij publieke verkoopingën eischten ze geschenken (*contri-butiën*); evenzoo bij feestelijke gelegenheden (*hommages*). De bewindhebbers waren van dat alles niet altijd nauwkeurig op de hoogte, want de briefwisseling was natuurlijk geheel in handen van de hoofdambtenaren, maar deze hadden er dikwijls het meeste belang bij veel te verzwijgen. Werd er al van tijd tot tijd eens een tipje van den dichten sluier opgelicht, dan maakten bewindhebbers in den regel niet veel haast om orde op de zaak te stellen, want niet zelden toch hadden zij bloedverwanten of vrienden in Indië, die ze liefst met rust lieten. Alleen in sommige hemeltergende gevallen of wanneer iets te veel ruchtbaarheid had gekregen, zoodat in den doofpot stoppen niet meer mogelijk was — de zaak Vuyst bijv. — trad men krachtig op. Wel waren enkele opperlandvoogden met goeden wil bezielde om het kwaad te bestrijden of uit te roeien, o. a. *Mossel* (1750 — '61) en *Van der Parra* (1761 — '75), maar de kwaal bleek te diep wortel geschoten te hebben.

Voor al bij de leverantiën bleek het geknoei verbazend te zijn. Men leverde alles van de slechtste kwaliteiten en dan tegen hooge prijzen, waarvoor de ambtenaren dan natuurlijk betaald werden. Ontdekte men zulke handelingen, dan kon de zaak dikwijls met geld uit de wereld geholpen worden. Verkocht men goederen, die uit de pakhuizen van de Compagnie onvreemd waren, dan heette het dat ze onbruikbaar of bedorven waren. Had men materiaal noodig om bijv.

eene woning te verbouwen, men nam het uit de magazijnen van de Compagnie en men gaf voor, dat het voor schepen of gebouwen van het gouvernement gebruikt was.

De schepen der Compagnie werden niet zelden voor particulieren handel gebruikt, en zoo schaamteloos ging men daarbij te werk, dat zich tot dat einde kooplieden en ambtenaren tot compagnieën vereenigden. Ook de administratie was op veel te omslachtigen voet ingericht. Het aantal ambtenaren op Java en de buitenbezittingen was zoo groot dat het een bezwaar voor de Compagnie was.

Het gevolg van de groote rijkdommen, die vele dienaren der Compagnie zich wisten te verwerven, was een weelderig leven, dat op zijne beurt weer oorzaak werd van allerlei kwaad.

Op pikante wijze zegt Busken Huet van de toenmalige Bataviasche maatschappij: „De hoofdplaats van Nederlandsch-Indië geleeke eene tweede uitgaaf van Amsterdam. Alleen was de levenswijze der bijzondere personen er overdadiger; deels omdat de verveling meer werk deed maken van den opschik, deels ten gevolge van het klimaat dat het nahouden van een stoet bedienden onvermijdelijk maakte. Zelfs de rijke burgemeestersvrouwen in het moederland sloegen gaten in de lucht, wanneer zij vernamen dat hare jonggetrouwde nichtjes daarginds vijftig of zestig slavinnen den kost gaven. Zij verwonderden zich dat de bruiden fluweelen slepen over satijnen ondergewaden droegen, en de behangsels harer ledikanten met gouddraad geborduurd waren. Zoovele diamanten op het kleed, zoovele parelsnoeren over de borst en in het haar, schenen met den voorvaderlijken eenvoud te schreeuwen.”

Langzamerhand kwam er gedurende de 18de eeuw verandering in den toestand der Compagnie. Door de uitbreiding van grondgebied — tusschen 1678 en 1757 kwam geheel Java in haar bezit — ging haar oorspronkelijk karakter van handelslichaam voor een groot gedeelte verloren, zij trad meer op als politieke macht. De belangen van den

handel geraakten daardoor op den achtergrond en het duurde niet lang of de winsten werden minder. Daarbij kwam nog dat men door de onophoudelijke en langdurige oorlogen in Mataram eene groote troepenmacht noodig had, die dikwijls schatten verslond. Het jaar 1696 vormt dan ook een keerpunt in den finantiëelen toestand der Compagnie, want van dien tijd af beginnen de uitgaven de ontvangsten te overtreffen. Spoedig moest men geld opnemen en dit was reeds tegen 1740 zoo sterk geworden, dat men bezwaar maakte om het octrooi te verlengen. Op het einde van de 18de eeuw was het eens zoo machtige handelslichaam zwaar met schuld beladen.

Onder den Gouverneur-Generaal *Alting* (1780 – '96) kreeg de zieke en afgeleefde Compagnie een doodelijken stoot door den vierden Engelschen oorlog. Gedurende drie jaren kwamen in Indië bijna geen schepen, geen manschappen en geen geld aan, zoodat men meestal niet in staat was om de gewone inkoopten te doen; zelfs voor de meest noodzakelijke uitgaven was dikwijls geen geld voorhanden. Om in de steeds stijgende behoeften te voorzien sloot men telkens nieuwe leeningen en nam men zelfs zijn toevlucht tot het uitgeven van papieren geld. Wel werden enkele producten verkocht, maar tegen zeer lage prijzen, terwijl men van particuliere schepen gebruik maakte om de buitenkantoren te bezoeken, natuurlijk tegen hooge vrachtprijzen. Ook de vrede was voor de Compagnie nadeelig. Negapatnam, dat als de sleutel van Ceilon beschouwd werd, ging verloren. Bovendien moest de vrije vaart in de zeeën van Insulinde aan de Engelschen toegestaan worden, wat vooral met het oog op de Molukken voor zeer gevaarlijk werd gehouden.

De toestand der Compagnie was door deze gebeurtenissen van dien aard geworden, dat zij hulp vroeg aan de Staten-Generaal en aan de Staten van Holland en Zeeland. Deze hulp werd niet dadelijk verleend, maar wel werd eene commissie benoemd om den toestand te onderzoeken. Tot

deze commissie behoorden Nederburgh en Frijkenius, waaraan later nog de G.-G. Alting en de Directeur-Generaal Van Stockum werden toegevoegd. Toen in 1795 in ons land eene nieuwe orde van zaken ontstond, werden ons eenige patriotten, waaronder Paulus en Wiselius, in de commissie opgenomen. Deze stelde nu voor om eene wijziging te brengen in het bestuur der Compagnie. Dit geschiedde. De oude Kamer van XVII werd ontbonden en vervangen door een Comité tot de zaken van den Oostindischen handel. Spoedig had er echter nog grootere verandering plaats. In de staatsregeling van 1798 werd o. a. de bepaling opgenomen (art. 247): „De Bataafsche republiek neemt tot zich alle de bezittingen en eigendommen der gewezen Oost-Indische Compagnie, benevens al hare schulden. De octrooien, voormaals aan die Compagnie verleend, worden vernietigd.” De opheffing der Compagnie kreeg haar beslag toen in 1800 de nieuw ingestelde Raad van de Aziatische bezittingen het bewind in naam van den staat op zich nam.

Zeër juist is het eindoordeel dat Meinsma in zijn werk over de geschiedenis onzer O.-I. bezittingen, waaraan we ook veel van het bovenstaande ontleend hebben, over de Compagnie velt: „Wanneer men de vele gebreken, die bij de Compagnie reeds zoo vroeg aanwezig waren, nagaat, moet het verwondering wekken, dat haar bestaan nog zoo lang heeft geduurd. Dit is wel een bewijs voor de bekwaamheid der mannen, die de grondslagen voor de macht van dat lichaam hebben gelegd, en van hen, die daarop hebben voortgebouwd, terwijl het voorzeker van hunne scherpzinnigheid getuigt, dat zij, steeds het aangewezen doel voor oogen houdende, van de omstandigheden op de beste wijze gebruik maakten en daardoor het Nederlandsch gezag langdurig bestaan verzekerden. De Compagnie was een natuurlijke vrucht van den tijd, waarin zij werd geboren, en zij ging te niet, toen hare taak was volbracht, de vruchten van hare werkzaamheid achterlatende. Zij was gelijk een boomstam, die nog dikke takken heeft, maar inwendig geheel

is verteerd, zoodat bijna niets dan de schors is vrijgebleven. Wanneer een storm hem van zijn kroon heeft beroofd, wordt hij gevelde, maar zijn wortels blijven in den grond en daaruit groeit een nieuwe boom op, die weldra wederom zijne takken uitbreidt, en misschien meer nog dan zijn voorganger het woud tot sieraad en zijn eigenaar tot voordeel verstrekt."

De Compagnie heeft in den archipel veel leed en ellende veroorzaakt. Haar monopolie-stelsel, dat iedere mededinging buitensloot, en niet minder de hebzucht harer ambtenaren waren een vloek voor de volken van Insulinde. Inzonderheid de Molukken hebben zich over het optreden der Compagnie te beklagen. De ruwheid der tijden en de omstandigheid dat men de gelijkheid der menschenrassen nog niet erkende kan mogelijk tot eenige verontschuldiging strekken. Ook voor de uitbreiding van het Christendom werd slechts weinig gedaan, al heeft de Compagnie dan ook het zendingswerk niet geheel vergeten, zooals men dikwijls meent.

XIV.

Daendels.

Het tijdperk tusschen den overgang der O.-I. bezittingen aan den staat en het optreden van den G.-G. *Daendels* (1808—'11) was geen gelukkig tijdperk voor onze overzeesche gewesten. Bij den vrede van Amiens toch (1802) verloren we een onzer schoonste bezittingen, Ceilon, waardoor onze handel een gevoelig verlies leed. De overige bezittingen, die gedurende den oorlog in Engelsche handen waren gevallen, zouden worden teruggegeven, maar daar de oorlog het volgende jaar weder uitbrak, bleef veel, dat nog niet was overgedragen, in Engelsche handen, o. a. die op het vasteland en op Sumatra. De Kaapkolonie behoorde tot het terug-

gegevene, maar ging in 1806 toch weder verloren en toen voor goed.

Inmiddels had men in het vaderland onder den invloed der Fransche revolutie omtrent staatkundige en maatschappelijke vraagstukken geheel nieuwe denkbeelden gekregen en het kon niet uitblijven of men moest nu ook omtrent koloniën en bezittingen andere begrippen gaan koesteren. Velen zagen in, dat het dwangstelsel van de Compagnie, waardoor zooveel onheil gesticht was, hoe eer hoe beter door een ander, meer vrijzinnig stelsel behoorde vervangen te worden. *Dirk van Hogendorp* maakte zich de tolk van hen, die den vrijen handel op Indië voorstonden. Hij meende, dat het gouvernement aldaar alleen door belastingen inkomsten mocht verkrijgen, dat alle gedwongen leverantiën en heerendiensten moesten afgeschaft worden enz. Voor zulke vooruitstrevende begrippen op koloniaal gebied was men toen echter nog niet rijp, maar men stemde wel toe, dat het noodzakelijk was, dat er eenige hervormingen werden ingevoerd.

Koning Lodewijk vertrouwde onder deze gewichtige omstandigheden, onder den invloed of op last van zijn broeder, de betrekking van opperlandvoogd toe aan Daendels, een man, die zich gedurende de patriotten-beweging in ons land grooten naam had gemaakt, óók als krijgsman. Waarschijnlijk droeg deze laatste omstandigheid er veel toe bij, dat men op hem het oog liet vallen, want men was niet ten onrechte bevreesd, dat de Engelschen vroeger of later een aanval op Java zouden doen. Een van de eerste werkzaamheden van Daendels, toen hij in 1808 het bestuur aanvaard had, was dan ook zijne aandacht te wijden aan de versterking van dien parel onzer bezittingen. Het leger wenschte hij te brengen op 19000 man, waarvan 16000 voor Java moesten dienen. Onder deze troepen moesten ten minste 4000 Europeanen zijn, maar hij kon er slechts hoogstens 2400 krijgen, zoodat het ontbrekende moest aangevuld worden met Amboonezen. Het overige trachtte men te zamen te brengen uit

verschillende deelen van den archipel, zelfs door het vrijkopen van slaven. Voorts werden er belangrijke verdedigingswerken om Batavia aangelegd, waardoor het mogelijk werd deze stad tegen een vijandelijken aanval te verdedigen. Te Soerabaja kwam een constructiewinkel voor militair materiaal, te Semarang eene artillerieschool en te Batavia een hospitaal. Voor de kustverdediging werden aan Straat Soenda en Straat Madoera versterkingen en forten aangelegd. Ook het aanleggen van den grooten postweg langs de noordkust van Java, van Anjer tot Panaroekan, staat eenigszins met de defensiemaatregelen van Daendels in betrekking. Dit reuzenwerk werd in verbazend korten tijd voltooid, en kostte, daar de arbeid meest in heerendienst verricht werd, zeer weinig geld. Aan het bouwen van eene vloot viel in Indië niet te denken, maar er werd toch gezorgd voor een vrij groot aantal kanonneerbooten en kruisprauwen.

De aanleg van verdedigingswerken aan de westkust van Java, aan de Meeuwenbaai, die tot oorlogshaven bestemd was, gaf aanleiding tot eene botsing met Bantam. Daendels eischte namelijk van den sultan van dit rijk het leveren van arbeiders om bosschen te kappen, moerassen droog te leggen enz. Door den harden arbeid en vooral door de schadelijke uitdampingen van den nieuw bewerkten bodem stierven velen. De sultan protesteerde nu te Batavia, maar Daendels, die aan onwil dacht, verscherpte zijne eischen en gaf daardoor aanleiding tot verzet. Nu rukte hij aan het hoofd van 1000 man tegen Bantam op, nam den kraton in en verbande den sultan naar Ambon. Het Bantamsche rijk werd tot Nederlandsch domein verklaard, en, nadat er groote stukken waren afgescheurd, aan den kroonprins gegeven. Zijne macht was echter zoo gering dat zij niet veel meer was dan die van een regent. In 1813 stond de sultan dan ook zijn gebied aan het toenmalige Engelsche gouvernement af, waardoor het rijk van Bantam ophield te bestaan en eene gewone residentie van Java werd.

Ook den vorsten van Soerakarta en Djokjokarta liet Daendels gevoelen, dat zij de dienaren waren van het Nederlandsch gouvernement. Na de aanvaarding der landvoogdij schafte hij de vernederende plechtigheden af, waaraan onze ambtenaren zich bij feestelijke gelegenheden aan het hof dier vorsten moesten onderwerpen. In sommige gevallen moesten de residenten blootshoofds zonder zonnescerm drie buigingen voor de vorsten maken; in andere hun den wijn, de sirihdoos of zelfs het waschwater aanbieden. Dit achtte Daendels terecht met ons prestige onbestaanbaar en schreef daarom een ander ceremonieel voor. Voortaan zouden de residenten zich niet bij de vorsten vertoonen zonder den vergulden pajong. In het eerst schenen de vorsten zich niet aan deze voorschriften te willen onderwerpen, maar toen Daendels eene dreigende houding aannam en zelfs troepen te Semarang samentrok, was alle tegenstand spoedig geëindigd.

Als een van de groote verdiensten van Daendels' bestuur moeten zeker de pogingen genoemd worden, door hem aangewend, om de bevolking van de afpersingen en knevelarijen van de Nederlandsche ambtenaren en inlandsche regenten te bevrijden. Hij verbood den ambtenaren geschenken aan te nemen van inlandsche hoofden, maar hij verhoogde tevens hun tractement om den prikkel tot knoeierijen weg te nemen. Verder verbood hij hun het drijven van handel en het bezit van schepen, het geven van voorschot op gewas enz. Ook de rechten en plichten der inlandsche hoofden werden nader geregeld. Zij werden van een aantal dienstprestatien bevrijd, de heerendiensten eenigszins geregeld en een aantal leverantiën afgeschaft. Tot meerdere orde en regelmaat in het bestuur verdeelde hij Java in landdrostambten, elk met een landdrost of resident aan het hoofd; de regenten werden ambtenaren, die onmiddellijk in rang op den resident volgden.

Het is opmerkelijk dat een man als Daendels, die in het vaderland steeds tot de heftige revolutionairen had behoord, niet kon besluiten om het stelsel der contingenten en ge-

dwongen leveringen af te schaffen. Wel trachtte hij de bevolking tegen machtsmisbruik van de over haar geplaatsten te beveiligen, maar het kwaad met wortel en tak uitroeien, daarvoor heeft hij Indië waarschijnlijk niet rijp geacht. Toch bracht hij in enkele cultures eenige verbeteringen aan. Zoo bepaalde hij bijv. dat allen, die betrokken waren bij de koffiecultuur, zouden vrijgesteld zijn van heerendiensten; tevens stelde hij een inspecteur-generaal over de koffiecultuur aan om hare belangen zooveel mogelijk te bevorderen. Er werden dan ook onder het bestuur van Daendels niet minder dan 45.000.000 koffieboomen bijgeplant, waardoor de oogst meer dan verdubbelde. Of de bevolking echter dezen gedwongen koffieaanplant voor een zegen hield, is eene andere vraag.

Niet alleen over de koffiecultuur, maar ook over het boschwezen (djati-bosschen) werd een inspecteur-generaal aangesteld. Daendels had daarmede zoowel het belang van de schatkist als dat van de daarbij betrokken bevolking op het oog. Vooral het laatste was zeer noodig, want het blandongvolk, d. w. z. zij die bij den boschbouw betrokken waren (bijv. de sleepers, de kappers enz.) behoorden mischien tot het ongelukkigste gedeelte van Java's bevolking. Zij kregen nu voldoende rijstvelden, vrijstelling van andere heerendiensten, rijst gedurende hun dienst in het bosch, eene jaarlijksche toelage van zout, benevens nauwkeurige betaling voor het geleverde hout volgens de tarieven.

Onder het bewind van de Compagnie was er op Java zeer weinig voor de rechtszekerheid gedaan, zoodat willekeur en schandelijke rechtsverkrachting aan de orde van den dag waren. Het was eene groote verdienste van Daendels dat hij ook in dit opzicht vele diep ingrijpende verbeteringen aanbracht. In elk regentschap werd een vredegericht, in elk landdrostambt een landgericht en te Semarang en Soerabaja landraden ingesteld. Verminkende straffen werden verboden, maar het verbranden en krissen bleven geduld. Ook greep

hij dikwijls in de rechtspraak in en verzwaarde soms op willekeurige wijze een vonnis, terwijl het niet zelden gebeurde, dat hij zonder vorm van proces strenge straffen oplegde.

Op finantiëel gebied werden ook een tal van maatregelen genomen, maar over het algemeen is Daendels daarbij niet gelukkig geweest. De Algemeene Rekenkamer, door hem ingesteld, heeft echter goede diensten bewezen. Ook op dit terrein heeft men zware beschuldigingen tegen hem ingebracht. Zeker is het dat hij bij enkele gelegenheden zeer in het oog vallend zijne eigene belangen behartigde.

Batavia heeft veel aan dezen doortastenden landvoogd te danken. Hij nam maatregelen in het belang van de openbare reinheid der stad, liet muren en poorten wegbreken, grachten dempen, kerkhoven verplaatsen, kortom, hij deed alles wat in zijn vermogen was om den gezondheidstoestand te verbeteren. Particulieren trachtte hij over te halen zich in de buitenwijken te vestigen, waartoe hij grond om niet of tegen lage prijzen uitgif. Ook maakte hij een aanvang met den bouw van het paleis te Weltevreden. Zodoende verrees langzamerhand een nieuw Batavia, dat veel beter voor de tropische luchtstreek geschikt was dan het oude.

In de buitenbezittingen was Daendels minder gelukkig dan op Java. Zelfs gingen sommige dezer gewesten verloren, o. a. Ambon. Toen in 1810 ons vaderland een deel werd van het Fransche keizerrijk, werden natuurlijk ook de bezittingen Fransch. Daendels diende den nieuwen meester niet lang, want reeds in 1811 werd hij teruggeroepen en door *Janssens* vervangen.

„Zeer verdienstelijk heeft Daendels zich gemaakt,” zegt Meinsma aan het einde van zijn uitmuntend hoofdstuk over Daendels, „door het opruimen van den Augiasstal der Compagnie, want al worden de misbruiken door Engelhard verbloemd en vergoelijkt, het blijkt te duidelijk uit gedrukte en ongedrukte stukken dat het daarmede al zeer treurig was

gesteld. Militair autokraat als hij was, eischte hij van zijne onderhoorigen ook eene militaire gehoorzaamheid; elke tegenstand verbitterde hem en moest worden onderdrukt. Het kan dan ook niet verwonderen, al is het niet goed te keuren, dat hij dikwijls willekeurig straffen oplegde, en zelfs die welke reeds door den Raad van Justitie waren uitgesproken, veranderde. Hij strekte het bij de militairen gebruikelijke opleggen van disciplinaire straffen door den bevelhebber, over de geheele rechtspleging uit, vooral wanneer het ambtenaren betrof, die zich op ouderwetsche wijze aan misbruik van gezag of afpersingen schuldig maakten, waarvan dan zelfs mededeeling werd gedaan in de koloniale courant.

Zijne verdiensten zijn vooral groot wegens het invoeren van orde en regelmaat in de administratie en het centraliseren van het bestuur bij de Hooge Regeering, waardoor hij het dikwijls zeer onbepaalde gezag der verschillende opperhoofden bij haar overbracht en deze alleen tot uitvoerders van haar bevelen, en dus tot hare ambtenaren maakte.

Een der zwakke punten van Daendels' bestuur was vooral zijne financiële administratie, waarvan het treurige gevolg was grenzelooze verwarring in het muntwezen, verarming der ingezetenen . . . Niettemin moet men den doorzettenden wil en de krachtige hand bewonderen van den man, die in die tijden en onder zulke omstandigheden het Nederlandsch gezag weder wist te doen eerbiedigen en eene hervorming tot stand te brengen, waardoor zooveel verkeers van vroegere dagen voor altijd werd vernietigd, terwijl hij bestuur en rechtspleging inrichtte op zoodanige wijze, als zij tegenwoordig nog voor een goed deel op Java bestaan."

XV.

Het Britsche tusschenbestuur. De Commissarissen-Generaal.

In 1811 verscheen eene Engelsche vloot onder het opperbevel van Minto, Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië, voor Batavia. Veronachtzaming van de maatregelen door

Daendels genomen, waarbij nog achteloosheid en verraad kwamen, waren oorzaak dat Janssens het eiland Java met onderhoorigheden aan de Engelschen overgaf, op voorwaarde echter dat de ambtenaren in hunne betrekking zouden worden gehandhaafd en in Engelschen dienst overgaan. Opmerking verdient het dat, terwijl het vaderland een deel van het Fransche keizerrijk was geworden en onze bezittingen in Engelsche handen waren gevallen, de Nederlandsche driekleur toch op het eilandje Desima, bij de Japansche kust, bleef wapperen. *Hendrik Doeff* weigerde hardnekkig onze factorij aldaar aan de Britten over te geven.

Minto stelde *Stamford Raffles* tot Luitenant-Gouverneur over den Indischen archipel aan (1811 - '16). Raffles was in vele opzichten een krachtig en doortastend man, die grootendeels tot stand bracht wat Daendels onmogelijk had geacht: het vervangen van het dwangstelsel der voormalige Compagnie door eene geregelde belasting. Met het bestuur van dezen Britschen landvoogd begint daarom een nieuw tijdperk in de geschiedenis van Java.

Het was Raffles' streven de inlandsche bevolking zooveel mogelijk te ontheffen van de lasten, die op haar drukten, en dat doel trachtte hij te bereiken door aanmoediging van den vrijen arbeid en den vrijen handel. In eene proclamatie van 1813 verklaarde hij dan ook dat het stelsel van dienstplichtigheid en gedwongen leverantiën in het algemeen over geheel Java was afgeschaft. Jammer, dat hij in enkele opzichten van zijn eigen stelsel afweek, zonder dat daar voldoende grond voor was te vinden. Zoo bleef bijv. de gedwongen koffieteeelt in de Preanger bestaan, evenzoo de verplichte arbeid in de bosschen, maar nog meer verzacht dan Daendels reeds gedaan had; van de heerendiensten liet hij vooral den gedwongen arbeid aan bruggen en wegen bestaan.

Het merkwaardigste gedeelte van zijne wetgeving op Java bestond in de belasting, die hij invoerde, en die in een gedeelte van de opbrengst van den bodem bestond. Daartoe

besliste de Engelsche landvoogd eerst dat alle grondeigendom op Java berustte bij den Souverein. Hiermede wilde hij echter niet te kennen geven, dat de Souverein met dien bodem kon doen wat hij wilde, bijv. verkoopen, maar alleen dat het grondbezit aldaar niet geacht werd te berusten bij de regenten of andere inlandsche hoofden. De ingezetenen zouden de volle opbrengst kunnen genieten, na aftrek van de door hen verschuldigde belasting. Deze theorie van den grondeigendom had dus niet eene baatzuchtige strekking, maar diende veeleer de bevolking te beschermen tegen de inhalignheid van hare eigene hoofden.

De belasting, door Raffles ingevoerd, en die in hoofdzaak alle vroegere gedwongen leveringen moest vervangen, is bekend onder den naam van *landrente* of landelijk stelsel. Zij bestond in een gedeelte van den oogst, grooter of kleiner naarmate de bebouwing van den bodem meer of minder arbeid gekost had. De velden werden in zes soorten onderscheiden; van de beste zou de helft, van de minste een vierde van de geschatte opbrengst geheven worden. In districten, die verarmd waren, mochten de collecteurs zelfs beneden dezen maatstaf blijven. Ook werd de belasting alleen geheven van het eerste gewas, niet van het tweede, welke vrijstelling zelfs nu nog in werking is.

De landrente werd niet verpacht, om de bevolking aan geen afpersingen van Chineezzen bloot te stellen. Aanvankelijk volgde men den dessa'sgewijzen aanslag, d. w. z. eene dessa werd in haar geheel aangeslagen, terwijl de dessahoofden voor eene billijke verdeling van den aanslag over de bevolking moesten zorgen. Daar Raffles echter inzag, dat deze wijze van heffing tot allerlei knoeierijen kon aanleiding geven, besloot hij over te gaan tot den individueelen aanslag.

Reeds spoedig na den val van Napoleon kreeg Raffles bericht dat Oost-Indië aan Nederland zou teruggegeven worden en dit verlamde zijne kracht en zijn ijver. Niets waarborgde hem toch dat het Nederlandsch gouvernement

zijn stelsel zou overnemen. In de praktijk bleef daarom Raffles' regeling ver beneden zijn oorspronkelijk plan. Op het einde van zijn bewind heerschte eene grenzenlooze verwarring, overal was onzekerheid en wanorde. Zoo bestond bijv. de gedwongen koffieteelt nog op verschillende plaatsen; de landrente werd op de eene plaats dorpsgewijze, op de andere individueel geheven.

Ook in het binnenlandsch bestuur bracht de Britsche landvoogd eenige veranderingen. De landdrosten kregen den titel van resident, terwijl hun getal aanmerkelijk vermeerderd werd. Zij waren het hoofd van het bestuur, de rechtspraak en de politie in hun gewest. De macht der inlandsche hoofden werd aanmerkelijk verminderd, de slavenhandel zooveel mogelijk beperkt, het verbruik van opium bestreden en de zoutpannen onder het beheer van het gouvernement gebracht, om de bevolking van de afpersingen der Chineesche pachters te bevrijden.

Den 19den Augustus 1816 had de overdracht der bezittingen aan Nederland plaats. De opvolger van Raffles, *John Fendall*, gaf het bewind over aan de Commissarissen-Generaal *Elout*, *Van der Capellen* en *Buyskes*. Buiten Java gaf de overdracht nog aanleiding tot velerlei moeielijkheden, welke vooral veroorzaakt werden door Raffles, die steeds den Nederlanders een kwaad hart had toegedragen. Toen hij namelijk in 1818 als gouverneur van het toen in Engelsche handen zijnde Benkoelen optrad, trachtte hij ons zooveel mogelijk nadeel en moeielijkheden te berokkenen. Den sultan van Palembang hitste hij tegen ons op en door zijne inmenging namen de Engelschen Singapoera in bezit. Eindelijk werden in 1824 alle geschillen betreffende de overgave onzer koloniën vereffend door een tractaat, waarbij o. a. bepaald werd, dat Benkoelen en Billiton aan ons zouden afgestaan worden, waartegen wij aan de Engelschen onze bezittingen in Voor-Indië en op Malakka gaven.

De Commissarissen-Generaal hadden eene moeielijke taak

te vervullen. Zij hadden te bepalen volgens welk systeem onze bezittingen voortaan bestuurd zouden worden: dat van de voormalige Compagnie of dat van Raffles, m. a. w. tusschen het oude monopolie- en dwangstelsel en het stelsel, waarbij vrije arbeid en vrije handel op den voorgrond staan en al wat naar dwangcultuur zweemt zooveel mogelijk wordt vermeden. Tot hunne eer moet gezegd worden, dat zij het liberale systeem van den Engelschen landvoogd niet alleen hebben gehandhaafd, maar zelfs nog in vele opzichten verbeterd.

Al dadelijk vestigden zij hunne aandacht op de middelen om misbruik van gezag bij de inlandsche hoofden nog meer te beteugelen dan reeds onder Daendels en Raffles was geschied. Vooreerst werd het ambtelijk landbezit, vervolgens het sluiten van contracten met de dessa's en eindelijk het drijven van handel en industrie aan de inlandsche hoofden ten strengste verboden. Het ambtelijk landbezit was eene eigenaardige instelling, die in meer oostersche staten voorkwam of nog voorkomt. Wil de vorst bijv. een zijner grooten, gunstelingen of ambtenaren beloonen, dan schenkt hij hem de belastingen van eene bepaalde landstreek, die gewoonlijk in een gedeelte van den oogst bestaan. Het ligt voor de hand dat bij zulk eene regeling allerlei misbruiken onvermijdelijk zijn. Vooral in de Vorstenlanden had dit kwaad diepe wortelen geschoten, en het was een zegen dat de C.-G. bepaalden, dat voortaan alle inlandsche hoofden zouden bezoldigd worden in geld. Ook het sluiten van contracten met geheele dessa's was voortaan onwettig, omdat daardoor de dorpschoufden gelegenheid kregen om de onder hen gestelde bevolking te onderdrukken. Jammer dat dit verbod later gedeeltelijk werd ingetrokken. Het verbod aan de regenten om handel te drijven heeft geen toelichting noodig. Regenten bijv., die handel dreven, zouden licht in de verzoeking komen van hunne macht misbruik te maken of dwangmaatregelen te bezigen.

De verplichte teelt van producten, door Raffles afgeschaft, werd niet weder ingevoerd, maar de uitzondering in de Preanger bleef bestaan. Het landrenten-stelsel werd in stand gehouden, maar de dorpsgewijze aanslag opnieuw ingevoerd. Commissarissen begrepen terecht dat voor een individueelen aanslag eene opmeting van alle velden op Java noodzakelijk was, waarmede dan ook dadelijk een aanvang werd gemaakt.

Vatten we het bovenstaande te zamen, dan kunnen we zeggen, dat de regeling, door de C.-G. van 1817--'19 ingevoerd, een nieuwe stap op den goeden weg was, die vroeger reeds door Daendels en Raffles was ingeslagen. Dat men dien weg later verlaten heeft, is een van de grootste onheilen geweest, die het schoone Java ooit getroffen hebben.

Om de nadeelen van het oude regime in een helder licht te stellen, gebruikt Pierson, aan wiens uitmuntend boek over ons koloniaal stelsel we voor dit hoofdstuk veel ontleend hebben, het volgende beeld: „Men verbeelde zich een oogenblik dat de landman in ons eigen vaderland, in de Zeeuwsche gewesten zijn tarwe, raapzaad en meekrap, in Holland zijn kaas en boter, in Friesland zijn boter en granen, in Stad en Lande zijn haver en granen, in Drente zijn rogge en veulens, uitsluitend aan den Souverein en dan nog wel tegen de helft, een vierde of een tiende gedeelte van de wezenlijke waarde had moeten leveren; dat daarenboven het geheele samenstel van ambtenaren, tot het binnenlandsch bestuur behoorende, Ministers, Procureurs-Generaal, Fiscaals, Baljuwen, Schouten enz., gebruikt ware om de gansche gemeente tot de aankweeking van die artikelen van verplichte leverantie aan te drijven en te dwingen; hoedanig, mogen wij vragen, zou dan op dit oogenblik de toestand der bevolking van Nederland zijn? En welke moet dan niet de toestand zijn van de bevolking van Java, nadat zij tweehonderd jaren onder zulk een stelsel heeft gezucht, in vergelijking met dien, waarin zij thans zou kunnen verkeerden, zoo zij daarvan bevrijd ware gebleven? De tastbare on-

gerijmdheid, die in de toepassing van zulk een stelsel op eene Europeesche maatschappij is gelegen, zal eindelijk, hopen wij, de overtuiging doen geboren worden, dat het met geen mindere ongerijmdheid op Java's bevolking is toegepast."

XVI.

**Van der Capellen. — du Bus de Chisignies.
Onderwerping van Palembang. — Java-oorlog.**

Toen *Van der Capellen*, die zelf een der Commissarissen-Generaal was geweest, de betrekking van opperlandvoogd aanvaardde (1819—'26), schijnt zich een nieuwe geest van hem meester gemaakt te hebben. Hij nam ten minste een aantal maatregelen, die allen de strekking hadden het vrijzinnige stelsel van de C.-G. af te breken. Elout was er steeds op uit geweest den vrijen arbeid aan te moedigen en daartoe vreemd kapitaal naar Java te lokken, want de nijverheid der inlanders, zoo verklaart hij, aan zichzelf overgelaten, zou geen vruchten opleveren in eenige verhouding staande tot de gunstige gesteldheid van het eiland. Hinderpalen, die de particuliere nijverheid in den weg stonden, werden zooveel mogelijk opgeruimd. In 1818 was zelfs uitdrukkelijk bepaald, dat woeste gronden aan Europeesche ondernemers in huur zouden uitgegeven worden, opdat deze met de bevolking overeenkomsten zouden sluiten tot het ontginnen en bebouwen van die gronden. Van der Capellen daarentegen liet niets onbeproefd om de particuliere industrie te dwarsboomen of te onderdrukken. Het oprichten van pakhuizen — voor de industrie en den handel zoo noodzakelijk — werd zoo goed als onmogelijk gemaakt, terwijl tevens met het stelsel van landverhuringen, dat in vele opzichten niet ongunstig werkte, werd gebroken. Dit laatste stelsel hangt nauw samen met het ambtelijk landbezit, dat nog steeds in de Vorstenlanden bestond. Zij, die als

gunst of bezoldiging de opbrengst van eenige streek hadden verkregen, verpachtten of verhuurden dikwijls hun recht. Zulke pachters, gewoonlijk Europeanen, slaagden niet zelden zeer goed in hunne overeenkomsten met de bevolking. Meestal regelde men de zaak zoo, dat de inlander in plaats van een gedeelte van zijn oogst op te brengen, een gedeelte van zijne velden afstond om daarop producten voor de Europeesche markt te bouwen. Hoewel deze regeling gunstig werkte en de welvaart vermeerderde, schafte de regeering haar plotseling af tot groote schade van allen, die er bij betrokken waren.

Het ligt voor de hand dat Elout, die toen minister van koloniën was, de houding van Van der Capellen ten strengste afkeurde. Hij wist dan ook van koning Willem I te verkrijgen, dat opnieuw een Commissaris-Generaal, *du Bus de Chisignies* (1826-'30), naar Indië werd gezonden om den toestand te onderzoeken. Du Bus vond Insulinde in een ongunstigen toestand, blijkbaar het gevolg van de verkeerde maatregelen door zijn voorganger genomen. Wel werden dadelijk eenige zijner besluiten teruggenomen, maar met groote voortvarendheid ging de Commissaris daar niet bij te werk. Zijn bestuur kenmerkt zich meer door hetgeen hij voorgesteld dan door hetgeen hij gedaan heeft. Twee voorstellen zijn voornamelijk van hem uitgegaan: toekenning van individueel grondbezit aan den inlander (in vele deelen van Java bestaat het communaal of gemeenschappelijk bezit), ten einde daardoor zijne welvaart te verhoogen, en uitgifte van woeste gronden om daardoor de vele nog onontgonnen gronden van Java in cultuur te brengen. Zijne ontwerpen zijn echter nimmer tot uitvoering gekomen. Willem I was er niet mede ingenomen, en schonk weldra zijne sympathie aan een ander koloniaal systeem, dat lijnrecht in strijd was met dat van de Commissarissen-Generaal en dat van du Bus. (Men zie ook voor het bovenstaande Pierson.)

Inmiddels hadden we zoowel op Sumatra als op Java met

groote moeielijkheden te kampen. Voor een gedeelte zijn deze te verklaren uit de gebeurtenissen in ons vaderland gedurende de eerste jaren van de 19de eeuw en niet minder door het Britsche tusschenbestuur, waardoor het ontzag voor onzen naam veel geleden had. Het was vooral de sultan van Palembang, die zich zeer vijandig tegenover de Nederlanders gedroeg. Reeds in 1812 had hij, daartoe aangezet door Raffles, eene poging gedaan zich van de Nederlanders te ontslaan. Hij deed een aanval op het Nederlandsche fort, die weliswaar mislukte, maar de bezetting toch deed besluiten zich terug te trekken.

Omtrent de meerdere of mindere schuld van den Britschen landvoogd Raffles laat Meinsma zich in zijne Geschiedenis onzer O.-I. bezittingen op de volgende wijze uit:

„Raffles toonde zich ten hoogste verontwaardigd over het gedrag des sultans, vooral over het vermoorden der Hollanders. En toch had hij zeker door zijne brieven en geschenken aan den sultan mede aanleiding tot diens handelingen gegeven. Men mag niet aannemen, dat hij zulk eene afschuwelijke daad bedoelde, al werd die dan ook in het oog des sultans daardoor gerechtvaardigd, zooals deze het later trachtte te doen voorkomen, maar Raffles had in zijn ijver om de Hollanders te benadeelen en de inlandsche vorsten hunne partij te doen verlaten en die van de Engelschen te doen kiezen, niet genoeg bedacht, dat het karakter van inlandsche vorsten, wanneer hun afkeer en wantrouwen eenmaal is opgewekt, hen tot zulke uitersten doet overslaan. Toen nu zijne latere handelingen in den archipel een beslist haat tegen de Nederlanders openbaarden, kan het niet verwonderen, dat de staatslieden van dien tijd hem als een der voornaamste oorzaken van het gebeurde beschouwden.”

Toen het Nederlandsch gezag in den archipel hersteld was, ging in 1819 eene expeditie naar Palembang, die echter weinig van belang tot demping van de onlusten uitwerkte, en zelfs aanzienlijke verliezen leed. Om ons prestige te herstellen werd in 1821 eene nieuwe expeditie onder *De Kock*

gezonden, die gelukkiger was. Na hevige gevechten, waarin o. a. de kapitein *Geij van Pittius* en de sergeant-majoor *Veltman* daden verrichtten, die aan den tijd van Koen, Van Goens en Speelman herinnerden, gaf de sultan zich over. Hij werd onmiddellijk naar Batavia overgebracht en vervolgens in ballingschap naar Ternate gezonden. Door deze gebeurtenissen werd het aanzien van den Nederlandschen naam weer eenigszins hersteld. De nieuw aangestelde sultan bleek weldra niet de geschikte man te zijn, en toen hij in 1824 zelfs eene dreigende houding aannam, werd hij, na eerst nog een tijd lang in de binnenlanden te hebben omgezworven, gevangen en naar Banda verbannen. Het gebied van Palembang kwam nu onder direct Nederlandsch gezag.

Ook Celebes was in dezen tijd het tooneel van onlusten, die in 1825 eene expeditie onder den generaal *Van Geen* noodzakelijk maakten. Na een moeielijken tocht werd de rust hersteld en was de overmoed van Boni gefnuikt. Wel werd de verhouding niet dadelijk van vriendschappelijken aard, maar de Boniërs onthielden zich toch van vijandelijkheden, waartoe zij anders gedurende den grooten oorlog op Java wel eene gunstige gelegenheid hadden.

Nog onder het bestuur van den G.-G. Van der Capellen werd Centraal-Java door een opstand geteisterd, die aan meer dan 250000 menschen het leven kostte en verbazende schatten (25 millioen) verslond. Te meer is deze gebeurtenis te betreuren omdat zij voor een groot gedeelte het gevolg was van het onverstandig optreden van het Indisch gouvernement en zijne ambtenaren.

In 1822 was in Djokjokarta de sultan plotseling overleden en door zijn nog zeer jeugdigen zoon, *Amangkoe Boewono V*, opgevolgd. Als voogden traden op zijne moeder en grootmoeder, zijn oudoom Mangkoe Boemi en zijn oom *Dipo Negoro*. Deze laatste was het die de vaan des oproers ontplooidde en gedurende vijf jaren (1825-'30) ons gouvernement de handen vol werk gaf.

De brandstof lag in de Vorstenlanden opgehoopt en er was slechts weinig noodig om haar in vollen gloed te zetten. Zoo was bijv. de ontevredenheid bij het volk ten top gestegen over de hemeltergende afpersingen der Chineezzen, die zich niet ontzagen als pachters van de tolpoorten zelfs van vrouwen en kinderen, alsof het gewone goederen waren, rechten te heffen. De Chineezzen werden dan ook verjaagd en de tolpoorten en pasars geplunderd.

Nog meer kwaad bloed werd gezet bij de vorsten en aanzienlijken door de intrekking der landverhuringen, waarover we boven gesproken hebben. Aanvankelijk zag men de gevolgen van dezen maatregel niet in, maar toen het gouvernement eene aanzienlijke schadevergoeding eischte o. a. voor de huurders van de sultanslanden, ontstaken de voogden in woede. Vooral Dipo Negoro plaatste zich hierbij op den voorgrond. Het duurde niet lang of hij stond aan het hoofd van de den Nederlanders vijandig gezinde partij.

„Niet alleen toch” — zegt Pierson in zijn reeds meermalen aangehaald werk — „hadden de genomen maatregelen de particuliere industrie voor goed afgeschrikt en aan verscheidene personen belangrijk nadeel toegebracht, maar de wijze, waarop de Indische regeering zich tegenover de Javaansche prinszen in de Vorstenlanden bij de regeling der schadeloosstellingen tusschen de huurders en verhuurders had gedragen, was van dien aard geweest, dat de ontevredenheid, die de vernietiging der huurcontracten reeds had opgewekt, niet weinig was aangemoedigd. Vrij algemeen wordt het erkend, dat de opstand van Dipo Negoro, die van 1825—1830 heeft geduurd en onzerzijds aan bijna 12000 man het leven, aan de schatkist de som van 32 millioen guldens heeft gekost, mede aan deze oorzaak moet worden toegeschreven. Dit was het gevoelen van den minister Elout; en de Commissaris-Generaal du Bus, die zeker op de plaats zelve het best over de zaak kon oordeelen, was geheel van dezelfde meening.”

De ambtenaren, die het Nederlandsch gouvernement in de Vorstenlanden vertegenwoordigden, waren niet de geschiktste personen om handelend op te treden. De resident Smissaert bevond zich slechts zelden in de hoofdplaats, zoodat hij niet in staat was den loop der zaken van nabij gade te slaan en zelfs van veel dingen geheel onkundig bleef. Zijn assistent-resident Chevalier was wel in vele opzichten bekwaam, maar vermeederde door onbedachtzame handelingen het misnoegen.

De naaste aanleiding tot het uitbreken van den opstand was het aanleggen van een weg, die niet alleen over de goederen van Dipò Negoro moest loopen, maar tevens over een daar liggend graf, dat door hem zeer vereerd werd. Het was of men hem met opzet wilde grieven. Dipò Negoro had er steeds naar gestreefd bij het volk aanzien te verwerven door het nauwkeurig waarnemen van zijne godsdienstplichten, het leiden van een afgezonderd leven en het bezoeken van heilige plaatsen, vooral van de graven der voorouders. Toen hij dan ook de vaan van den opstand ontplooid, viel het grootste gedeelte van het volk hem toe.

Het terrein van den opstand leende zich uitnemend tot zijn doel, namelijk een langdurig verzet tegen onze troepen. Een groot gedeelte is bergachtig, met diepe ravijnen en kloven, moeielijk te bestijgen rotsen en dichte wouden; de vlakte is doorsneden van talrijke rivieren en moerassen, terwijl gebaande wegen bijna overal ontbraken. Voegt men hierbij nu nog dat onze troepen met eene zware wapenrusting en vele kleedingstukken belast waren, dan kan men eenigszins nagaan met welke moeielijkheden we in dezen oorlog te kampen hadden.

De tijd, waarop de opstand uitbrak, was gunstig gekozen, omdat onze troepen toen werden bezig gehouden op Sumatra en Celebes. Bovendien was de regeering verrast, aangezien Smissaert haar slecht op de hoogte had gehouden. Onmiddellijk snelde *De Kock* naar Middel-Java en wist nog bijtijds

den Soesoehoenan van Soerakarta voor afval te bewaren. *Van Geen*, van Makassar terugkomende, voegde zich dadelijk bij hem. De oorlog werd met afwisselend geluk gevoerd. Aan de zijde van de opstandelingen onderscheidde zich *Sentot*, een jeugdig onderbevelhebber van Dipo Negoro, die ons menig gevoelig verlies toebreacht. Bij de Nederlandsche troepen was het vooral *Cochius*, die den vijand herhaalde malen in het nauw wist te brengen.

Om het einde van den oorlog te bespoedigen besloot De Kock eene andere wijze van oorlogvoeren te volgen. Deze nieuwe taktiek is bekend geworden onder den naam van *bentingstelsel*. Zij bestond daarin dat men iedere veroverde plek grond door eene kleine militaire macht liet bezetten, zoodat de vijand er zich niet meer van kon meester maken. De bezette streken werden door wegen onderling verbonden, en kleine mobiele colonnes moesten steeds de gemeenschap onderhouden. Op deze wijze gelukte het den opstand langzamerhand zoo te beperken, dat de een na den ander zich onderwierp. Wel had Dipo Negoro den moed zijner volgelingen nog trachten op te wekken door zich tot sultan te doen uitroepen, maar het hielp niet meer. Ten slotte vroeg hij, na eenigen tijd van slechts weinigen vergezeld rondgezworven te hebben, om een onderhoud met De Kock. Dit was het einde van den oorlog, want men liet hem niet meer vertrekken. Hij werd naar Menado, later naar Makassar verbannen, waar hij nog tot 1855 leefde. Van de Vorstenlanden werden belangrijke stukken afgescheurd, die onder het direct gezag van het gouvernement kwamen. Het zijn de tegenwoordige residentien Madioen, Kediri, Bagelen, Banjoemas. De tolpoorten, die tot zooveel onderdrukking van de bevolking aanleiding hadden gegeven, werden geheel afgeschaft. De macht der inlandsche vorsten op Java is door een en ander zoo verzwakt, dat zij, buitengewone omstandigheden daargelaten, wel nooit meer een ernstig gevaar voor ons gouvernement zullen kunnen worden.

Op aanschouwelijke wijze verhaalt Schoemaker in zijne Nederlandsch-Indische Krijgsverhalen – in een opstel over Dipo Negoro, waarin hij generaal De Kock van woordbreuk tracht vrij te pleiten – de laatste samenkomst van De Kock met Dipo Negoro. Nadat Dipo Negoro voor zich den sultanstitel en dien van Beschermer van den godsdienst op Java had geëischt, antwoordde De Kock: „Gij hebt beloofd en op den Koran gezworen uwen wettigen vorst getrouw te blijven en te beschermen, doch in stede van uw eed gestand te doen, hebt gij het land in oproer gebracht om zelf gezag machtig te worden. Gij verdient geen medelijden meer, en hebt door uwe heerschzuchtige bedoelingen andermaal het vertrouwen verloren. Ik mag niet gedoogen dat gij wederom onheil en verwoesting aanricht, en om u buiten mogelijkheid te stellen kwaad te stichten, ben ik verplicht u als gevangene naar Batavia te zenden.”

Dipo Negoro sprong overeind; met heftigheid protesteerde hij tegen dat besluit; zijne gluispende oogen schoten vlammen, en met trillende stem vroeg hij den zijnen af, of zij zouden toestaan, dat men hem gevangelijk wegvoerde.

Maar geen hand die naar de kris greep, niemand die amok riep; allen sloegen de oogen neer, begrijpende dat Dipo Negoro zulk een besluit had uitgelokt.

Op dit welsprekend zwijgen ontroerde Dipo Negoro zichtbaar, en zich tot den generaal wendende, riep hij luide, dat hij zich niet gevangen gaf.

Doch nauwelijks waren deze trotsche woorden gesproken, of de regelmatige pas van eene afdeeling troepen werd gehoord, kort daarop gevolgd door den dreunenden slag van vele geweerkolven tegen den grond.

Dipo Negoro verbleekte en onrustig staarde hij naar de deur, op wier drempel een officier verscheen, die met getrokken zwaard des generaals bevelen afwachtte.

Elke tegenstand ware vruchteloos, en zulks inziende, schikte Dipo Negoro zich in het onvermijdelijke en zeide gelaten: „het is Allah's wil.”

**Van den Bosch. — Het Cultuurstelsel.
De Padri-oorlogen. — Krijgstochten op Bali.**

In het jaar 1830 had plotseling eene groote verandering plaats in de koloniale politiek der regeering. Had men gedurende de laatste twintig jaren, eenige uitzonderingen daargelaten, eene liberale staatkunde in onze Oost-Indische bezittingen gevolgd, nu ging men eensklaps tot het tegenovergestelde systeem over. De persoonlijke gezindheid van koning Willem I heeft daartoe zeker veel bijgedragen, maar nog meer de finantiële nood, waarin het vaderland verkeerde. Deze was zoo groot dat de rentelast van 1814 tot 1830 van 15 tot 25 millioen steeg. Zulk een toestand was op den langen duur onhoudbaar en vandaar dat de koning er op bedacht was de koloniën meer vruchtdragend te maken, al was het dan ook met opoffering van de liberale beginselen.

Mannen als Elout en du Bus wilden den koning op dien weg niet volgen. De pas uit West-Indië teruggekeerde *Van den Bosch* was volgzamer en daarom werd hij tot G.-G. benoemd (1830-'33). Op Java aangekomen voerde hij daar het *cultuurstelsel* in, waardoor spoedig aanzienlijke sommen aan Nederland konden uitgekeerd worden. Het nieuwe stelsel kwam in hoofdzaak op het volgende neer. Tot dusver had de bevolking gemiddeld twee vijfden van den oogst aan het gouvernement afgestaan. Van den Bosch bepaalde nu dat de Javaan voortaan de landrente niet meer zou behoeven op te brengen als hij daarvoor in de plaats een vijfde van zijn grond met producten voor de Europeesche markt beplante. Bedroeg de waarde van de opbrengst meer dan de landrente, dan zou dit meerdere terugbetaald worden. De *Handelmaatschappij* zou voor de verscheping der producten naar het vaderland zorgen. Om den ijver bij de

bevolking te verhoogen, werden de Europeesche ambtenaren en de regenten met het toezicht belast, waarvoor zij *cultuur-percenten* kregen.

Reeds spoedig na de invoering van het cultuurstelsel kon men aanzienlijke sommen naar Nederland zenden, en niet weinigen prezen de wijsheid van Van den Bosch, die tot zulke uitmuntende geldelijke resultaten had geleid. Zij die echter dieper doordachten, begrepen weldra dat deze schitterende uitkomsten verkregen werden ten koste van het zweet en het bloed van den inlander. Weinig koloniale stelsels hebben dan ook zooveel ellende veroorzaakt als het cultuurstelsel. Niet alleen toch dat men dikwijls veel meer dan een vijfde van den bodem met cultuurgewassen liet beplanten, maar bovendien werd de landrente ook nog geheven en de heerendiensten tot eene schrikbarende hoogte opgevoerd. Op deze wijze was het mogelijk dat op het rijke Java de bevolking armoede en gebrek leed en daar menigmaal tot verzet oversloeg.

Men kan in de geschiedenis van het cultuurstelsel twee perioden onderscheiden. De eerste gaat tot 1850. In dien tijd werd het stelsel gestadig uitgebreid en verzaard. Slechts één machtige drijfveer beheerschte toen onze koloniale politiek, namelijk de gelddorst. De landvoogden, die daarbij de behulpzame hand boden, waren vooral *Baud* (1833-'36), *De Eerens* (1836-'40), *Merkus* (1841-'44) en *Rochussen* (1845-'51). Na 1850 begint men langzamerhand te verzachten en in te krimpen. De invloed van het revolutiejaar 1848 is hier duidelijk merkbaar. Op het oogenblik is alleen nog de verplichte teelt van koffie overgebleven.

De moeilijkheden waarin Nederland sedert het begin van den Belgischen opstand met de groote mogendheden gewikkeld was, gaven aanleiding er op bedacht te zijn, dat ook Java aan den aanval van een buitenlandschen vijand kon blootstaan. Van den Bosch ontwierp daarom een stelsel van verdediging, hoofdzakelijk in het aanleggen van forten

bestaande, waarbij ook van de hulp der bevolking zou gebruik gemaakt worden. Achtereenvolgens werden nu versterkingen gemaakt bij Batavia, Semarang, Soerabaja, Tjilatjap en bij Ambarawa de hoofdvesting Willem I.

Het was in dezen tijd dat ons gezag op Sumatra aanmerkelijk werd uitgebreid. Dit was het gevolg van eene godsdienstige beweging in de Padangsche Bovenlanden, de hoofdzetel van het *rijk van Menangkabau*. Hoewel in deze streken het Mohammedanisme algemeen was aangenomen, waren er toch nog vele instellingen in zwang, die met de leer van Mohammed niets te maken hadden. In het begin van de 19de eeuw keerden drie bedevaartgangers uit de Bovenlanden uit Arabië terug, waar zij waarschijnlijk getuigen waren geweest van de godsdienstige hervormingen der *Wahabieten*. Zij werden door hetgeen zij gehoord en gezien hadden opgewekt om ook in hun vaderland veel, dat met den Islam streed, te hervormen. Al dadelijk verklaarden zij zich tegen de hanengevechten, het gebruik van opium en drongen aan op het getrouw verrichten der dagelijksche gebeden; heethoofden gingen nog verder en eischten in hun dollen ijver geheele onthouding van tabak, sirih en sterke dranken, alsmede van het tandenslijpen en het dobbelspel. De mannen moesten het hoofd scheren, den baard laten groeien en een tulband dragen, den vrouwen werd het gebruik van lange kleederen en sluiers voorgeschreven. De nieuwe sekte kreeg den naam van *Padri's*. Bondjol was de hoofdzetel en de leerschool der sekte, en een zekere *Toeankoe Iman* stelde er zich zeer op den voorgrond. De vorstenfamilie van Menangkabau werd bijna geheel vermoord en daardoor dit rijk zoo goed als vernietigd. De overblijvenden wendden zich nu om hulp tot Raffles, gouverneur van Benkoelen, maar te vergeefs. Daarna werden de Nederlanders om hulp gesmeekt en dezen besloten den strijd tegen de Padri's te beginnen (1821). Dit gaf aanleiding tot een oorlog, die met tusschenpoozen tot

1837 geduurd heeft. De eerste aanval liep niet gelukkig af, maar in 1822 slaagden onze troepen er in een groot gedeelte van de Padangsche Bovenlanden aan ons gezag te onderwerpen. Daar wij echter gedurende dezen tijd ook op Java een grooten oorlog te voeren hadden, waarbij we al onze strijdkrachten moesten gebruiken, gelukte het den Padri's weer hun invloed aanmerkelijk uit te breiden. Eerst in 1831 en '32 konden we opnieuw met kracht tegen hen optreden. Majoor *Michiels* veroverde bijna al hunne sterkten, waaronder ook Bondjol. Het volgende jaar barstte er een nieuwe opstand uit, waarbij vele Maleiers zich aansloten, die overigens niets met de Padri's te maken hadden. Het schijnt wel dat het woeste en baldadige optreden der soldaten daaraan veel schuld had, terwijl ook de vele diensten, die van den inlander gevergd werden, en de levering van levensmiddelen, waartoe hij gedwongen werd, er toe zullen hebben bijgedragen. Verder waren zij ook nog verstoord over den opiumpacht, de belasting op de pasars en het verontreinigen van moskeeën. Van weerszijden werden wonderen van dapperheid verricht. Vooral merkwaardig is de tocht van den overste *Vermeulen Krieger*, die op eene lijn mag gesteld worden met de heldenfeiten, die ons uit de oorlogen met Mataram bekend zijn. Eerst na een hardnekkigen strijd, die ruim twee jaren duurde, gaven de Maleiers Bondjol aan Michiels over (1837). Toeankoe Iman gaf zich eenigen tijd later ook over en werd naar Ambon verbannen. De opstand was hiermede gedempt; Bondjol werd geslecht en Michiels breidde ons gezag tot in de Bataklanden uit. De laatste gebeurtenissen van dezen oorlog brachten ons ook in vijandige aanraking met het rijk van Atjeh, maar nadat Michiels het Singkel en Baros ontnomen had, werd de vrede hersteld. Ons gezag strekte zich dus bijna over de geheele westkust van Sumatra uit.

Van niet minder groote beteekenis waren de expeditiën naar Bali onder het bestuur van den G.-G. Rochussen. Tot

op dien tijd waren we met dit eiland weinig in aanraking geweest. Slechts enkele malen hadden we betrekkingen aangeknoopt, maar eenig gezag werd er door onze regeering niet uitgeoefend. De vorsten van de verschillende staatjes, waarin het eiland verdeeld was, gingen dus geheel naar willekeur te werk en pleegden menige daad, die onder het Nederlandsch gezag niet geduld zou zijn geworden; alleen in den slavenhandel waren zij in het begin van de 19de eeuw verhinderd, maar het zoogenaamde *kliprecht*, waardoor zij aanspraak konden maken op de goederen en de bemanning van gestrande schepen, oefenden zij in zijne volle uitgebreidheid uit. Eerst in 1841 slaagde men er in de vorsten van Boeileleng, Karangasem en Klonkong van het kliprecht te doen afzien. Toch werden telkens in de nabijheid van de kusten verongelukte schepen geplunderd en zeeroof uitgeoefend; zelfs werd een Nederlandsch Commissaris, de resident van Besoekei, die daartegen ernstige vertogen kwam inbrengen, op zeer onvoegzame wijze behandeld. De Nederlandsche regeering, die in de onmiddellijke nabijheid van Java eene dergelijke minachting van ons gezag niet langer kon dulden, besloot nu eene expeditie te zenden. In 1846 vielen Boeileleng en Singaradja, niettegenstaande eene dappere verdediging, in onze handen, waarop de verdragen met den G.-G. Rochussen, die zelf naar Bali kwam, werden vernieuwd.

De vrede was echter van korten duur. Het kliprecht werd opnieuw uitgeoefend, terwijl de Balineezzen nog op andere wijze van hunne vijandige gezindheid deden blijken, waarbij vooral *Goesti Djilantik*, rijksbestuurder van Boeileleng, op den voorgrond trad. Eene tweede expeditie was daardoor noodzakelijk geworden (1848). Men stootte echter het hoofd voor het goed versterkte *Djagaraga* en daarop besloot de bevelhebber naar Java terug te keeren. Eene nieuwe expeditie werd daarop het volgende jaar (1849) onder generaal Michiels en den vice-admiraal Machielsen naar Bali gezonden. Opnieuw werd nu het nog meer versterkte *Djagaraga* aangetast. Door

eene omtrekkende beweging van *De Brauw* gelukte het deze sterke stelling te nemen. Niet minder dan 6000 Balineezen bedekten met hunne lijken het terrein van den strijd, terwijl al het geschut werd buitgemaakt. De expeditie was hiermede echter niet geëindigd, want enkele der ontrouwe vorsten vluchtten naar de binnenlanden. De vorst van Karangasem sneuvelde en zijn gebied werd door den vorst van Mataram op Lombok in bezit genomen. Die van Boeieleng kwam op de vlucht om het leven. De aanval op Klontong, waar het sterke Kasoemba veroverd werd, kostte Michiels het leven. Zijn opvolger *Van Swieten* zette echter de krijgsverrichtingen voort, en toen onderwierp men zich. De oorlog was daarmede geëindigd; een gedeelte van het eiland kwam onder direct gezag van het gouvernement, terwijl het overblijvende deel ons oppergezag erkende.

XVIII.

Maatregelen in het belang onzer Oost-Indische bezittingen na 1848. – Expeditiën naar Montrado, Bandjermasin en Boni.

Het jaar 1848, dat voor geheel Europa van zoo groote beteekenis was, bracht ook in de denkbeelden omtrent koloniën en koloniale politiek eene groote verandering. De nieuwe grondwet schonk aan de Staten-Generaal een belangrijken invloed op de koloniale zaken, door de bepalingen, dat het Reglement op het beleid der regeering, de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen bij de wet zouden worden vastgesteld, en dat de koning jaarlijks een uitvoerig verslag over het bestuur en den toestand der koloniën aan de Staten-Generaal zou verstrekken. Deze gewichtige bepalingen vormden een keerpunt in het bestuur

van Indië, het was de zegepraal der beginselen van Dirk van Hogendorp, Elout en du Bus. In de Staten-Generaal zelf werden zij met groot talent verdedigd door *Van Hoëvell*, een Oost-Indisch predikant, die door den G.-G. Rochussen als gevaarlijk voor de openbare orde en rust uit Indië was verwijderd. Zijn krachtig optreden droeg er mede veel toe bij, dat het Regeeringsreglement, onder minister *Pahud* in 1854 tot stand gekomen, een eenigszins vrijzinniger geest ademde. Onder de opperlandvoogdij van *Pahud* (1856—'61) geschiedde er in deze richting niet veel, maar dit veranderde toen *Fransen van de Putte* minister werd. Deze wist in 1864 de wet op het beheer en de verantwoording der koloniale geldmiddelen (*comptabiliteitswet*) tot stand te brengen. Daarin werd bepaald, dat de Indische begrooting jaarlijks door de wet moest worden vastgesteld. Met dit voorschrift was men niet algemeen ingenomen, vooral in Indië niet, waar men opmerkte, dat de meeste leden van de Staten-Generaal weinig kennis van Indische zaken hadden en dus niet tot oordeelen bevoegd waren.

Hoogst belangrijk was voor Indië de tijd, waarin *Sloet van den Beele* G.-G. was (1861—'66). Eene reeks van hervormingen werd onder zijn bewind ingevoerd. Reeds in 1860 was de slavernij in Oost-Indië afgeschaft, terwijl tevens besloten werd de gouvernements-cultuur van thee en tabak te staken. In 1863 ging men nog verder, want toen werd in de residentie Ambon de verplichte levering van kruidnagelen ingetrokken, en in het volgende jaar geschiedde hetzelfde met betrekking tot de teelt van muskaatnoten op de Banda-eilanden. Ook werd nu aan de gouvernementsteelt van indigo, peper, kaneel en cochenille een eind gemaakt, terwijl voor de suikercultuur niet meer dan één vijfde der dessalanden mocht genomen worden. De lijfstraffelijke rechtspleging werd verzacht, kamers van koophandel opgericht en de Javanen van een aantal lastige verplichtingen ontheven.

In 1870 kwamen onder het ministerie *De Waal — Mijer*

was toen G.-G. (1866—'72) — twee gewichtige wetten tot stand. De eerste hield in, dat in 1890 de suikercontracten zouden afloopen, de tweede was de zoogenaamde *agrarische* of *akkerwet*, waarbij bepaald werd, dat de inlanders in het bezit van grond konden komen en dat Europeanen woeste gronden in erfpacht konden krijgen voor 75 jaren. *Loudon* (1872—'75) ging in deze richting voort, wat ook met zijne opvolgers 's-Jacob, Van Rees, Pynacker Hordijk, Van der Wijck en Rooseboom in meerdere of mindere mate het geval was.

Ook de materiële belangen en de ontwikkeling van den Javaan werden niet uit het oog verloren in de laatste halve eeuw. Er werden in het belang van den rijstbouw bevoeiingswerken aangelegd; moerassen werden drooggelegd, artesische putten geboord, een school opgericht tot opleiding van inlandsche geneeskundigen; de heerendiensten werden verminderd, spoorwegen aangelegd, de stoomvaart bevorderd, havenwerken gebouwd bij Batavia, het onderwijs verbeterd en uitgebreid enz.

De laatste helft van de 19de eeuw is ook gekenmerkt door eene belangrijke uitbreiding van onze macht in den archipel. Vooral op Borneo zagen we ons gezag aanzienlijk toenemen. De vorsten langs de westkust erkenden ons oppergezag, maar dit kon niet altijd gezegd worden van de Chineezzen, die zich in hun gebied gevestigd hadden om goud te winnen (goudwasscherijen). Reeds even voor het uitbreken van den grooten Java-oorlog hadden zij eenige gevoelige lessen gehad. In 1850 echter veroorzaakten zij zulke ernstige woelingen in Montrado, dat eene expeditie noodzakelijk werd. Opnieuw kregen zij nu eene harde les, maar de rust werd eerst voor goed hersteld toen eene aanzienlijke krijgsmacht onder den overste *Andresen* in 1854 drie kongsi's te Montrado wist te onderwerpen. Het was vooral de kapitein *Verspijck*, die daarbij gewichtige diensten bewees. Hij wist eene samenkomst van de bestuurders van het geheime *Drievingerenverbond*,

dat ons groote moeielijkheden berokkende, te overvallen, en ofschoon de leden ontsnapten, vielen toch de statuten, namen van leden enz. in onze handen. Hiermede was de kracht van het verbond gebroken, daar de regeering nu de namen kende van de opruiers.

Weldra zouden we echter nog veel grootere moeielijkheden te overwinnen hebben bij het dempen van een opstand, die in 1859 in het *rijk van Bandjermasin* was uitgebroken. Daar hadden we reeds gedurende eenige jaren moeielijkheden met de regeling der troonsopvolging, dewijl zich verschillende pretendenden naar de kroon opdeden. Eindelijk deed men eene keuze, maar deze bleek niet naar den zin van de groote meerderheid des volks te zijn, die liever een bloedverwant van den benoemde op den troon had gezien.

In zijne geschiedenis van den „Ondergang van het Bandjermasinsche rijk” zegt Kielstra omtrent Hidajat, die het meeste recht op den troon had, maar niet gekozen werd: „Later onderging zijn karakter eene zeer gunstige verandering en werd hij om zijn zachten aard, zijne belangstelling en toegewendheid jegens aan zijn dienst verbonden personen, door zijne omgeving bemind, en door allen, die met hem in aanraking kwamen, geacht. Niet aan rijkdom gehecht, mild jegens zijne ondergeschikten of min begunstigde familieleden, gaf hij dikwerf alles weg wat hij bezat, en maakte hij meermalen schulden om in den nood van anderen te voorzien wanneer zijne middelen daartoe te kort schoten. Voegt men daarbij dat hij de geloofswetten getrouwelijk naleefde, dan begrijpt men dat hij de beste verwachtingen voor de toekomst deed koesteren.”

Over Tamdjid, die door het gouvernement tot opvolger was aangewezen, luidt het oordeel minder gunstig: „Tamdjid was reeds als kind bekend als trotsch, grof, onbillijk en hard tegen zijne ondergeschikten; dubbelhartigheid, hebzucht en inheligheid waren en bleven de hoofdtrekken van zijn karakter. Hij was de lieveling zijner ouders, en maakte daarvan gebruik om zich ten koste zijner broeders en zusters

te verrijken. Onder de zijnen om zijne geboorte niet gezien, sloot hij zich bijzonder aan bij de Europeanen, liefst aan die van minder gehalte. Met hen gaf hij zich over aan het gebruik, later aan het misbruik, van geestrijke dranken, en hij schond daardoor zijne geloofswetten, die hij ook in andere opzichten weinig opvolgde. Daar hij invloed op zijn vader bezat, was hij gedurende diens leven eenigszins gevreesd, maar later stond hij alleen; noch de vorstelijke familie, noch het volk had zich in eenig opzicht aan hem gehecht."

De bestaande ontevredenheid werd nog door opruiers versterkt, en weldra bleek zij zich over het geheele land verbreid te hebben, want bijna tegelijkertijd werden een aantal Europeanen op verschillende plaatsen overvallen en gedood. Dit lot trof de beambten van een aantal mijnen, verscheidene zendelingen en een posthouder; zelfs vrouwen en kinderen werden op afschuwelijke wijze mishandeld en vermoord. Nu ging natuurlijk eene aanzienlijke krijgsmacht naar Borneo om den opstand te dempen. De sultan deed afstand van de regeering en het rijk van Bandjermasin werd in 1860 bij het Nederlandsch gebied ingelijfd. De opstand kreeg door deze gebeurtenis nieuw voedsel en werd van nu af als een heilige oorlog door hoofden en priesters gevoerd. Verschillende mijndistricten werden afgeloopen en het kleine oorlogsschip „Onrust" op den Boven-Baritoe door de Dajaks op verraderlijke wijze overvallen en de niets kwaads vermoedende bemanning met eene enkele uitzondering tot op den laatsten man vermoord.

Nu begon voor onze troepen en den dapperen bevelhebber *Verspijk* een moeielijke tijd. Vermoeienissen en ziekten dunden de gelederen. De opstand was over een verbazend groot terrein verbreid, dat slechts zeer onnauwkeurig of soms in het geheel niet bekend was. Overal stuitte men op rivieren, moerassen en wouden, die de geregelde beweging van onze troepen belemmerden, terwijl de vijand

natuurlijk van dit alles nauwkeurig op de hoogte was. Wel trachtte men door het vestigen van militaire posten in het onderworpen gedeelte den opstand te beperken, maar dit gelukte slechts ten deele. Eindelijk gaf in 1862 de pretendent zich over en daarmee eindigde de opstand.

Van de moeielijkheden, die we in dezen oorlog te overwinnen hadden, sprekende, zegt Meinsma: „Gedurende den moeielijksten tijd bleef het bestuur in handen van Verspijck, die met veel beleid en herhaaldelijk betoonde dapperheid den opstand bestreed en den moed bij soldaten en officieren, niettegenstaande vele teleurstellingen, ontberingen en vermoeienissen, wist levendig te houden. Later werd hij vervangen door Happé, aan wien de eer te beurt viel den opstand ten gevolge van de onderwerping van een aantal hoofden, zoo goed als ten einde te brengen. De opstand van Bandjermasin was een moeielijke tijd voor het leger in Indië, en menig dapper soldaat en officier liet er in het gevecht of door ziekte het leven bij. Ook hier handhaafde het echter zijn verkregen roem, evenzeer als de marine, die herhaaldelijk tot de expedities moest medewerken, daar de rivieren nog de gemakkelijkste middelen van gemeenschap bleven opleveren.”

Terwijl we nog met Bandjermasin in oorlog waren, werden we ook genoodzaakt het zwaard te trekken op Celebes, wat trouwens vroeger reeds herhaalde malen in overweging genomen was. Onze positie bracht in het gouvernement van Makassar eigenaardige moeielijkheden met zich, daar de staten in zeer verschillende verhoudingen tot onze regeering stonden. Het was daardoor voor onze ambtenaren soms hoogst moeielijk het gezag te handhaven. Vooral was dit het geval met Boni, dat dikwijls eene zeer aanmatigende houding niet alleen tegenover de andere staten, maar ook tegenover het Nederlandsche gouvernement aannam. De vorst van Boni behandelde de zendelingen van den gouverneur op onvoegzame wijze en toonde ook

niet dien eerbied voor onze vlag, dien we van inlanders mogen verwachten. In 1856 dachten we daarom reeds ernstig aan eene expeditie, maar de toen bestaande verwikkelingen deden haar nog uitstellen. Inmiddels stierf de vorst, maar zijne gemalin, die hem opvolgde, maakte het niet beter. Nu vertrok in 1859 eene troepenmacht naar Boni. Toen men echter, na eenige voordeelen behaald te hebben, de hoofdplaats Boni binnentrok, bleek het dat de vorstin naar de bergvesting Pasempa gevluht was. Daarop begon voor ons leger een rampspoedige tijd. Koorts en andere ziekten, ook cholera, woedden in hevige mate, waarvan gedeeltelijk het vergevorderde jaargetijde, het werken in den grond, het verblijf in het lage kustland als oorzaken kunnen beschouwd worden. Nog in hetzelfde jaar echter werd de expeditie onder den generaal *Van Swieten* hervat. Nu was men gelukkiger, want de Boniërs werden geslagen en Pasempa bezet. Toen nu ook Van Swieten de rijkssieraden in handen kreeg, was het verzet geëindigd. De gevluhte koningin werd afgezet en *Aroe Palakka* tot vorst aangesteld. Een gedeelte van het Bonische gebied kwam onder direct Nederlandsch gezag, terwijl het overblijvende tot een leenstaat afdaalde. De macht van Boni was gebroken en tot de overige staten was men in eene betere verhouding gekomen, terwijl ons gezag op een hechteren grondslag gevestigd was.

XIX.

De oorlog met Atjeh. — Expeditie naar Lombok.

De vestiging en uitbreiding van ons gezag in de streken, die de tegenwoordige residentie Sumatra's Oostkust uitmaken, gaf aanleiding tot eenige moeielijkheden met Engeland, dat zich de klachten van de Engelsche kooplieden,

aan de overzijde van de straat van Malakka, aantrok, die benadeeling van hun handel vreesden. Hoewel wij het onrechtmatige van deze klachten op heldere wijze aantoonde, bleef de Engelsche regeering toch op wijziging van den toestand aandringen en toen men daar eindelijk aan toegaf, begreep men dat nu ook de gelegenheid gekomen was om het tractaat van 1824 te herzien, waardoor onze handen op Sumatra te veel gebonden waren. In genoemde overeenkomst was namelijk de bepaling opgenomen, dat we, zonder de onafhankelijkheid van Atjeh aan te tasten, voor de veiligheid in de wateren om Noord-Sumatra zouden waken en daar de menschen- en zeeroof tegengaan. Het bleek echter onmogelijk aan deze verplichting te voldoen zonder Atjeh op gevoelige wijze aan te tasten. Bij het verdrag dat we nu in 1871 met Engeland sloten over den afstand van onze bezittingen op de kust van Guinea, werd tevens bepaald, dat genoemd rijk zich zou onthouden van alle bemoeiingen met de zaken van Sumatra, en dat aan den Engelschen handel in Siak dezelfde rechten zouden worden toegekend als aan de Nederlanders, terwijl dit ook van toepassing zou zijn op de landen, die we nog mochten onderwerpen. Daarmede was Atjeh bedoeld, dat nog niet aan ons gezag onderworpen was.

De verhouding tot Atjeh was reeds sedert geruimen tijd zeer gespannen geweest. Wel was er in 1857 met dit rijk een verdrag gesloten, waarbij het beloofde de veiligheid in de wateren om Noord-Sumatra te helpen bevorderen, maar daar was niet veel van gekomen, integendeel, de klachten over de onveiligheid namen steeds toe, wat misschien ook voor een gedeelte daaraan te wijten was, dat de sultan geen voldoende macht over de kleinere staten kon uitoefenen. Bovendien vonden onze stoomschepen niet altijd een gunstig onthaal, terwijl Atjeh tevens van het bezetten van Siak gebruik maakte om ons allerlei moeilijkheden te berokkenen.

Na het sluiten van het verdrag van 1871 besloot het

gouvernement een paar oorlogsschepen te zenden om toezicht te houden op de Atjehsche havens. De Atjehers, die nu begonnen te begrijpen, dat men op meer ernstige wijze tegen hun slavenhandel en zeeroof zou optreden, trachtten hulp te verkrijgen van Turkije en andere Europeesche mogendheden (ook van Amerika), maar te vergeefs. Nederland verklaarde — Fransen van de Putte was minister van koloniën en *Loudon* gouverneur-generaal — in 1873 aan Atjeh den oorlog. Het bleek echter spoedig dat men den vijand te licht geacht had, want de eerste aanval eindigde met het sneuvelen van generaal *Köhler* en den terugtocht van de expeditie. Aan het hoofd van de tweede expeditie stond *Van Swieten*, die den kraton innam, welke in *Kota Radja* (koningsvesting) herdoopt werd. Hoe groot het vreugdebetoon daarover in het vaderland ook was, toch bleek het dat men daarmede niet veel gewonnen had, daar de Atjehers nu den strijd in het moeielijk toegankelijke binnenland voortzetten. *Pel*, Van Swietens opvolger, drong daarin steeds verder door, evenals *Van der Heyden*, die den vijand gevoelige nederlagen toebracht, o. a. door de krijgshaftige bevolking van Samalangan te bedwingen (waarbij hij een oog verloor) en de XXII en XXVI moekims te veroveren, wat ten gevolge had, dat vele hoofden hunne onderwerping te Kota Radja kwamen aanbieden.

Oogenschoonlijk heerschte er nu rust en vrede in Atjeh en de gouverneur-generaal *Van Lansberge* meende, dat de tijd gekomen was om het militair door het burgerlijk bestuur te vervangen. *Pruys van der Hoeven* werd tot civiel gouverneur aangesteld en Van der Heyden teruggeroepen. Spoedig bleek het dat deze regeling (1881) eene noodlottige dwaling was. Het vertrek van Van der Heyden gaf den vijand nieuwen moed en spoedig keerde hij nu (opgestoot door de fanatieke oelama's) uit de ontoegankelijke wildernissen terug om onze posten te bestoken; daarbij kwam nog dat onze troepen begonnen te lijden aan berri-berri en andere ziekten, zoodat het soms bezwaarlijk viel de posten behoorlijk te bezetten.

Intusschen had de oorlog reeds schatten gekost en duizenden ten grave gesleept, terwijl het te voorzien was, dat het nog lang zou duren eer men het geheele rijk onderworpen had. Daarom besloot men in 1885 met prijsgeving van een aantal reeds veroverde streken, slechts den naasten omtrek van Kota Radja en de haven Oleh-leh bezet te houden en daaromheen een kring van versterkingen aan te leggen.

In 1893 bood *Toekoe Oemar*, een der Atjehsche hoofden, zijne onderwerping aan en spoedig daarop wist hij ons zooveel vertrouwen in te boezemen, dat we zijn voorstel om de streken, het naast buiten de geconcentreerde linie gelegen, weder opnieuw te veroveren, aannamen. Werkelijk gelukte het met zijne hulp in 1894 en '95 verscheidene punten weder te bezetten. In 1896 bleek het echter dat we met een verrader te doen hadden, die ons in de eerstvolgende jaren de handen vol werk gaf. Toch wisten we ons gezag gaandeweg uit te breiden, o. a. door eene gelukkige expeditie naar Pedir. In 1899 brachten onze troepen den vijand weder belangrijke verliezen toe, waarbij ook Toekoe Oemar sneuvelde. Het krachtig optreden van den generaal *Van Heutsz* zal er zeker veel toe bijdragen, dat Atjeh waarschijnlijk binnen niet al te langen tijd aan ons gezag zal onderworpen worden.

Het schijnt dat de tegenspoed, dien we meermalen in Atjeh ondervonden, niet geheel zonder invloed is gebleven op de houding van sommige vorsten in den archipel ten opzichte van ons gezag. Op Lombok is dit misschien eenigszins het geval geweest.

De inboorlingen van het eiland Lombok, die den naam van *Sasaks* dragen, waren in het midden van de 18de eeuw door de Balineezers van Karangasem onderworpen.

Er werden vier rijkjes op Lombok gesticht, die echter langzamerhand tot een rijk samensmolten, dat van Mataram, waaraan in 1849 ook Karangasem op Bali ondergeschikt werd gemaakt. Het lot van de Sasaks was niet benijdens-

waard; dikwijls werden ze op harde wijze onderdrukt en niet zelden riepen ze het Nederlandsch gezag te hulp of grepen, als ze nergens meer uitkomst zagen, naar de wapenen. Daarbij kwam de aanmatigende houding van den vorst en zijn zoon tegenover de Nederlandsche regeering. In 1894 poogde men de geschillen nog bij te leggen, maar alles stuitte af op den onwil van den vorst. Nu moesten de wapenen beslissen.

Eene expeditie met generaal *Vetter* aan het hoofd (wien als tweede bevelhebber generaal *Van Ham* was toegevoegd) verscheen weldra in de wateren van Lombok en landde te Ampenan. Een oogenblik scheen het nog dat de vrede zou hersteld worden, want de oude vorst nam de hem gestelde vredesvoorwaarden aan, waarbij vooral de belangen van de Sasaks geregeld werden, terwijl de opgerichte versterkingen zouden geslecht worden. Twee oversten, *Van Bijleveldt* en *Lawick van Pabst*, werden naar het binnenland gezonden om na te gaan of men deze laatste bepaling opvolgde. De hoofdmacht was door Vetter verdeeld over Ampenan, Mataram en Tjakranegara. Op verraderlijke wijze maakte de vijand van de verdeeling onzer macht gebruik om die te Mataram en Tjakranegara te overvallen en vele manschappen te dooden en te verwonden. Ook generaal Van Ham was zwaar gewond en overleed spoedig daarna. Vetter aanvaardde nu den terugtocht naar Ampenan, onderweg onophoudelijk verontrust door het moordend geweervuur der vijanden, die van achter hunne muren onze troepen beschoten. Ook de colonnes, die naar het binnenland waren gezonden, leden veel. De colonne Bijleveldt moest terugtrekken onder de leiding van kapitein *Creutz Lechleitner*, aangezien de bevelhebber gewond was. Na het doorstaan van vele gevaren kwam men te Ampenan. Dit geschiedde ook met de andere colonne, wier bevelhebber, Lawick van Pabst, echter sneuvelde. Kapitein *Lindgreen*, die tot deze colonne behoorde, werd van den hoofdtroep gescheiden en

was door gebrek aan water en voedsel genoodzaakt zich over te geven. Nadat hij alle wapenen had afgegeven, werd hij eenige dagen later, onder gewapend geleide, naar de Nederlandsche voorposten gebracht.

Het gouvernement verloor echter den moed niet. De gouverneur-generaal *Van der Wijck* zond alles wat hij op Java missen kon naar Lombok, en nu ondernam men den tocht, die een echte wraaktocht werd, opnieuw. *Mataram* en *Tjakranegara* werden met den grond gelijk gemaakt, de oude vorst gaf zich over en werd naar Java gezonden, waar hij weldra stierf, en het eiland werd onder ons direct bestuur gebracht.

Op heldere wijze beschrijft Schoemaker in „Het verraad van Lombok” den verraderlijken aanval op ons bivak bij Tjakra Negara: „Bijna gelijktijdig dreunden van alle kanten de doffe slagen van den tong-tong en verhief zich achter de muren en in de poeri een helsch geschreeuw, dat als een storm opsteeg. In minder dan geen tijd ratelde aan alle zijden het repeteervuur der Baliërs, die door honderden, als bij tooverslag, in de muren geboorde schietgaten, een overstelpend vuur op 't bivak richtten.

Het was een ongelijke strijd; neen, 't was een sluipmoord op groote schaal, waarbij de aanvaller, goed beschut achter hooge muren, ongezien en ongenaakbaar, naar hartelust zijn laag verraad afspeelde. Onze braven vielen bij tientallen tegelijk, de hutten in 't front van 't bivak vulden zich met dooden en gewonden; de docters hadden de handen vol. Het gekerm der gewonden te midden van 't helsche rumoer, de kreten der Baliërs, 't gefluit der kogels, het gedonder onzer kanonnen, de knetterende salvo's, de commando's, de signalen, — dit alles, zonder ophouden begeleid door het eentonig gedreun der tong-tongs, dat, als een doodsgelui, somber boven het strijdgewoel weerklonk, maakte een niet te beschrijven indruk.”

Het tooneel van menschelijke ellende, dat de aanbreekende dag te zien gaf, schetst ds. Rogge (meegedeeld door Cool,

De Lombok-expeditie) aldus: „Het was hartverscheurend dat overgroot aantal gekwetsten te zien liggen, die ik moed en vertrouwen zocht in te spreken. Vreeselijke verwondingen zag ik, met geen pen te beschrijven: mannen die in de kracht van hun leven daar roerloos lagen uitgestrekt, met een schot in 't hoofd, borst, armen of beenen; die worstelden met den dood en God smeekten om uitkomst of met mij baden voor de betrekkingen, die zij zouden achterlaten.”

Lijst der gebruikte werken.

- DE JONGE, Opkomst van het Ned. gezag in O.-Indië.
VETH, Java (tweede druk).
VAN KAMPEN, De Nederlanders buiten Europa.
MEINSMA, Geschiedenis der Ned. O.-I. Bezittingen.
VAN ECK, Luctor et Emergo.
VAN REES, Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland.
VAN DER CHIJS, Stichting der V. O.-I. Compagnie.
TIELE, Navigateurs Neerlandais.
TIELE, De Europeërs in den Maleischen archipel.
TIELE, Ontdekkingsreizen sedert de 15de eeuw.
VALENTYN, Oud en Nieuw Oost-Indiën.
GERLACH, Fastes Militaires des Indes-Orientales Neerlandaises.
LEUPEN, Van Goens, Uyt Samarangh nae Mataram.
VAN DEVENTER, Het Nederlandsch gezag over Java.
MENDELS, Daendels.
LEVYSSOHN NORMAN, De Britsche heerschappij over Java.
LOUW, De Java-oorlog van 1825 - '30.
HAGEMAN, Geschiedenis van den oorlog op Java.
WEITZEL, De oorlog op Java van 1825 - '30.
PIERSON, Het Kultuurstelsel.
STEYN PARVÉ, Koloniaal Monopolie-stelsel.
DE WAAL, Onze Indische Financiën.
VAN HOËVEL, Reis over Java en Madoera.
DE STUERS, De vestiging en uitbreiding van het Nederlandsch gezag ter westkust van Sumatra.
KIELSTRA, De ondergang van het Bandjermasinsche rijk.
HOOYER, Indische krijgsgeschiedenis (1811 - '94).
COOL, De Lombok-expeditie.
SCHOEMAKER, Het verraad van Lombok.
SCHOEMAKER, Schetsen uit den Atjeh-oorlog.
SCHOEMAKER, Verhalen uit den grooten en kleinen oorlog in Ned.-Indië.
SCHOEMAKER, Nederlandsch-Indische kriegsverhalen.
HEERES, Tasman (Groninger Volksalmanak 1893).
SNOUCK HURGRONJE, De Atjehers.
-

INHOUD.

Hoofdstuk.	Biz.
Inleiding. — Bevolking van den Indischen Archipel .	1
I. Java voor de komst der Hindoe's.	5
II. Java in het Hindoe-tijdperk	8
III. De vestiging van den Islam op Java	17
IV. De Portugeezen in den Archipel	21
V. De eerste tocht der Nederlanders naar O.-Indië . . .	25
VI. Verdere tochten der Nederlanders. — Oprichting der O.-I. Compagnie.	32
VII. De Compagnie in de eerste jaren van haar bestaan .	40
VIII. Jan Pietersz. Koen	45
IX. Antonie van Diemen. — Uitbreiding van ons gezag buiten Java.	53
X. Maetsuycker. — Verdere uitbreiding van ons gezag buiten Java.	59
XI. Rijklof van Goens. — Speelman. — Grondvesting van ons gezag in Centraal- en Oost-Java	66
XII. Zwaardekroon. — Valckenier. — Van Imhoff. — Vol- tooing van ons gezag over Java	72
XIII. Verval en ondergang van de Compagnie	79
XIV. Daendels.	85
XV. Het Britsche tusschenbestuur. — De Commissarissen- Generaal.	91
XVI. Van der Capellen. — du Bus de Chisignies. — Onder- werping van Palembang. — Java-oorlog.	97
XVII. Van den Bosch. — Het Cultuurstelsel. — De Padri- oorlogen. — Krijgstochten op Bali	105
XVIII. Maatregelen in het belang onzer Oost-Indische be- zittingen na 1848. — Expeditiën naar Montrado, Bandjermasin en Boni.	110
XIX. De oorlog met Atjeh. — Expeditie naar Lombok . .	116

